

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

türkçede fosil kelimeler gülcan çolak

türkçede fosil kelimeler

gülcan çolak

Bilge
Kültür-Sanat

YAYIN NO: 849

TÜRKÇEDE FOSİL KELİMELER
Gülcan Çolak

© Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Sertifika No: 16228

1. Basım: Grafiker Yayınları, 2015
Bilge Kültür Sanat'ta 1. Basım: Eylül 2017

ISBN: 978 - 605 - 9521 - 49 - 9

Genel Yayın Yönetmeni: *Ahmet Nuri Yüksel*

Kapak: *Kenan Özcan*

Sayfa Düzeni: *Nurel Naycı*

Baskı: *Alemdar Ofset*

Davutpaşa Cad. Besler İş Merkezi No: 29-30 Topkapı / İstanbul

Tel: (0212) 544 23 09

Kapak Baskı: *Azra Matbaacılık*

Cilt: *Çevik Matbaacılık*

BİLGE KÜLTÜR SANAT

Nuruosmaniye Cad. Kardeşler Han No: 1 Kat: 1 34110 Cağaloğlu / İstanbul

Tel: (0212) 520 72 53 (Pbx) Faks: (0212) 511 47 74

bilge@bilgeyayincilik.com www.bilgeyayincilik.com

TÜRKÇEDE FOSİL KELİMELER

GÜLCAN ÇOLAK

–Genişletilmiş ve gözden geçirilmiş yeni basım–

Bilge
Kültür.Sanat

Gülcan Çolak

1973 yılında Samsun'da doğdu. 1995'te Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümü'nden mezun oldu. 1995-2002 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı'nda Türkçe öğretmenliği yaptı. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Anabilim Dalı'nda 2003 yılında yüksek lisans; 2008 yılında doktora eğitimini tamamladı. Bu süreçte 2002-2009 yılları arasında Gazi Üniversitesi'nde Türk Dili okutmanı olarak çalıştı.

2009 yılında Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde yardımcı doçent olarak göreve başladı. Hâlen aynı üniversite doçent olarak çalışmaktadır. Bilimsel çalışmalarını; anlambilim, toplumdilbilim ve sözcükbilim alanında sürdürmektedir.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	7
KISALTMALAR	9

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Kalıplaşmış Söz Birliklerindeki Fosil Kelimeler	13
1.1.1. Kalıplaşmış Söz Birlikleri	14
1.1.1.1. Atasözleri ve Tekerlemeler	15
1.1.1.2. İlişki Sözleri	16
1.1.1.3. İkilemeler	16
1.1.1.4. Deyimler	17
1.1.1.5. Birleşik Sözlər	17
1.2. Fosil Kelimeler	18
1.2.1. Fosil Kelimelerin Anlamlandırılması Üzerine Bir Araştırma	20
1.3. Günümüz Türkçesindeki Arkaik Ögeler Üzerine Çalışmalar	25

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKÇEDE FOSİL KELİMELER ARAŞTIRMASI

2.1. Amaç	31
2.2. Varsayımlar	31
2.3. Yöntem	31
2.4. Fosil Kelime Listesinin Oluşturulması	32
2.5. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları	34
2.6. İşlem	35
2.7. Verilerin İşlenmesi	37
2.8. Kalıplaşmış Söz Birliklerindeki Fosil Kelimeler	39
2.8.1. Atasözleri ve Tekerlemelerdeki Fosil Kelimeler	40
2.8.2. İlişki Sözlərindeki Fosil Kelimeler	42
2.8.3. İkilemelerdeki Fosil Kelimeler	49
2.8.4. Deyimlerdeki Fosil Kelimeler	110
2.8.5. Birleşik Sözlərdeki Fosil Kelimeler	194

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	213
KAYNAKLAR	237
FOSİL KELİMELER DİZİNİ	253

TABLolar

Tablo 1. Fosillerin ve Kalıplaşmış Söz Birliklerinin Açıklanması.....	22
Tablo 2. Atasözleri ve Tekerlemelerdeki Fosilleşme Oranları.....	213
Tablo 3. İlişki Sözlerindeki Fosilleşme Oranları.....	214
Tablo 4. İkilemelerdeki Fosilleşme Oranları.....	215
Tablo 5. Deyimlerdeki Fosilleşme Oranları.....	219
Tablo 6. Birleşik Sözlerdeki Fosilleşme Oranları.....	224
Tablo 7. Kalıplaşmış Söz Birliklerinde Fosilleşme Oranları.....	226
Tablo 8. Türkçedeki Alıntı Kelimeler.....	235

ŞEKİLLER

Şekil 1. Atasözleri ve Tekerlemelerdeki Fosil Kelimelerin Kökenleri.....	213
Şekil 2. İlişki Sözlerindeki Fosil Kelimelerin Kökenleri.....	214
Şekil 3. İkilemelerdeki Fosil Kelimelerin Kökenleri.....	218
Şekil 4. Deyimlerdeki Fosil Kelimelerin Kökenleri.....	223
Şekil 5. Birleşik Sözlerdeki Fosil Kelimelerin Kökenleri.....	225
Şekil 6. Bütün Kelimelerin Fosilleşme Grafiği.....	234
Şekil 7. Kalıplaşmış Söz Birliklerindeki Tüm Fosil Kelimelerin Kökenleri.....	234

ÖN SÖZ

Bir dili oluşturan ögeler temelde sözlükbirimler gibi görünse de bu genel görünümün organizmasında, sesbirimlerden cümlelere dek birbiriyle simbiyotik ilişki içinde olan büyüleyici bir sistem vardır. Yerli yerinde duruyormuş gibi görünen sesbirimler, biçimbirimler, sözlükbirimler, cümleler ve sözcelerden oluşan bu dil organizmasındaki her bir birim; uyumları ve aykırılıklarıyla, kazandıkları ve kaybettikleriyle derinden derine değişen, gelişen bir sistemi yaşamaktadır. Her bir unsurun hem kendini hem de bütünü etkilediği bu değişim ve gelişmeler; dilin kendi dengeleri, kuralları ve yapısı içinde evrenin akıl işleyişindeki gibi mucizevi bir nitelik de taşır.

Dilde eklerden sözlükbirimlere dek ses, biçim, anlam değişimleri yaşandığı gibi dil birimlerine yeni katılanlar ve elbette bunlardan ölenler de olmaktadır. Fakat dil, kendi kültürel hafızası, tecrübesi, dile getirdikleri ve getiremedikleriyle bazı ölümlere farklı bir muamele uygular. Eski Türkçede yeterlilik fiillerinde kullanılan *u-* “muktedir olmak” yardımcı fiilinin, *-A zarf fiil eki* ile kaynaşmasını ve şekilce erimesini (kel-e-u-ma- > gel-e-me-), sadece artzamanlı bir ses olayı olarak görememiştir. Şekilce eriyen *u-* fiilinin, işlev ve anlam yönünden *-a zarf-fiil ekinin* benliğinde bir hatıra gibi yaşamasına ayrıca saygı duymuşumdur. Bu örneğe benzer biçimde, dile dair dokunaklı ve ilginç bulduğum bir başka durum da kalıplaşmış söz birliklerine sıkışmış fosil kelimeler olmuştur.

Faka bas-, *eşi menendi bulunma-*, *nevri dön-* deyimlerindeki *fak*, *menent*, *nevir*, *karman çorman*, *kaba saba*, *soy sop* ikilemelerindeki *çorman*, *saba*, *sop* gibi kelimeler; bu kadar göz önünde olmalarına rağmen anlamlarının genellikle bilinmemeleri, hatta bazılarının anlamsız muamelesi yapılarak bir nevi yok sayılmaları,

kalıplaşmış söz birliği içinde de olsa bir varlık direnişi göstermeleri sebebiyle hep ilgimi çekmişti. Bu kelimelerin çoğu günümüz Türkçesinde ölmüştü, fakat kalıplaşmış söz birliklerine sıkıştıkları için bu dil dünyasını terk edememişlerdi sanki. Bunlardan bir kısmı, bir zamanlar bağımsız bir birim olarak hüküm sürmüştü, sonra da kullanımları zayıflamış ya da tümden ortadan kalkmıştı. Bazıları ağızlarda yaşayan ve standart Türkçeye ancak kalıplaşmış söz birliği içinde emanet bir biçimde girmiş kelimelerdi. Kalıplaşmış söz birliklerine sıkışmış ve orada tutsak kalmış olan bu fosilleri; üç yıl boyunca derleyip araştırırsam da elbette gözümünden kaçanlar olmuştur. Bu yüzden zihnimin bir köşesi hep onlara ait olacak.

Kitabın “Giriş” bölümünde fosil kelimelere, kalıplaşmış söz birliklerine dair genel bilgi verilmiş ve günümüz Türkçesindeki arkaik (eskicil) kelimeler üzerine yapılan çalışmalardan söz edilmiştir. Ayrıca bu bölümde kalıplaşmış söz birliklerinin anlamlandırılmasında, fosil kelimelerin rolünü belirlemeye yönelik yapılan araştırma verileri sunulmuş ve bu veriler tartışılmıştır. İkinci bölümde, 212 fosil kelimenin anlamı, hangi kalıplaşmış söz birliklerinde ne oranda geçtikleri, bağımsız kullanılma durumları örneklerle açıklanmıştır. Değerlendirme ve Sonuç’ta kelimeler; fosilleşme oranlarına göre sıralanmış, kökenlerine göre grafiklerle sınıflandırılmış ve kitabın sonunda dizin içinde belirtilmiştir.

Kitapta bazı kelimelere etimolojik yorumlar getirilse de bu çalışma, etimolojik bir araştırma değildir. Bu yüzden bazı fosil kelimelerin anlamlandırılmasına ve değerlendirilmesine yönelik her türlü farklı görüş, öneri, eleştiri; kitabın daha fazla gelişmesini ve olgunlaşmasını sağlayacaktır. Araştırma esnasında heyecanıma ortak olmakla kalmayıp metni okuyarak görüş ve önerilerini sunan değerli hocalarım Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun’a, Prof. Dr. Leyla Karahan’a, Prof. Dr. Emine Yılmaz’a, Prof. Dr. Nurettin Demir’e ve Prof. Dr. Figen Güner Dilek’e hürmetle teşekkür ederim. Kendileri bu çalışmayı gözden geçirmiş olsalar da öneri ve eleştirilerinin tümünü kitaba yansıtamamaktan kaynaklanan her türlü hata ve eksiklik bana aittir.

KISALTMALAR

Ar.	Arapça
DBTS	Doğan Büyük Türkçe Sözlük
DDTS	Dil Derneği Türkçe Sözlük
DLT	Dîvânu Lûgati't-Türk
DS	Derleme Sözlüğü
EÇSOS	Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Okuma Sözlüğü
Erm.	Ermenice
Far.	Farsça
FBŞ	Ferec bâ'd eş-şidde
Fr.	Fransızca
GT	Gülistan Tercümesi
İng.	İngilizce
KB	Kutadgu Bilig
KT	Kâmûs-ı Türkî
KTS	Kıpçak Türkçesi Sözlüğü
Kürt.	Kürtçe
LÇTO	Lugat-ı Çağatay ve Türkî-i Osmânî
LO	Lehce-i Osmânî
MBTS	Misalli Büyük Türkçe Sözlük
MEBÖTS	Milli Eğitim Bakanlığı Örnekleriyle Türkçe Sözlük
NF	Nehcü'l-Ferâdis
OABKTSV	Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı
OTAL	Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat
OTS	Osmanlı Türkçesi Sözlüğü
OYTSV	17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı
ÖTS	Ötüken Türkçe Sözlük
TDKTS	Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük
TS	Tarama Sözlüğü
TUD	Türkçe Ulusal Derlemi
YTS	Yeni Tarama Sözlüğü
Yun.	Yunanca

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Kalıplaşmış Söz Birliklerindeki Fosil Kelimeler

Kalıplaşmış söz birlikleri; birden fazla dilsel birimin anlam ve yapı yönünden kaynaşması, birliğin tek bir gösterge gibi işlevselliğe sahip olması, dile sabit bir yapı olarak yerleşmesi açısından muhafazakâr ve değişime kapalı bir nitelik taşır. Bu yüzden atasözü, deyim, ikileme gibi söz birliklerindeki unsurlara müdahale etmek; onları değiştirmek, çıkartmak ya da söz birliğine yeni unsur eklemek imkânsızdır. Kalıplaşmış söz birliklerinin bu nitelikleri sebebiyle birlikteki sözlükbirimler, mahfuz ve bağımlıdır.

Fosil ya da bazı alıntı kelimeler gibi kalıplaşmış söz birlikleri dışında dilde bağımsız kullanımı bulunmayan sözlükbirimler olmasının (Dobrovol'skij & Piirainen 2005) nedeni de bu söz birliklerinin muhafaza edici niteliğinden kaynaklanır. Herhangi bir sözlükbirim; zamanla kullanımdan düşse ve ortadan kalksa da içinde yer aldığı kalıplaşmış söz birliği dilde yaşadığı sürece o yapı içinde varlığını sürdürür ve fosil bir kimliğe sahip olur.

Fosil kavramı, *arkaik* unsur gibi görünmekle birlikte bazı yönlerden bu ögelerden farklıdır. *Fosil*, bir zamanlar kullanılmış olup da günümüzde artık bilinmeyen, çeşitli sebeplerle artık kullanılmayan, bazıları kelime gruplarına sıkıştıkları için varlıklarını devam ettirebilen eski sözlükbirimleri (Okrent 2013; Marret 2005) karşılamaktadır. *Bark* kelimesi, “ev, çadır, yurt” gibi anlamlarla Köktürk Türkçesi döneminde kullanılsa da günümüzde sadece *ev bark* ikilemesi içinde yer almaktadır. *Eşi menendi bulunma-*, *ne menem*, *tongaya bas-*, *tufaya gel-* gibi deyimlerdeki *menent* “eş, benzer”, *tonga* “hile, tuzak”, *tufa* “vurgun, hırsızlık, emeksiz kazanç” gibi kelimeler, Türkçenin herhangi tarihî bir döneminde ya da ağızlarda bağımsız bir birim olarak bulunsun

da zamanla kalıplaşmış söz birliklerine sıkışmış ve fosil duruma gelmiştir. Benzer örneklerle farklı dillerde de rastlanmaktadır. İngilizcedeki *fro* kelimesi *to and fro* “ileri geri, şuraya buraya”; *shrift* de “itiraf, günah çıkarma” *to give somebody/something short shrift* “önemsememek, yok saymak” deyimleri dışında bağımsız kullanılmazlar (Marrett 2005). *Fosil*, genellikle birleşik kelime ya da söz grupları, deyimler gibi belirli yapılarda var olan sözlükbirimlerdir (Gledhill & Frath 2005). Aynı kavram için ilgili literatürde bazen *kalıntı* (relic) ifadesi de kullanılmaktadır.

Fosiller, sözlükbirimler düzeyinde olduğu gibi bazı ekler ya da kökler de fosil nitelik taşıyabilir (Bengtson 2011; Coffey 2013). Türkçede *aldan-* fiilinin tabanını oluşturan *alda-* fosil bir gövdedir ya da *taşra* ismindeki *taş*, *arın-* fiilindeki *arı-*, fosil bir köktür. *Bilge*, *bölge* sözlükbirimlerindeki *-gA*, fosil bir ektir. Bu ek ya da tabanları fosil kılan, onların sözlükbirim yapısı içinde donmuş olmalarıdır.

Bu çalışmada fosil kök, gövde ya da ekler değil; kalıplaşmış söz birlikleri içinde sabitleşmiş ve sıkışmış olan fosil sözlükbirimler değerlendirilmektedir.

1.1.1. Kalıplaşmış Söz Birlikleri

Bir dildeki kelimeler, terimler, atasözleri, deyimler, ikilemeler ve ilişki sözleri; bir bütün olarak o dilin söz varlığını oluşturmaktadır. Bu söz varlığı bütünlüğü genellikle sözlükbirim olarak ifade edilmekte ve bir sözlükteki madde başı ve madde içi başlıkları kapsamaktadır. Dolayısıyla dillerin söz varlığını, tek başına bir kavramı karşılayan dil göstergelerinin yanı sıra birden fazla kelimenin, yapı ve anlam bütünlüğü içinde, bir kavramı karşılamak üzere bir araya gelmesiyle oluşan kalıplaşmış söz birlikleri de oluşturmaktadır.

Dilde bir anlama ve anlatma birimi olarak kelime ile anlamsal açıdan eşdeğer özellikler taşıyan deyim, birleşik ad, birleşik fiil, tamlama, terim gibi birimleri kapsayan bu kalıplaşmış söz birlikleri; birden fazla kelimeyle kurulmuş olsalar da tek tek belli kavramları değil; tıpkı tek bir gösterge gibi bir kavramı yansıtır (Aksan 1978: 34). Çünkü kalıplaşmış söz birliklerinin ifade ettiği anlam, kendisiz oluşturulamaz ve anlamlandırılmaz. Bu anlamlandırma, <https://rantev.org>

daha farklı değer taşıyan bir uzlaşmaya dayanır. *Gece kuşu* (night owl) “geceleri geç yatan ya da gezip eğlenen kimse” birden fazla unsurdan oluşan bir sözlükbirimdir; fakat ifade ettiği “geceye ait bir kuş” değildir (Malmkjær 2002: 333). Türkçede *adamakıllı* zarfının anlam bakımından “adam” ve “akıllı” ile ilgisi kalmamıştır. Aynı şekilde *oruç tut-*, *gününü gün et-*, *tereciye tere sat-* gibi deyimlerde de bu kaynaşmayı ve tek bir kavramı karşılama işlevini görürüz (Aksan 1978: 34).

Kalıplaşmış söz birlikleri için bazı kaynaklarda kalıp söz teriminin kullanıldığı görülmektedir. Tek bir sözlükbirim gibi algılanan, genelleşip kavramlaşarak kalıplaşmış bir bütün oluşturan ve birleşik sözler, deyimler, atasözleri gibi dil birimlerini kapsayan (Karaağaç 2013: 413) kalıp söz terimi; Aksan (2004), Gökdayı (2011) gibi bazı araştırmacılar tarafından *ilişki sözleri* yerine de kullanılmaktadır. Selamlaşma, sevinç ya da üzüntüyü paylaşma, kutlama ve vedalaşma gibi çeşitli ilişki durumlarında söylenmesi âdet hâline gelen, küçük değişiklikler dışında çekirdek bölümü hep aynı şekilde kullanılan (Aksan 2004; Gökdayı 2011) bu sözler, bu çalışmada *ilişki sözleri* adı altında değerlendirilmiştir. Aynı şekilde atasözü, deyim, birleşikler ve ilişki sözlerini kapsayan; *kalıplaşmış dil birimleri*, *kalıp söz*, *kalıplaşmış sözler* gibi farklı adlandırmaların kullanıldığı sözler için ise *kalıplaşmış söz birlikleri* ifadesi tercih edilmiştir.

1.1.1.1. Atasözleri ve Tekerlemeler

Atasözleri; bir toplumun deneyimlerinin, dünya görüşünün, yaşam biçiminin, gelenek ve inançlarının ifade bulduğu, kalıplaşmış ve bu kalıbın bozulamadığı, değiştirilemediği sözlerdir.

Bu söz birlikleri; *son pişmanlık fayda vermez*, *eski dost düşman olmaz* gibi kelimelerin göndergesel anlamlarına; *ağlayan çocuğa meme vermezler*, *minareyi çalan kılıfını hazırlar* gibi aktarmalara ve *az veren candan*, *çok veren maldan* gibi eksilteli anlatıma dayanabilmektedir (Aksan 2004; Özdemir 1995). Diğer kalıplaşmış söz birlikleri gibi atasözlerinde de birliği oluşturan öğeler, tek tek kendi kavramlarını ifade etmez; bütünlüğe bağlı bir anlam taşıyanlara işaret ederler (Karaağaç 2013: 522).

Tekerlemeler de kendi içinde ahenk, uyak, söz oyunları ve tekrarları taşıyan kalıplaşmış söz birlikleridir. *Bir varmış bir yokmuş, az gitmiş uz gitmiş, yağ satarım bal satarım, portakalı soydum baş ucuma koydum* örneklerindeki gibi oyun, tören ve masal tekerlemeleri olmak üzere çeşitleri bulunmaktadır. Tıpkı atasözleri gibi sözlü kültür ürünleridir.

1.1.1.2. İlişki Sözleri

Güle güle oturun, günaydın, afiyet olsun, Allah ne muradın varsa versin gibi yalnızca belli durumlarda kullanılan ve söylenmesi gelenek hâline gelmiş olan ilişki sözleri; iletişim esnasında belirli duyguları dile getirmekle birlikte edimsel işlevlere de sahiptir. *Allah rahmet eylesin* ifadesi bir temenniyi dillendirdiği gibi aynı zamanda başsağlığı dileme eylemini de yerine getirir. *Allah belamı versin ki onu görmedim* cümlesindeki *Allah belamı versin* ifadesi, belaya uğrama arzusunun dile gelmesi değil; yemin etme işlevinin kendisidir.

1.1.1.3. İkilemeler

İkileme; aynı türden, yakın ya da karşıt anlamlı kelimelerin, bir nesneyi, niteliği, bir hareketi karşılamak üzere tek bir gösterge gibi kullanıldığı söz grubudur. *Yavaş yavaş, durup durup* aynı; *ezile büzüle, bölük pörçük* yakın anlamlı; *ileri geri, en boy* karşıt anlamlı; *horul horul, bıcır cıcır* yansıma ve *okul mokul, kapı mapı* da önsesi /m/ ile değiştirilen kelimelerden oluşan ikilemelerdir (Tuna 1949; Aksan 2004).

İkilemeyi oluşturan unsurlar arasında hem biçimce hem anlamca bir ilişki bulunur ve tekrarlanan bu birimler; anlamı kuvvetlendirme, varlık ya da eyleme çokluk, süreklilik, birliktelik anlamı kazandırma işlevlerine sahiptirler (Karahan 2009: 60; Karaağaç 2013: 870).

Gökdayı (2011), bazı ikilemelerdeki kelimelerin, anlamlı bir birim olarak söz varlığında bulunmadığını, *estek köstek*, *çer çöp*, *ufak tefek* ikilemelerindeki *estek*, *çer*, *tefek* unsurlarının; *eciş bücüş, sükmüş-puklüm* ikilemelerindeki *eciş* ve *puslun* da tek

başına kullanılmadığını, dolayısıyla ikilemelerde tek başına anlam taşımayan birimler bulunabileceğini belirtmektedir (46-47). Fakat Şen'in (2005) vurguladığı gibi bazı ikilemelerdeki herhangi bir unsurun anlamsız olması, dilin doğasına aykırıdır. Yansımalar dışındaki diğer kelimeler, bir anlamı karşılamaktadır; onları anlamsız diye sınıflandırmak hatadır¹ (701-702).

1.1.1.4. Deyimler

Belli bir durumu, oluşumu, tutum ve davranışı, fiziksel ya da ruhsal niteliği ifade etmek amacıyla birden fazla kelimenin birleşip anlamca kaynaşmasıyla oluşan deyimler, yargı bildirmeyen kalıplaşmış söz birlikleridir. *Dut yemiş bülbüle dön-, eşekten düşmüş karpuzla dön-* örneklerindeki gibi çeşitli benzetmelere; *iğneyle kuyu kaz-, akıntıya kürek çek-, bacası tütmez ol-, dünyaya gel-* gibi çeşitli aktarmalara dayanan deyimlerde, kelimeler kendi anlamlarını yitirerek ortaklaşa yeni bir anlamı yansıtır. Bunların yanı sıra göndergesel (temel) anlamlarla kurulmuş, *geri kal-, hizaya gel-* gibi deyimleşme gösteren sözler de vardır (Aksan 2004).

Deyimlerin yapısındaki kelimeler bütünlük oluşturdıkları için anlam yönünden parçalanamaz ve bütünleşme sürecine bağlı olarak yapıyı oluşturan ögeler, birbiriyle kaynaşır (Karaağaç 2013: 523). Dolayısıyla deyimın anlamı, yapıyı oluşturan parçaların anlamları toplamından değil, farklı bir anlamın aktarımından oluşur (Uzun 1991: 30).

1.1.1.4. Birleşik Sözler

İki veya daha çok kelimenin, bir kavram ya da varlığı karşılamak amacıyla dilin kuralları doğrultusunda birleşmesi ve kalıplaşması ile oluşan sözlere *birleşik söz* denir. Birleşik sözlerin anlamı, yapıyı oluşturan unsurların anlamlarından kaynaklansa da bu sözler anlamlarını yitirip birleşerek ve tek bir birim işlevi görerek başka bir kavramı ifade ederler. *Kahvaltı, gecekondu,*

1 Yansıma kelimeler de tabiatdaki bir sesi karşılamaları yönünden anlamlı olmakla birlikte *pat* "yassı bir şeyle vurulduğunda çıkan ses"; *tak* "tahta vb. şeye vurulduğunda veya silah patlayınca çıkan tok ve sert ses" örneklerinde olduğu gibi bu sözün birimleşme süreci, sesin açıklanmasıyla yöneliktir.

bilgisayar, gelgit, kabul et-, çam devir-, açıkgöz, yan yana, başıbozuk, gecekondü gibi birleşik isim, sıfat-fiil grubu, birleşik fiil, tekrar grubu ve cümle gibi farklı yapılarla sahiptirler (Karaağaç 2013; Vardar 1998; İmer, Kocaman, Özsoy ve Sumru 2011).

Aynı ya da bitişik yazılmalarının, kalıplaşmış söz birlikleri olmasını etkilemediği birleşikler; gerçek ya da değişmece anlamlı olabilmektedir. *Üst geçit, pişman ol-* gerçek anlamlıyken; *imambayıldı, vurdumduymaz* değişmece anlama sahiptir (Gökdayı 2011).

1.2. Fosil Kelimeler

Fosil kelimeler, bir dilin geçmiş dönemlerine dayanmaları açısından arkaik unsurlar gibi görünmekle birlikte fosil ile arkaik arasında farklar bulunmaktadır. Bu yüzden arkaik ve fosil kelime terimlerine açıklık ve belirginlik getirmek gerekmektedir.

Dilin geçmiş dönemlerinde kullanılmış olup da artık işlevselliğini yitirmiş, kullanımdan düşmüş kelime, deyim ya da çeşitli gramatik biçimlere *arkaik* (eskicil) biçim denir (Korkmaz 1992; Vardar 1998; İmer vd. 2011). Şiirlerde, tarihî romanlarda, tekerlemelerde, dinî metinlerde ve yer adlarında arkaik unsurları bulmak mümkündür. Bunlar sözlükbirim olabileceği gibi bazı ekler de arkaik nitelikler taşır (Crystal 2008). Vardar'ın (1998) *eski biçim*; İmer vd.'nin (2011) *eskicil biçim*; Korkmaz'ın (1992) *eskilik* ve Ölmez'in (2003) *eskicil* öge olarak ifade ettiği bu arkaik unsurları Karaağaç (2013); *eski söz, arkaik söz, kalıntı söz* olarak adlandırır ve dilbiliminde, *eski biçim* ifadesinden "kayıtlı, yazıya geçirilmiş ilk dilsel biçim" in anlaşılması gerektiğini belirtir. Fakat bilinmesi gerekir ki bir dilin her eski biçimi de arkaik değildir.

Arkaik unsurların belirlenmesinde Gülsevin (2015); değerlendirilen dönemin, bir başka diyalekt ile *eşzamanlı* ve söz konusu dönemin eski bir dönemi ile *artzamanlı karşılaştırılmasının* gerekli olduğunu vurgulamaktadır. Günümüz Türkçesinde *baş, ben* gibi sözlükbirimlerin, Eski Türkçede kullanılmış olmaları onları arkaik kılmaz. Ama Kazakça ile Türkiye Türkçesi karşılaştırıldığında, Türkiye Türkçesinde *gel-* olan fiilin, Kazakçada *kel-* biçiminde kullanılmasından dolayı, Kazakçanın arkaik bir biçimi devam ettirdiği söylenebilir. Aynı durum ağızlar için de geçerlidir. Bir ağız

diğer ağızlarla karşılaştırıldığında, herhangi bir şekli arkaik biçimiyle devam ettiriyor olabilir. Bu karşılaştırma yöntemi eşzamanlıdır. Batı Oğuzcasında yaygın ve karakteristik bir değişme olan *k- > g-* ötümlüleşmesine uymayan *keçi*, *kişi* gibi sözlükbirimler de artzamanlı karşılaştırmada arkaik şekillere girmektedir (3-5). Dolayısıyla karşılaştırmaya dayanmadan, sırf eski biçimin devam etmesine dayanarak arkaik tespitinde bulunmamak gerekir.

Fosil kelimeler, arkaiklerden farklıdır, çünkü fosillerin Eski Türkçedeki biçimleriyle var olmaları gerekmediği gibi en karakteristik özellikleri, dilin geçmiş dönemlerinde bağımsız kullanımlara sahipken günümüzde kalıplaşmış söz birliklerine sıkışarak varlık göstermeleridir. Fosiller içinde arkaik unsurlar yer alsada her arkaik öge, fosil ya da her fosil, arkaik değildir. Dolayısıyla bu çalışmada yer alan *argın*, *bark* gibi sözlükbirimler arkaik olsa dahi onları fosil kılan; *yorgun argın*, *ev bark* gibi kalıplaşmış söz birliklerine sıkışarak günümüz Türkçesinde varlık göstermeleridir. Örneğin *fodul*, *gına*, *çala* gibi kelimeler arkaik unsur değildir; fakat günümüzde bağımsız kullanılmadıkları *hem kel hem fodul*, *gına gel-*, *çalakalem* gibi kalıplaşmış söz birliklerinde sabitleştikleri için fosildir. Gülsevin'in (2015) örnek verdiği *kişi*, *kendi* gibi sözlükbirimler arkaik olabilir, fakat günümüzde bağımsız kullanıldıkları ve kalıplaşmış söz birliklerine sıkışarak yaşamadıkları için fosil değildirler.

Hır çıkar-, *in cin top oynar-*, *punduna getir-*, *salık ver-* deyimlerindeki *hur*, *in*, *punt*, *salık*, *yorgun argın*, *karman çorman*, *bölük pörçük*, *yayan yapıldak* ikilemelerindeki *argın*, *çorman*, *pörçük*, *yapıldak*, *bir nebze*, *zırdeli* birleşiklerindeki *nebze*, *zır* gibi fosiller; Türkçenin farklı dönemlerinde ya da ağızlarda bağımsız bir birim olarak kullanılsa da günümüz Türkçesinde kalıplaşmış söz birliklerine sıkışarak var olan kelimelerdir. Dolayısıyla bu çalışmada *fosil* ile kastedilen, "kayıtlı, yazıya geçirilmiş ilk dilsel biçimler" değil; Türkçenin farklı dönemlerinde ya da ağızlarda bağımsız bir birim olarak yer almış, fakat günümüzde sadece kalıplaşmış söz birliklerinde yaşayan, bağımsız kullanımı hiç bulunmayan ya da çok az sayıda olan sözlükbirimlerdir.

Bu fosil kelimelerin, Türkçede tek başına kullanılmaz duruma gelip sadece kalıplaşmış söz birliklerinde varlık göstermesinde

çeşitli etkenler rol oynamıştır. Bunlardan birincisi; Türkçe kökenli ya da başka bir dilden alıntı kelimenin -bir zamanlar bağımsız kullanılmış olsa da- çeşitli nedenlerle kullanımdan düşmesi ve içinde yer aldığı kalıplaşmış söz birliğinin yaygınlaşıp hayatta kalmaya devam etmesidir. İkincisi; fosilin ağızlarda yaşayan bir kelime olması ve sadece kalıplaşmış söz birlikleri sayesinde standart dilde varlık gösterebilmesidir. Coffey'nin (2013) vurguladığı gibi fosiller, belirli bölgelerde ya da yerel ağızlarda kullanılıp standart dilde bilinmeyen kelimeler de olabilmektedir.

Fosil kelimelerin dilde herhangi bir anlaşmazlığa, belirsizliğe neden olmamasının en önemli nedeni, kalıplaşmış söz birliklerinin bir bütün olarak algılanması ve anlamlandırılmasıdır. Hafızada bir bütün olarak saklanan kalıplaşmış söz birlikleri, ifade ettiği anlam iletişim esnasında kolayca çözülebildiği, tek tek ayırtırmaya gidilmeden olduğu gibi hatırlanabildiği için iletişimde kolaylık ve pratiklik sağlamaktadır (Wray 2005). Kalıp yapılarıdaki öğelerin bir bütün olarak anlam bildirmesi; kendisini oluşturan öğelerin tek tek bağımsız anlamlarının toplamının değil de tüm öbeğin ortak ve tek bir anlamı (Karaağaç 2013) karşılması nedeniyle fosil kelimeler, iletişimde bir aksamaya neden olmaz. Bu değerlendirmeyi kanıtlamak amacıyla, sınırlı bir araştırma yürütülmüş; fosil kelimelerin ve içinde geçtikleri kalıplaşmış söz birliklerinin anlamlandırılması incelenip tartışılmıştır.

1.2.1. Fosil Kelimelerin Anlamlandırması Üzerine Bir Araştırma

Bu araştırmada fosil kelimelerin -anlamları bilinmese de- içinde geçtikleri kalıplaşmış söz birliklerinin anlaşılıp kullanılmasında iletişimde hiçbir aksaklık ve belirsizliğe yol açmadıkları, bir dolgu malzemesi gibi işlev taşıdıkları kanıtlanmaya çalışılmıştır.

Varsayımlar

Fosil kelimelerin ve bunların içinde geçtiği kalıplaşmış söz birliklerinin anlamlandırılmasını değerlendirmek amacıyla gerçekleştirilen bu araştırmanın varsayımları şunlardır:

- 1) Ön çalışma için seçilen 22 fosil kelimenin anlamı, katılımcılar tarafından büyük oranda bilinmemekte ya da yanlış bilinmektedir.
- 2) Fosil kelimenin anlamı bilinmese ya da kelime yanlış anlamlandırılrsa dahi, fosilin içinde geçtiği kalıplaşmış söz birliği katılımcıların çoğu tarafından doğru tanımlanmaktadır.
- 3) Fosil kelimenin anlamlandırılması, kalıplaşmış söz birliğinin ifade ettiği kavram bağlamında gerçekleşmektedir.

Yöntem

Fosil kelimelerin anlamlarının bilinip bilinmediğini, kelimenin nasıl bir yorumlama ve algılama ile tanımlandığını belirlemek üzere derinlemesine mülakat tekniği uygulanmıştır. Mülakatta kullanılmak üzere iki anket hazırlanmış ve sekiz kişiye uygulanmıştır.

Araştırma Ölçeği

Her bir katılımcıyla yüz yüze görüşme sırasında kullanılmak üzere hazırlanan anketlerin birincisinde, katılımcılardan anlamlarını açıklamaları istenen 22 fosil kelime; ikinci ankette ise bu fosillerin içine sıkıştıkları kalıplaşmış söz birlikleri yer almıştır. Kelimenin, birden fazla kalıplaşmış söz birliğinde geçtiği durumlarda, Türkçe Ulusal Derlemi'nde en fazla kullanılan kalıplaşmış söz birliği tercih edilmiştir.

Katılımcılar

Katılımcıların beşi kadın, üçü erkek; ikisi ilkokul, biri ortaokul, biri lise, dördü de üniversite mezunudur. Katılımcıların dördü memur, ikisi işçi, üçü işsizdir.

İşlem

Katılımcılarla görüşme sırasında, öncelikle fosil kelimeleri açıklamaları istenmiştir. Fosillerin anlamını hatırlatıcı olacağı düşüncesiyle kalıplaşmış söz birliklerinin açıklaması ikinci aşamada gerçekleştirilmiştir. Her bir kişiyle yaklaşık bir saat süren derinlemesine mülakatta, fosillerin nasıl bir bakış açısı ve yaklaşımla anlamlandırıldığını öğren soruları sorulmuştur.

Sonuçlar

Görüşmeler ve uygulanan anketler neticesinde, Tablo 1’de görüldüğü üzere fosillerin içine sıkıştıkları kalıplaşmış söz birliklerinin, yaklaşık %94’lük bir oranda katılımcılarca tanındığı, anlamlandırıldığı ve doğru açıklandığı tespit edilmiştir.

Tablo 1: Fosillerin ve Kalıplaşmış Söz Birliklerinin Açıklanması

Fosil Kelimelerin Açıklanması				Kalıplaşmış Söz Birliklerinin Açıklanması			
Fosil Kelimeler	Doğru Anlam	Yanlış Anlam	Boş	Söz Birlikleri	Doğru Anlam	Yanlış Anlam	Boş
alavere	–	7	1	alavere dalavere	8	–	–
allak	6	–	2	allak bullak olmak	8	–	–
amut	–	5	3	amuda kalkmak	8	–	–
cereme	8	–	–	ceremesini çekmek	8	–	–
çingar	6	–	2	çingar çıkarmak	8	–	–
esame	1	–	7	esamesi okunmamak	7	–	1
fodul	–	3	5	hem kel hem fodul	7	–	1
hallaç	1	3	4	hallaç pamuğu gibi atmak	8	–	–
havsala	3	–	5	havsala almamak	8	–	–
ıskarta	5	–	3	ıskartaya çıkarmak	6	–	2
kös	2	4	2	kös kös (otur-, dön-)	8	–	–
miat	6	–	2	miadı dolmak	8	–	–
pelesenk	1	–	7	dile pelesenk olmak	8	–	–
peşkeş	1	3	4	peşkeş çekmek	6	–	1
pos	1	–	7	pos bıyık	8	–	–
punt	–	2	6	punduna getirmek	6	–	2
ramak	3	2	3	ramak kalmak	8	–	–
sekte	5	–	3	sekteye uğramak	7	–	1
sop	–	–	8	soy sop	8	–	–
şom	–	4	4	şom ağızlı	8	–	–
tufa	–	–	8	tufaya düşmek	7	–	1
zıvana	–	5	3	zıvanadan çıkmak	8	–	–
Toplam	49	38	89	Toplam	166	1	9
Oran	%27.8	%21.6	%50.6	Oran	%94.3	0.6	%5.1

Fosillerin tek başına açıklanmasında (1) % 50.6 oranında boş bırakıp anlamlandıramama, (2) %27.8 oranında doğru anlamlandırma ve (3) %21.6 oranında yanlış anlamlandırma olmak üzere üç farklı görülmüş tespit edilmiştir. Bu üç sonuçun ortak

tarafı, fosil kelimenin anlamı bilinse ya da bilinmese de kalıplaşmış söz birliğinin anlamlandırılmasında hiçbir aksaklık ve sorun oluşmamaktadır.

Bu sonuçlardan dikkat çeken (1) doğru anlamlandırma ve (2) yanlış anlamlandırma sürecinde mülakat sonucu elde edilen veriler şöyledir:

Fosil Kelimenin Doğru Anlamlandırılması

allak: Katılımcıların altısı *allak bullak ol-* deyiminden hareketle kelimenin anlamını tahmin etmeye çalışmış ve doğru tahminde bulunarak “karışık, dağınık, kafası karışık” gibi açıklamalarda bulunmuştur.

cereme: Tüm katılımcılar, kelimeyi *ceremesini çek-* deyiminin anlamsal bağlamında düşünüp “günah, ceza, sıkıntı, ağır yük, zahmet” gibi fosil kelimenin sözlük anlamına yakın açıklamalarda bulunmuştur.

çingar: Altı katılımcı, *çingar çıkar-* deyiminin anlamına bağlı kalarak “kavga, gürültü, kargaşa, rezalet” gibi anlamlandırmalarla doğru tahminde bulunmuştur.

ıskarta: Beş katılımcı, *ıskartaya çıkar-* deyiminin anlamını göz önünde bulundurarak “işe yaramaz, boş, fazla, yedek” gibi tanımlamalarla kelimenin yan anlamına yakın açıklamalarda bulunmuştur.

miat: Altı katılımcı, *miadı dol-* deyiminin anlamından hareketle kelimeye “zaman, süre, kullanım tarihi” gibi doğru açıklamalar getirmiştir.

ramak: Üç katılımcı, *ramak kal-* deyiminin anlamını düşünerek kelimenin “az, az süre” anlamına yakın tanımlamalarda bulunmuş; iki katılımcı deyimnin anlamsal bağlamından hareket etse de “sınır, çok yaklaşmak” gibi yanlış açıklamalarda bulunmuştur.

sekte: Beş katılımcı *sekteye uğra-* deyiminin anlamını gözeterek “gecikme, engel, aksilik, duraklama” gibi kelimenin sözlük anlamına yakın yorumlarda bulunmuştur.

Fosil kelimenin daha çok doğru anlamlandırıldığı bu duruma dair en önemli husus, tüm doğru tanımlamaların; ilgili kalıplaşmış söz birliğinin anlamının göz önünde bulundurularak yapılmasıdır. Doğru anlamlandırmada, kalıplaşmış söz birliğinin anlamıyla fosil kelimenin anlamı arasında ilgi bulunması rol oynamıştır.

Fosil Kelimenin Yanlış Anlamlandırılması

alavere: Yedi katılımcı, *alavere dalavere* ikilemesinin anlamından hareketle “bir şeyin elden ele geçmesi, kargaşalık” gibi anlamlara sahip *alavere* sözlükbirimine “yalan, oyun, hile, üçkâğıt” gibi yoruma dayalı yanlış açıklamalar getirmiştir.

amut: Beş katılımcı, *amuda kalk-* deyiminin bağlamsal anlamını gözeterek “sütun, direk, dikine” kavramlarını ifade eden *amut* için “tepe üstü, ters yönde durma, baş üstü dikilme, eller yerde ayaklar havada durma” gibi yanlış yorumlamalarda bulunmuştur.

hallaç: Üç katılımcı, *hallaç pamuğu gibi at-* deyiminin anlamına bağlı kalıp kelimeye “dağılmak, dağınık” gibi yanlış açıklamalar getirmiş, sadece bir katılımcı “yün atıcı” olarak kelimenin anlamını doğru bilmiştir.

kös: Katılımcıların dördü *kös kös otur-* ve *kös kös yürü-* gibi deyimlerin anlamlarından hareket etmiş, kelimeyi “tembel, boş, yavaş, işe yaramaz” gibi açıklamalarla yanlış anlamlandırmıştır. İki katılımcı kelimenin “büyük davul” anlamını kalıplaşmış söz birliğinden bağımsız bildiklerini ifade etmiştir.

şom: Üç katılımcı, *şom ağızlı* deyiminin anlamını düşünerek “uğursuz” anlamındaki kelimeyi “kötü” açıklamasıyla yanlış anlamlandırmıştır.

peşkeş: Üç katılımcı, *peşkeş çek-* deyiminin anlamsal bağlamını dikkate alarak kelimeye “öne sürmek, vermek, birilerini kullanmak” gibi yanlış açıklamalar getirmiştir. Sadece bir katılımcı, aynı deyimden hareketle “rüşvet” şeklinde doğru tahminde bulunmuştur.

zıvana: Beş katılımcı *zıvanadan çık-* deyiminin anlamını düşünerek “kendini kaybetme, delirme, düzen” gibi yanlış açıklamalar yapmıştır.

Fosil kelimenin daha çok yanlış anlamlandırıldığı bu duruma dair en önemli husus; tıpkı doğru anlamlandırmalarda olduğu gibi tanımlamaların, ilgili kalıplaşmış söz birliğinin anlamının göz önünde bulundurularak yapılmasıdır. Yanlış anlamlandırmalarda, kalıplaşmış söz birliğinin anlamıyla fosil kelimenin anlamı arasında uzaklık bulunmasının rol oynadığı düşünülmektedir.

Ayrıca *esame*, *havsala*, *pelesenk*, *punt*, *fodul*, *tufa*, *sop* ve *pos* gibi kelimeler, katılımcıların çoğunluğu tarafından boş bırakılmıştır. Bu fosil kelimeler büyük oranda açıklanamasa da fosilin içinde yer aldığı kalıplaşmış söz birliklerinin anlamlandırılmasında önemli bir aksaklık yaşanmamıştır.

Bunların yanı sıra araştırma sonucunda fosil kelimelerin anlamlandırılmasında yaş, eğitim düzeyi ya da cinsiyete dair önemli farklar bulunmamıştır.

1.3. Günümüz Türkçesindeki Arkaik Ögeler Üzerine Çalışmalar

Fosil diye adlandırılmasa da Türkçedeki bazı kalıplaşmış söz birliklerindeki arkaik unsurları tespit edip açıklamaya yönelik çalışmalar bulunmaktadır. Yüce (1998) ikilemelerde bulunup da tek başına Türkiye Türkçesi yazı dilinde hatta ağızlarında yaşamayan kelimeleri “İkilemelerdeki İlginç Problemler” adlı yazısında değerlendirmiş ve *arı sili*, *bos bolamadı*, *boy bos*, *böcü börtü*, *bölük pörçük*, *bul- buşur-*, *döl dös*, *düş dülek*, *goca gontu*, *tana torpu*, *torla- top(ar)la-*, *tüytüs*, *yalanyapıldak* ikilemelerindeki *sili* “temiz”; *bolamadı* “çok geniş, çok fazla”; *bos* “boy”; *böcü* “böcek”; *börtü* “kurt”; *pörçük* “bölük, parçalara ayrılmış”; *buşur-* “bulmak”, *dös* “göğüs (çukuru), bağır, gerdan”; *dülek* “düş”; *gontu* “sağlam, dayanıklı, hantal, kaba”; *torpu* “bir yaşından küçük koyun, dana”; *tor* “tuzak, sık gözlü ağ”; *tüs* “dış görünüş, yüz, renk”; *yapıldak* “çıplak, teçhizatsız” kelimelerini incelemiştir.

Şen (2005), “Standart Türkiye Türkçesinde İkilemelerle Yaşayan Tarihî Sözcükler” adlı çalışmasında geçmişte yaygın olarak kullanılsa da günümüz standart Türkiye Türkçesindeki ikilemelerde sıkışıp kalmış 53 kelimeyi değerlendirmiştir. Yazar bu çalışmada *abuk sabuk*, *apar topar*, *yorgun arğın*, *er bürk*, *er beniz*, *bı*

bıçkı, *bağır bıkın*, *biliş tanış*, *kargacık burgacık*, *eğri büğrü*, *çal-çap-*, *çırlak çıplak*, *çoluk çocuk*, *batak çökek*, *çamur çökek*, *darmadağınık*, *darmaduman*, *uyku dünek*, *em sem*, *evir- çevir-*, *el gün*, *akın ulgar*, *kapkacak*, *aba kebe*, *kesek tezek*, *kur kuşak*, *kertik kürtük*, *mozak cozak*, *yırtık pırtık*, *ek pük*, *ekli püklü*, *alık salık*, *ad san*, *seki seklem*, *arı sili*, *soy sop*, *sivri söbe*, *sarkık sölpük*, *süklüm püklüm*, *toz talaz*, *tarla tapan*, *döğüş tokuş*, *tor top*, *tor toz*, *duman tütün*, *alık uluk*, *gül- yal-*, *yalın yaşın*, *yan- dön-*, *yanar döner*, *yayan yapı*, *yarım yartı*, *yazık günah*, *yok yoksul*, *yol yolak* ikilemelerindeki *abuk* “saçma”; *sabuk* “sapık”; *apar-* “almak, alıp götürmek”; *argın* “yorgun, zayıf, bitkin”; *bark* “ev, mülk”; *bet* “insan yüzü, çehre”; *bı* “usturanın keskin tarafı”; *bıkın* “insan veya hayvan kalçası, böğür”; *biliş* “bildik, tanıdık, dost”; *burgacık* “bükülmüş, kıvrılmış, bükük, kıvrık”; *büğrü* “kambur, tümsek, eğik”; *çap-* “atı koşturmak, akın etmek, koşmak, yağmalamak”; *çırlak* “çırılçıplak”; *çoluk* “torun”; *çökek* “bataklık, çöküntü, sazlık”; *dar-* “dağıtmak, bölmek, talan etmek”; *dünek* “geceleyecek yer”; *em* “ilaç, çare”; *evir-* “döndürmek, çevirmek”; *gün* “halk”; *ulgar* “dizginleri koyuverilmiş atın dört nala koşması, atla ansızın yapılan dolu dizgin saldırı”; *kacak* “kap”; *kebe* “çobanların giydikleri kaba kumaştan yapılmış kolsuz yağmurluk, kalın kilim, keçe”; *kesek* “bel, çaba veya sabanın topraktan kaldırdığı iri parça, tezek”; *kur* “süslü, özenle yapılmış kuşak, kemer”; *kürtük* “kar yağını”; *mozak* “gelişmemiş, cılız kalmış, cüce”; *cozak* “hastalıklı, soluk yüzlü kimse”; *pırtık* “kırılmış, parçalanmış”; *pük* “köşe”; *salık* “manasız, abes”; *san* “şöhret, nişan, alamet”; *seklem* “kıldan, yünden dokunmuş çuval”; *sili* “arı, temiz, iffetli”; *sop* “ırk, soy, sulp, döl, nesil, zürriyet”; *söbe* “biçimi yumurta gibi olan, beyzi, oval”; *sölpük* “gevşeyip kendini koyuvermiş, derisi buruşuk, sarkık”; *süklüm* “bir tarafı ince, öte tarafı şişkin olan, beyzi”; *püklüm* “büküm, kıvrım”; *talaz* “dalga, kasırga; ipekli kumaşların örselenmesiyle yüzündeki tellerde oluşan kabarıklık”; *tapan* “tarlaya atılan tohumu örtmek için gezdirilen ağaçtan geniş araç, sürgü”; *tokuş* “savaş, vuruş, kavga, dövüş, çarpışma, mücadele”; *tor* “sık gözlü ağ, şebeke, tuzak”; *tütün* “duman”; *uluk* “faydasız, değersiz, huskin, pasaklı, eskimiş, yıpranmış, yarı-alevenmek,

yanmak, parlamak”; *yalın* “alev, yalaz, ateş, ışık, parlaklık”; *yaşın* “şimşek, yıldırım, ışın”; *yan-* “geri dönmek”; *yapıldak* “çıplak, eğersiz, teçhizatsız”; *yartı* “yarılmış, ayrılmış”; *yazık* “günah, cürüm, suç”; *yok* “fakir, yoksul”; *yolak* “patika, kırlardaki küçük yol” kelimelerini açıklamıştır.

Durgut (2004), “Türkiye Türkçesinde İkilemelerde Kalan Arkaik Kelimeler” adlı bildirisinde Türkiye Türkçesindeki *bet beniz*, *boy bos*, *börtü böcek*, *çoluk çocuk*, *eğri büğrü*, *ev bark* ikilemelerinde bulunan ve anlamsız ya da doldurma gibi görünen *bet* “yüz, çehre”, *bos* “boy, endam”, *börtü* “yırtıcı hayvan”, *çoluk* “yavru, küçük, çocuk”, *bark* “ev, mülk, çadır, yurt”, *büğrü* “bükülmüş, kambur” kelimelerini incelemiş, bunların tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki kullanımlarını, anlamlarını değerlendirmiş, söz konusu kelimelerin doldurma-anlamsız değil, unutulmuş-arkaik olduğunu tespit etmiştir. Sarı (2001), Türkçenin tarihî dönemlerinde kök ve türevleri ile yaşayıp da bugünkü Türkçede sadece tek anlam ya da biçimle kullanılan *kargış* “beddua, ilenç”, *argın* “yorgun”, *büğrü* “bükülmüş”, *ediz* “yüksek”, *sınıkçı* “kırık çıkıkçı”, *cibinlik* “çadır biçiminde tül” ve *ötürü* “dolayı” gibi kelimeleri değerlendirmiştir.

Şen (2008), “Standart Türkiye Türkçesinde Deyimlerle Yaşayan Tarihî Sözcükler” adlı makalesinde *al bas-*, *alçakgönüllü ol-*, *bıldır ölmüş bir eşek gelin bu yıl ağlaşak*, *çiçek çıkar-*, *çın tut-*, *övünme çördük seni de gördük*, *Ali’ye edik Veli’ye düdük*, *eme yara-*, *hem kel hem fodul*, *gına gel-*, *sen ekilirken ben göcektim*, *keme bite Yumma sata*, *kız oğlan kız*, *sak yat-*, *arşını ile alır sındısı ile keser*, *biz attık sümük diye el kaptı ilik diye*, *ağzı uvrallı*, *ut altında kal-*, *yalımı alçak*, *yiğit hoş yancık boş*, *yeldir elek yeldir saç elim hamur karnım aç*, *yel yeperek yelken kürek* ve *boyu sırık aklı yıllık* sözlerindeki *al* “aldatma, düzen, tuzak, hile”; *alçak* “nazik, kibar, yumuşak huylu”; *bıldır* “geçen yıl, bir yıl önce”; *çapar* “çiçek bozuğu yüz, benekli”; *çın* “doğru, gerçek”; *çördük* “yabani armut, ahlat”; *edik* “yumuşak ve renkli sahtiyandan yapılmış yarım konçlu lapçın, kısa çizme”; *em* “ilaç, merhem, derman”; *fodul* “üstünlük taslayan, kibirlenen”; *gına* “zenginlik, bolluk” ve “bıkma, usanma, göcek yeme” için, <https://rantev.org/>’da yayınlanan

sürgün, yeni dikilmiş baş”; *keme* “baharda yetişen, patatese benzer bir çeşit mantar, yer mantarı, domalan”; *oğlan* “evlat, çocuk”; *sak* “uyanık, gözü açık, müteyakkız, uykusu hafif”; *sındı* “makas”; *sünük* “kemik”; *uvra* “yufka açılırken hamur tahtaya yapışmasın diye altına saçılan un”; *ut* “utanma, ar, edep, haya”; *yalım* “sarp, dik, yalçın”; *yancık* “torba, kese”; *yel-* “aceleyle, telaşla koşmak”; *yep-* “okşamak”; *yılık* “çarpık, eğri” kelimelerini incelemiştir.

Bu kitapta, yukarıda sözü edilen çalışmalarda değerlendirilen 90 kelimeden sadece 18’i yer almakta ve yine aynı yayınlar da incelenmemiş 194 farklı kelime bulunmaktadır. Söz konusu araştırmalarda değerlendirilen 72 kelimenin bu çalışmaya dâhil edilmemesinin nedeni; bunların içinde geçtikleri kalıplaşmış söz birliklerinin de bu araştırma ölçütlerinde belirtildiği sayıda standart Türkçede kullanılmıyor olması ya da kelimenin bağımsız kullanımının fazla olmasıdır.

Günümüz Türkçesindeki arkaik unsurlar üzerine gerçekleştirilen çalışmaların yanı sıra Türkçenin tarihî dönemlerindeki ya da belirli eserlerdeki arkaik unsurları tespit etmeye yönelik Caferoğlu (1972), Ölmez (2003), Taş (2009) ve Üşenmez’e (2014) ait yayınlar da bulunmaktadır. Bu bilimsel çalışmalarda sözlük-birimlerin, ele alınan dönem ya da eserlerdeki arkaik durumu incelenmiştir. Bu kitabın anılan çalışmalardan ayrılan tarafı, amacının; arkaik unsurları tespit etmek değil, kalıplaşmış söz birliklerine sıkışarak günümüz Türkçesinde varlık gösteren fosil kelimeleri değerlendirmek olmasıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKÇEDE FOSİL KELİMELER ARAŞTIRMASI

2.1. Amaç

Bu çalışmada standart Türkiye Türkçesindeki kalıplaşmış söz birlikleri içine sıkışmış, bağımsız kullanımları zayıflamış ya da tamamen ortadan kalkmış kelimeler eşzamanlı değerlendirilmiştir.

2.2. Varsayımlar

- 1) Değerlendirilen 212 kelimenin bir kısmı, kalıplaşmış söz birlikleri dışında bağımsız hiç kullanılmadığı için tamamen fosilleşmiştir.
- 2) Değerlendirilen 212 kelimenin bir kısmı, önemli oranda kalıplaşmış söz birliklerinde kullanıldığı ve bağımsız kullanımları çok zayıf olduğu için fosilleşme aşamasındadır.
- 3) Türkçenin farklı ağızlarında kullanılan bazı kelimeler, sadece kalıplaşmış söz birlikleri içinde standart Türkçede varlık göstermektedir.
- 4) Başka dillerden alıntı kelimelerin; sosyal, siyasal ve kültürel değişimlere bağlı olarak Türkçedeki bağımsız bir birim olarak kullanımları kaybolsa ya da zayıflasa da bunlar, kalıplaşmış söz birliklerine sıkıştıkları için Türkçenin sözvarlığında bir şekilde kalmaktadırlar.

2.3. Yöntem

Araştırmanın varsayımlarını değerlendirmek amacıyla Mersin Üniversitesi İngiliz Dilbilimi Programı tarafından hazırlanan Türkçe Ulusal Derlemi'nde² (TUD) içerik analizi yapılmıştır. Fo-

2 Türkçe Ulusal Derlemi (TUD): Mersin Üniversitesi öğretim elemanlarından Prof. Dr. Yeşim Aksan, Prof. Dr. Mustafa Aksan, Yrd. Doç. Dr. Devrim

sil kelimeler ve bunların içinde geçtikleri kalıplaşmış söz birlikleri taranmış, her bir sözlükbirimin kullanım sayısı tespit edilmiştir. İçerik analizi için TUD'un tercih edilmesinde, söz konusu derlemin yaklaşık 50 milyon kelimelik bir havuzdan oluşması ve sadece 1990 sonrası metinlerin derlemde yer almasıdır. Kelimelerin bağımsız ve kalıplaşmış söz birlikleri içindeki kullanımının belirlenmesine yönelik analiz, TUD ile sınırlandırıldığından 1990 sonrası yazılan başka kaynakların ayrıca taraması yapılmamıştır.

2.4. Fosil Kelimeler Listesinin Oluşturulması

Fosil olduğu varsayılan kelimelerin tespit edilebilmesi amacıyla çağdaş Türkçe sözlüklerdeki madde başı ve içi sözlükbirimler taranmış, fosil olduğu düşünülen kelimeler listelenmiştir. Ayrıca fosillerin, çağdaş Türkçe sözlüklerde bulunmama ihtimali göz önünde bulundurularak kalıplaşmış söz birlikleri üzerine yazılmış kitaplar ve tezler de incelenmiştir.

Liste hazırlanırken aşağıdaki ölçütler esas alınmıştır:

- 1) Yabancı tamlama şeklinde oluşturulan sözlükbirimler değerlendirilmemiştir; çünkü *abdiâciz*, *hercümerç*, *medariüftihar*, *sukutuhayal*, *aerodinamik*, *analoji*, *antibiyotik*, *aysberg*, *banknot*, *basketbol*, *bedbaht*, *biyokimya*, *demagoji*, *elektroşok*, *fotokopi*, *hayalperest*, *hüsnüzan*, *izoterm*, *kaşkol*, *lokomotif*, *metamorfoz*, *otomobil*, *paratre*, *payitaht*, *selobant*, *suikast*, *tebdilikıyafet*, *velhasıl* gibi kelimelerin, Türkçeye birleşik yapı hâlinde geçme

Alıcı, Okt. Ümit Mersinli, Arş. Gör. Umut Ufuk Demirhan, Arş. Gör. İpek Yıldız, Arş. Gör. Gülsüm Atasoy ve Bilg. Y. Müh. Hakan Yılmaz tarafından hazırlanmış bir derlem veritabanıdır. 1990-2009 yılları arasında yayımlanmış, edebiyat, sanat, toplum bilimleri, ticaret ve finans, düşünce ve inanç gibi alanlarda yayımlanmış kitap, süreli yayın, konuşma metinlerinden oluşmaktadır. TUD Tanıtım Sürümü, 4.458 metinden elde edilen 47.650.926 sözcükbirimden oluşmaktadır. Tanıtım Sürümünde yalnızca 2500 girdiye ulaşılsa da bu durum; içerik analizi yapılan kelime ve kalıplaşmış söz birlikleri 2500'ün altında kullanım sayısı gösterdiğinden veri sağlamakta hiçbir engel oluşturmamıştır. Sadece *cumhur* sözlükbirimi TUD'daki arama sonucu 22.052 sonuçta görülmektedir. Bu yüzden söz konusu kelime *cumhuriyet*, *cumhurbaşkanı* gibi farklı yapılar ve *cumhurun*, *cumhura* gibi farklı çekimlerde taranmıştır.

olasılığı göz önünde bulundurulmuş ve araştırmanın sınırları çerçevesinde, bu tür birleşikler içindeki kelimeler listeye alınmamıştır.

- 2) Listeye alınmayan *tahtirevan*, *şayanı takdir* gibi birleşik kelimelerin yapısında bulunan unsurlardan herhangi biri; *kan revan içinde* örneğinde olduğu gibi Türkçe kökenli bir kelime ile ayrı bir yapı içinde kullanılıyorsa ya da *takdire şayan* gibi Türkçe kelime gruplarına uygun bir sözdiziminde yer alıyorsa *revan*, *şayan* gibi sözlükbirimler değerlendirilmiştir.
- 3) Yabancı tamlama biçiminde oluşturulan birleşik kelimelerin yanı sıra *kerhane*, *darphane*, *eczane* (eczâhâne), *tarhana* (terhâne); *ruzname*, *zeyilname*, *dilbaz*, *perende-baz*; *kazazede* örneklerinde olduğu gibi *hane*, *name*, *baz* ve *zede* ile oluşan ve her iki unsuru da Türkçe olmayan birleşik yapılar içindeki kelimeler değerlendirilmemiştir, fakat *bıçkîhane*, *yatakhane*, *çenebaz*, *oyunbaz* gibi bir unsuru Türkçe kökenli olanlar dikkate alınmıştır. Çünkü fosil olduğu varsayılan kelimenin, Türkçeye kalıp olarak geçip geçmediğinin tespiti bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Bu çalışmada, kalıplaşmış söz birliğinin en az bir unsurunun Türkçe olması ya da Türkçe dil bilgisi kurallarına uygun olarak kurulmuş olması en önemli ölçüttür.
- 4) Yansıma kelimeler listeye alınmamıştır, fakat kelimenin oluşumu yansımaya dayansa da zamanla anlamlı bir sözlükbirim hâline geldiyse o öge listeye eklenmiştir. Örneğin *bıdı bıdı et-*, *cart curt et-*, *çan çan et-* gibi deyimlerdeki *bıdı*, *cart*, *curt* ve *çan* yansımadır (Zülfikar 1995) ve bu tür kelimelerin ses taklidini aşan ayrı bir tanımı yoktur. Fakat *fos çık-* deyimindeki *fos*, yansıma kökenli olsa dahi, zamanla anlamlı ve “çürük, temelsiz, boş, kof” olarak tanımlanabilen bir sözlükbirim durumuna gelmiştir.
- 5) *Hanya'yı Konya'yı bil-*, *Gayya kuyusu*, *Dingo'nun ahır* gibi kalıplaşmış söz birliklerindeki *Hanya*, *Gayya*, *Dingo* gibi kelimeler listeye alınmamıştır.

2.5. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Fosil kelimelerin ve içinde dondukları kalıplaşmış söz birliklerinin günümüz Türkiye Türkçesindeki kullanımları incelenirken aşağıda belirtilen kapsam ve sınırlıklar dâhilinde çalışılmıştır.

- 1) Değerlendirilen fosil kelimelerin; Türkçenin çağdaş lehçelerindeki bağımsız ya da kalıplaşmış söz birlikleri içindeki kullanımları bu çalışmanın sınırları dışındadır.
- 2) Tarihî dönemlere ya da günümüz Türkçesine ait metinlerdeki -Korkmaz'ın (1992) örnek verdiği *adaklı* "sözlü", *ağu* "ağı, zehir", *gözü* "ayna", *ıldız* "yıldız", *ogrı* "hırsız", *ur-* "vurmak", *sayru* "hasta" gibi- arkaik biçimleri tespit etmek, bu çalışmanın sınırları dışındadır. Bu çalışmada kelimenin arkaik olmasından ziyade kalıplaşmış söz birliğine sıkışarak fosilleşmesi esas alınmıştır.
- 3) *İnim inim inle-*, *sızım sızım sızla-*, *süzüm süzüm süzül-* yapısındaki deyimlerde yer alan ve kendisinden sonraki fiilin zarfı olan *inim*, *sızım*, *süzüm* gibi dil birimleri, ikileme oluşturma düzenine göre fiilin genişletilmiş biçimleri olduğu için çalışmaya dâhil edilmemiştir.
- 4) Fosil kelimelerin ve bunların içine sıkıştıkları kalıplaşmış söz birliklerinin sıklığının belirlenmesinde, yazı dili esas alınmıştır. Fosillerin ya da kalıplaşmış sözlerin ağızlardaki kullanım durumunu ve canlılığını tespit etmek, bu çalışmanın sınırları dışındadır.
- 5) Fosil kelimenin *amut-amudi*, *cumhur-cumhuriyet*, *kös-köşçü*, *şakrak-şakraklık* gibi türevleri ya da kalıplaşmış söz birliklerinin *boyly boslu*, *evsiz barksız* gibi yapım eki almış biçimleri -bu çalışma fosil kök ya da gövdeleri tespit etmeye çalışmadığından- taranmamıştır.
- 6) Fosil kelimenin içinde yer aldığı kalıplaşmış söz birliği; TUD'da en az dört kez ve fosil kelimenin en az üç katı kullanılmamışsa söz konusu birim, bu çalışmanın dışında bırakılmıştır. Örneğin TUD'da *bul-* *buşur-* 1; *çevik çalak* 2; *wırıp kwır-* 2; *tüy tüs* 1; *yel yepelek* 2; *antin kuntin* 1 ve *estek köstek et-* 2 kez kullanıldığından *buşur-*, *çalak*, *çevik*, *estek*, *köstek*, *et-* gibi kelimeler,

içerik analizleri yapılsa da bu çalışmanın verileri arasında değerlendirilmemiştir. Aynı şekilde *kerte* 62, *son kerte* ve *bu kerte* gibi kalıplaşmış söz birlikleri 135; *temcit* 10, *temcit pilavı* 21; *cavlak* 1, *cavlağı çek-* 3; *çıfıt* 5, *çıfıt çarşısı* 6; *gırla* 14, *gırla git-* 35; *hamut* 4, *hamuduyla yut-* (götür-) 7; *katakulli* 5, *katakulli çevir-* (yap-) ve *katakulliye getir-* deyimleri toplamda 6; *tamah* 19, *tamah et-* 39; *töhmet* 18, *töhmet altında kal-* 24; *ukde* 15, *içinde ukde kal-* (ol-) 42; *zırnık* 13, *zırnık koklatma-* (alama-, koparama-) 17; *aygın* 1, *aygın baygın* 3 ve *tapan* 4, *tarla tapan* 9 kez kullanılsa, yani kalıplaşmış söz birlikleri içerdikleri fosillerden daha fazla TUD'da yer alsada – sayıları, içerdikleri fosillerin kullanım sayısından üç kat fazla olmadığı için- söz konusu fosil kelimeler çalışmadan çıkartılmıştır.

- 7) Yukarıdaki maddeyle ilgili olarak bir kelimenin fosil ya da fosilleşme aşamasında olduğunun kabul edilmesinde; onun %75'in üstünde bir oranda kalıplaşmış söz birliklerinde sıkışmış olması ölçüt alınmıştır.

2.6. İşlem

Fosil olduğu düşünülen kelime –çeşitli biçimsesbilgisel süreçler dikkate alınarak -TUD'da aranmış, arama sonucu fosil kelimenin bağımsız bir birim olarak ve kalıplaşmış söz birlikleri içindeki kullanımı tespit edilerek her birinin sayımı yapılmıştır.

İçerik analizi yapılırken ve analiz sonucunda elde edilen veriler işlenirken aşağıdaki hususlar ve ölçütler göz önünde bulundurulmuştur:

- 1) Fosil kelimenin ya da kalıplaşmış söz birliğinin TUD'da farklı yazımlarla kullanımı bulunmaktadır. Bu yüzden farklı yazım biçimlerinin kullanılmış olabileceği kaygısıyla sözlükbirimler *şamail*, *şemail*, *şemal*; *envai*, *envayi*; *havsala*, *hafsala*; *esame*, *esami*; *kaal*, *kal*; *bos*, *pos*; *haşır*, *haşir* gibi farklı yazımlarla taranmış, tüm farklı biçimlerin kullanım sayısı, aynı başlık altında belirtilmiştir.
- 2) *Mat*, *uz*, *çakır* gibi eş seslileri bulunan sözlükbirimlerden sadece fosil olarak değerlendirilen kelimenin anlamı

verilip söz konusu anlam dikkate alınarak TUD'da içerik analizi yapılmıştır. Örneğin *çakır* (I) "açık mavi" ve *çakır* (II) "şarap" kelimelerinden *çakırkeyif*sözünde fosilleşmiş olan *çakır* (II) değerlendirilmiş, "açık mavi" anlamındaki *çakır* ve bu kelimeyle kurulan kalıplaşmış söz birlikleri TUD'daki içerik analizinin dışında tutulmuştur.

- 3) TUD'da *Türk, hasat, maça, bir, her, sada* gibi kelimelerin *tük, haşat, faça, hır, hor, şada* gibi yanlış yazımlarına rastlanmaktadır. Fosillerin sadece yazımı değil anlamı da kontrol edilmiştir. Ayrıca *mahsur-mahzur* gibi yazımı karıştırılan kelimeler taranırken her bir sözlükbirimin anlamı kontrol edilmiştir.
- 4) TUD'daki içerik analizinde, fosil kelimenin tanımlandığı ya da eş anlamının parantez içinde verildiği "Ancak esaretin ölümden beter olduğu düşünülürse *mat* (ölüm) terimi yerindedir.", "İkinci anahtar kelime *râm*. *Farsça'dan geliyor, boyun eğen demek.*" gibi kullanımlar değerlendirmeye alınmamıştır.
- 5) TUD'da fosil kelimenin ya da kalıplaşmış söz birliğinin içinde geçtiği cümle; 1990 öncesi metinlerden alıntı bir ifadeyse, bu alıntılardaki fosiller ve kalıplaşmış söz birlikleri değerlendirilmemiştir. Örneğin "Halka ağzını çevreleyen kitabenin üçte biri yoktur, kalan kısmı da çok belirli değildir. 'Derya fûr kim İznik'de Eşrefzadedir *fî* sene 956 *fî* şehir i cemaziyel ulâ nakkaş el fakir el hakir Musli..." metninde, Türkçenin tarihî dönemlerine ait bir kitabeden alıntı bulunmaktadır.
- 6) TUD'da aynı cümle içinde tekrar edilen fosil kelimelerin ya da kalıplaşmış söz birliklerinin içerik analizindeki sayısal değeri bir (1) kabul edilmiştir. Örneğin "*Yol yordam* bilmiyorlar; *yolu yordamı* öğrendiklerinde ise karşılarında *yol yordam* bilmeyen görevliler -hayır, bir sistem- bulup üzülüyorlar." cümlesinde üç kez *yol yordam* geçmektedir. Bu tür durumlarda söz konusu kelimenin ya da kalıplaşmış söz birliğinin sayısal değeri bir (1) kabul edilmiştir.

2.7. Verilerin İşlenmesi

TUD'daki içerik analizi sonucunda fosil kelimelerin ve bunların içine sıkıştığı kalıplaşmış söz birliklerinin anlamları açıklanmış, söz konusu sözlükbirimlerin TUD'daki kullanım sayıları ve oranları tablolarda ayrı ayrı belirtilmiştir. Bu işlem sürecinde şunlara dikkat edilmiştir:

- 1) Veriler işlenirken fosil kelimeler, içinde geçtikleri kalıplaşmış söz birliklerinin türlerine göre ayrı başlıklar altında değerlendirilmiştir. *Sırım gibi, hem kel hem fodul* örneklerinde olduğu gibi edat grubu ya da kısaltma grubu biçiminde olan kalıplaşmış söz birlikleri, yapısına değil türüne göre ele alınmıştır. Dolayısıyla örnek verilen bu sözler, deyimler içinde değerlendirilmiştir.
- 2) Fosil kelimelerin bazıları, farklı tür ve yapıdaki kalıplaşmış söz birliklerinde bulunabilmektedir. Bu durumda fosil, hangi tür kalıplaşmış söz birliği içinde daha fazla geçiyorsa o başlık altında değerlendirilmiştir. Örneğin *medet* kelimesi, *medet um-* (bekle-) deyiminde 263; *medet dile-* deyiminde beş ve *medet Allah* ilişki sözünde yine beş kez geçmektedir. Bu durumda deyimlerdeki kullanım sayısının toplamı ölçüt alınmıştır. Fakat fosilin içinde yer aldığı kelime grubu, farklı bir kalıplaşmış söz birliğinin herhangi bir unsurunu oluşturuyor ise, bu durumda kelime yine o grup içinde değerlendirilmiştir. Örneğin *pırtı* kelimesi, *pılıyı pırtıyı topla-* deyiminde 31; *pılı pırtı* ikilemesinde dokuz kez kullanılmıştır. Deyimler sayıca fazla olsa da deyimın isim unsurunu ikileme oluşturduğu için *pırtı*, ikileme başlığı altında değerlendirilmiştir. Fakat *bel bel* ikilemesi TUD'da hiç kullanılmazken *bel bel bak-* deymi 10 kez yer almaktadır. Bu durumda *bel*, deyimler içinde değerlendirilmiştir.
- 3) *Bet* kelimesinde olduğu gibi iki farklı eş sesli sözlükbirim, fosil olarak değerlendirildiğinde *bet* (I), *bet* (II) gibi ayrı başlıkla belirtilmiştir.
- 4) Fosil kelimenin anlamı açıklanırken hangi dilden alıntı olduğu ve orijinal yazımı, incelenen Türkçe sözlükler esas alınarak belirtilmiş; kelimenin telaffuzuna, türüne, hangi ünlü ve harflerle kalıplaşmış söz birliğine yer aldığı belirtilmiştir.

- 5) Fosil kelimenin içinde geçtiği kalıplaşmış söz birlikleri, TUD'da üç ve üzeri sayıda bulunmuyor ise anlamı açıklanmamış, sadece kullanım sayısı belirtilmiştir.
- 6) Fosil kelimelerin ve kalıplaşmış söz birliklerinin hem yazımında hem de açıklanmasında Türkçe Sözlük (TDKTS, TDK 2011) esas alınmış; TDKTS'de ilgili maddelerin bulunmadığı ya da açıklamaların yetersiz olduğu durumlarda Misalli Büyük Türkçe Sözlük (MBTS, Ayverdi 2010), Ötüken Türkçe Sözlük (ÖTS, Çağbayır 2007), Doğan Büyük Türkçe Sözlük (DBTS, Doğan 2014), Örnekleriyle Türkçe Sözlük (MEBÖTS, MEB 1995-1996) ve Türkçe Sözlük (DDTS, Dil Derneği 2012) başta olmak üzere çeşitli sözlük ve eserlerden yararlanılıp madde başları en anlaşılır ve yeterli düzeyde tanımlanmaya çalışılmıştır.
- 7) Fosil kelimenin Türkçe sözlüklerde açıklamasının olmadığı ya da var olan tanımlamanın ikna edici bulunmadığı durumlarda, tarihî dönem ya da ağız sözlüklerine, etimolojik sözlüklere ve kelimeyi etimolojik açıdan ele alan çalışmalara bakılarak kelimenin anlamı, söz konusu kaynaklara atıfta bulunarak verilmiştir. Bu çalışmalarda fosilin etimolojisi üzerine yeterince açıklama yapıldığı için ayrıntılı bilgi tekrarına gidilmemiştir.
- 8) TUD'da en az üç kez yer alıp da incelenen sözlüklerde bulunmayan kalıplaşmış söz birliklerinin açıklaması, TUD'daki cümlelerin bağlamından ve diğer kalıplaşmış söz birliklerinin açıklamalarından yararlanılarak yazar tarafından yapılmıştır. Örneğin *kem talih* sözünün tanımı, incelenen Türkçe sözlüklerin hiçbirinde bulunmamaktadır. Sözlüklerde bulunan *kem gözle bak-* fiiliyle aynı sayıda (5) yer alan bu söz, kalıplaşmış söz birliği olarak düşünülmüş ve tanımlanmıştır. Buna benzer biçimde TDKTS'de *her dem*, *her gün*, *her daim*, *her zaman* nasıl bir sözlükbirim ise anlam ve sözdizimsel kuruluşu yönünden bu yapılara benzeyen *her lahza* da -TDKTS'de yer almazsa da TUD'daki yaklaşıp %27'lik kullanım oranı

göz önünde bulundurularak madde içi başlık olarak verilmiştir. Söz konusu sözlükbirimler, TUD'daki kullanım bağlamlarına göre anlamlandırılmıştır. Dolayısıyla kalıplaşmış söz birliğinin ya da fosil kelimenin tanımlanmasında herhangi bir kaynağı referans göstermeyen ifadeler yazara aittir.

- 9) Fosil kelimelerin bağımsız bir birim olarak Türkçenin tarihî dönemlerinde ya da günümüz Türkçesindeki kullanımı tespit edildiyse; bu kullanımlar iki örnek cümle içinde gösterilmiştir. Türkçenin tarihî dönemlerine ait cümlelerin bazıları -eğer çevirisi varsa- dipnotta açıklanmıştır. İlgili kalıplaşmış söz birlikleri ayrıca örnek cümlelerle belirtilmemiştir. Çünkü bu çalışma; günümüzde tamamen fosilleşmiş ya da önemli ölçüde fosilleşme derecesinde olan, daha çok kalıplaşmış söz birlikleri içinde tutsak kalmış kelimeleri değerlendirmeyi amaçlamaktadır.
- 10) Fosil kelimelerin bağımsız kullanımlarını örneklemek amacıyla incelenen Türkçe sözlüklerden de cümleler alınmış, bu tür durumlarda yazar adı ve aktaran kaynak açıklanmıştır.
- 11) Fosil kelimenin bağımsız kullanımını örneklemek amacıyla çeşitli eserlerden ya da TUD'dan alınan cümlelerin yazımında, alıntılanan kaynağın yazım ve noktalaması esas alınmıştır. Sadece orijinal metindeki çift tırnak içindeki alıntılar, karışıklığı önlemek amacıyla tek tırnak işaretine çevrilmiş ve incelenen kelimenin yazımı, altı çizilerek belirgin hâle getirilmiştir.
- 12) Referansta bulunulan bazı eserler için iki tarih verilmiştir. Şemseddin Sami (2015/1901) örneğinde olduğu gibi ilk tarih, eserin çalışmada değerlendirilen baskısının; ikincisi de eserin ilk yazılma tarihini göstermektedir.

2.8. Kalıplaşmış Söz Birliklerindeki Fosil Kelimeler

Bu başlık altında fosil kelimeler; içinde yer aldıkları kalıplaşmış söz birliklerinin çeşitlerine göre ayrı ayrı incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

2.8.1. Atasözleri ve Tekerlemelerdeki Fosil Kelimeler

Atasözü ya da tekerleme türündeki kalıplaşmış söz birliklerinde fosilleşen ya da fosilleşme aşamasında olan kelime sayısı üçtür.

FENT

fent: *Far. fend* Düzen, hile (TDK 2011).

kadının fendi erkeği yendi: Kadınlar kurnazlıkları ile fark ettirmeden erkekleri alt ederler (Doğan 2014).

Sözler	Sayı	Oran
fent	3	%18.8
kadının fendi erkeği yendi	9	%56.3
kadının fendi	2	%12.5
...’in fendi ...’i yendi	2	%12.5
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	13	%81.2
Toplam	16	%100

TUD’da bağımsız kullanımına üç kez rastlanan *fent*, *kadının fendi erkeği yendi* atasözü başta olmak üzere bu sözün öznesi olan *kadının fendi* tamlamasında ya da -“Nicole Kidman’ın fendi Tom Cruise’u yendi.” cümlesindeki gibi- atasözündeki *kadın* ve *erkek* kelimelerinin yerine söz oyunları ile başka isimlerin getirilmesiyle oluşturulmuş söz birliklerinde kullanılmaktadır.

Fent kelimesinin bağımsız bir birim olarak kullanımı tam olarak ortadan kalkmamış olmakla birlikte %81.2’lik bir oranda kalıplaşmış söz birlikleri içinde bulunması, onun önemli ölçüde fosilleştiğini ifade etmektedir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Kurtulamazsın Azrail’in dilinden. Dünya kadar fendin olsa ne fayda?” (TUD 2004e).
- (2) “Sana oyun etmeye kalkan bir köle yaman bir fend ile yenik düşer” (TUD 2006d).

kalkmasa da daha çok kalıplaşmış söz birlikleri içinde varlığını sürdürmektedir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Kapalıçarşı’ya gitmiştim. Şöyle biraz seyrandan sonra Cevahir Bedesteni’ni de göreyim dedim” (TUD 2006j).
- (2) “Üç kız siz de yoksunuz, sahil de yok, yollar da yok. Seyran vakti kalabalığı da yok...” (TUD 2007i).

UZ

uz: 1. Uzunluk. 2. Uzak (Çağbayır 2007).

az gitmek uz gitmek: 1. Az yol aldığı hâlde çok şeyler görmek, çok olaylar yaşamak. 2. Masallarda mekân değişikliğini anlatan tekerleme (Çağbayır 2007).

Sözler	Sayı	Oran
uz	–	%0
az git- uz git-	69	%93.2
az uz	2	%2.7
az uç- uz uç-	1	%1.4
az kal- uz kal-	1	%1.4
az sür- uz sür-	1	%1.4
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	74	%100
Toplam	74	%100

Az git- uz git- tekerlemesi çoğunlukta olmak üzere kalıplaşmış söz birliklerinde tamamen fosilleşmiş olan *uz* kelimesinin, TUD’da ve taranan diğer kaynaklarda bağımsız bir birim olarak kullanımına rastlanmamıştır. *Uza-* fiilinin de kökü olan *uz*, Türkçenin erken dönemlerinde fosilleşmiş olmalıdır.

2.8.2. İlişki Sözlerindeki Fosil Kelimeler

İlişki sözlerinde fosilleşen sekiz kelime tespit edilmiştir.

BERHUDAR

berhudar: *Far. berhurdâr* Mutlu (TDK 2011).

berhudar ol: İyi günler göresin anlamında kullanılan bir iyi dilek sözü (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
berhudar	–	%0
berhudar ol	7	%100
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	7	%100
Toplam	7	%100

Genellikle büyük kişilerin küçüklere dua niyetiyle kullandığı *berhudar ol* sözü dışında TUD'da kullanımı görülmeyen *berhudar*, günümüz Türkçesinde tamamen fosilleşmiştir.

Türkçenin tarihî dönemlerinde kelimenin bağımsız kullanımlarına *berhurdâr*, *berhordâr* biçimlerinde rastlanmaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Ve bu orta hisâr içre cümle dörd yüz yetmiş aded tahtânî ve fevkânî hafleb binâ niçesi kiremitli ve ba’zısı flindire tahta örtülü bâğçesiz daracık evlerdir, zîrâ bu orta hisâr küçük olmağıle evleri dardır, ahâlisi berhordârdır” (Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi VI. Kitap)
- (2) “Girid gazâsına gidüp üçüncü yılda feth-i Kandiye’de bulunup ecel-i müsemmâna dek Arabistân’da ve Mekke ve Medîne’de seyâhat edüp berhordâr-ı ömr-i sa’âdet-i dâreyne nâ’il olasin” deyüp gâ’ib oldu” (Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi VIII. Kitap).

GİDİ

gidi: *Far. gîdî* 1. Pezevenk, deyyus. 2. Sitem, azarlama ve esef bildirme sözü olarak kullanılır (Ayverdi 2010).

hey gidi (hey): Çeşitli duyguları pekiştiren veya özlem ve acınma bildiren bir söz (TDK 2011).

seni gidi seni: Çapkın, yaramaz, haylaz anlamında kullanılan uyarı sözü (Çağlayan 2007).

Sözler	Sayı	Oran
gidi	1	%0.5
ey/hey gidi (ey/hey)	134	%60.9
seni/sizi gidi (seni/sizi)	82	%37.1
vay gidi (vay	2	%0.9
beni gidi beni	1	%0.5
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	218	%99.1
Toplam	220	%100

Hayflanma, özlem duyma, azarlama ve sitemde bulunma gibi eylemler esnasında sarf edilen *ey gidi*, *seni gidi seni* gibi ilişki sözlerinde yaklaşık %99 oranında fosilleşmiş olan *gidi*; bağımsız bir birim olarak TUD'da bir kez kullanılmıştır. "Dimitri bana makrûs ve *gidi* deyip sövdükden hakkım talep ederim..." (İSAM 2010a) cümlesinde dikkat çektiği üzere, kelimenin "deyyus, pezevenk" gibi anlamlarla hakaret işlevli kullanımlarına Osmanlı Türkçesinde rastlanmaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) "Omuzunun üstünden başını çevirip baktı. Macit'ti. Sararmış dişlerinin arasına sıkıştırdığı bir sigarayla, ısırıcasına sırtıyordu. Duydun mu *gidiyi*?" (TUD 1996f).
- (2) "... eyitdi: 'Saňa melâmet yokdur ki senden usluları Dalla aldar. Saňa ne *gidi*?' dedi" (Hazai & Tietze 2006).

HERRU

herru: Kürt. *herrô* Git (Çağbayır 2007).

ya herru ya merru: Her şeyi göze almak, sonucu ne olursa olsun, her şeye varım anlamında (Akyalçın 2007).

Sözler	Sayı	Oran
herru	–	%0
ya herru ya merru	12	%100
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	12	%100
Toplam	12	%100

Tehlikeli ya da sorunlu durumlarda söylendiğinde meydan okuma, rest çekme gibi işlevlere sahip olan *ya herru ya merru* ilişki sözünde tamamen fosilleşmiş olan ve *herru*, *herro* biçimleriyle kullanılan kelime; Türkçeye kalıplaşmış söz birliği içinde girmiş görünmektedir. Kelimenin bağımsız kullanımına bir kez rastlanmakla birlikte, bağlam içindeki anlamı belirsizlik taşımaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Kanlı adam yatağında uyurmu? La herro.” (Kayıhan 1977).

KAVİL

kavil: *Ar. kavıl* 1. Söz. 2. Sözleşme, anlaşma (TDK 2011).

Allah’ın emri peygamberin kavliyle: Kız isterken kullanılan ve meşru bir talep ifade eden söz (Doğan 2014).

Sözler	Sayı	Oran
kavil	6	%17.6
Allah’ın emri peygamberin kavliyle	28	%82.4
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	28	%82.4
Toplam	34	%100

Bağımsız bir birim olarak %17.6 oranında TUD’da yer alan *kavil*; kız isteme ritüelinde söylenen *Allah’ın emri peygamberin kavliyle* ifadesinde %82.4 oranında fosilleşmiş görünmektedir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Kitabın kavli üzerine yaratılmış olan ağabeylerinin, boynundan aşağısı tamamen felç olmuş babalarını aramıyor oluşları...” (TUD 2005q).
- (2) “Çok eskiden tutulmuş bir kavle uyarmış gibi yalan söylerdi Çingene...” (TUD 2007m).

MERRU

merru: Kürt. *merrō* Gitme (Nişanyan 2009).

ya herru ya merru: Her şeyi göze almak, sonucu ne olursa olsun, her şeye varım anlamında (Akyalçın 2007).

Sözler	Sayı	Oran
merru	–	%0
ya herru ya merru	12	%100
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	12	%100
Toplam	12	%100

TUD'da *merru*, *merro* biçimleriyle ilişki sözleri içinde tamamen fosilleştiği görülen kelimeye, bağımsız bir birim olarak taranan kaynakların hiçbirinde rastlanmamıştır.

SAĞLICAKLA

sağlıcakla: Sağlıkla, rahatlık içinde (TDK 2011).

sağlıcakla kal: Veda hitabı, sağlık ve afiyetle kal (Doğan 2014).

sağlıcakla git: Sağlık, rahatlık, huzur içinde yolculuk geçirilmesi temeniyle söylenen bir söz, güle güle gitmek.

Sözler	Sayı	Oran
sağlıcakla	5	%8.6
sağlıcakla kal	45	%77.6
sağlıcakla git	8	%13.8
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	53	%91.4
Toplam	58	%100

Sağlıcakla; Çağbayır'ın (2007), *sağ+lı(k)+cak* olarak yapısını, “sağlık” olarak da anlamını açıkladığı *sağlıcak* kelimesinin, *+la* vasıta hâli ekiyle türemesiyle oluşmuştur.

Genellikle, dolayısıyla zarflarında olduğu gibi vasıta hâli eki; *sağlıcak* kelimesinde de kalıplaşarak yapım eki niteliği kazanmıştır. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

DS-X'da *sağlıcaklı* "sağlıklı", *salcaklan* "sağlıcakla, esenlikle"; DS-XII'de *sağlıcağınan* "sağlıkla, uğurlar ola" gibi farklı türev ve söylenişlerde madde başlarının bulunması, bu sözlükbirimin standart Türkçeye ağızlardan geçtiğini düşündürmektedir. Bağımsız bir birim olarak TUD'da %8.6 oranında yer alan *sağlıcakla*; vedalaşma eyleminde dile getirilen *sağlıcakla kal* ve *sağlıcakla git* ilişki sözlerinde %91.4 oranında fosilleşmiştir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) "O iş tamam" tabelası asılsın ki tabela işini sağlıcakla hallettiğimiz anlaşılın" (TUD 2005a).
- (2) "Hayırlı olsun efendim. Sağlıcakla, sıhhatle, saadetle oturun efendim" (TUD 1998a).

SÜMME

sümme: *Ar. sümme* Sonra (Doğan 2014).

sümme haşa: Olması imkân dışı veya ağza alınması büyük saygısızlık olan bir şeyden bahsedilmek durumunda kalındığı zaman "Böyle şey olamaz ama, tövbe tövbe!" anlamında kullanılan ret ve tenzih sözü, haşa sümme haşa (Ayverdi 2010).

Sözler	Sayı	Oran
sümme	–	%0
sümme haşa	8	%100
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	8	%100
Toplam	8	%100

Herhangi bir durumdan ret ile kaçınma, tövbe etme gibi davranış biçimlerinin edimsözü olan *sümme haşa* ifadesinde tamamen fosilleşmiş olan *sümme* kelimesine, Osmanlı Türkçesine ait metinlerde bağımsız bir birim olarak bir kez rastlanmıştır.

Osmanlı Türkçesinde aynı zamanda *sümmedarık* "tedarikten sonra yani işin vukuundan sonra düşünülmüş" (Şemseddin Sami 2015/1901) terkinde de yer alır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) "... fi'l-hakika mezbûretân Ayşe ve Halime bundan akdem benden kendi zu'mları üzere yirmi bin akçe menzil ve dükkân icâresi da'vâ ve taleb edip ben dahi inkâr etmekle beynimize muslihûn tavassut edip sümme inkâr sâbikan medîne-i mezbûrede hâkimü'ş-şer' olan a'lemü'l- ulemâ'i'l-izâm Hüsameddin Efendi b. Ali hazretleri huzurunda..."³ (İSAM 2011).

TEESSÜF

teessüf: *Ar. te'essüf* Bir şeyin tesirini hissetme, acı duyma, üzülmeye (Doğan 2014).

teessüf ederim: Yazıklar olsun (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
teessüf	7	%18.9
teessüf ederim	18	%48.7
teessüf et-	10	%27
teessüf olun-	2	%5.4
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	29	%81.1
Toplam	37	%100

Kınama ve herhangi bir durumu reddetme ediminin dilsel ifadesi olan *teessüf ederim* ilişki sözünde %81.1 oranında fosilleşmiş olan *teessüf* kelimesinin TUD'daki bağımsız kullanım oranı yaklaşık %19'dur.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) "Ancak, büyük bir teessüfle görüyoruz ki, toplum olarak okumayı çok fazla ihmal ediyoruz" (TUD 2007g).

- 3 "Gerçekten de, adı geçen bu Ayşe ve Halime Hânımlar, bundan önce benden kendi boş zarları üzere yirmi bin akçe ev ve dükkân kirası dava ve talep edip, ben de inkâr ettiğimden, bazı ara bulucular, aramızı bulup sonra yine inkâr edip, bundan önce, adı geçen şehrin şeriat hâkimi olan büyük âlimlerin en büyüklerinden Ali Efendi Oğlu Hüsameddin Efendi Hazretleri'nin huzurunda..." (Metnin Türkiye Türkçesine aktarılmasında İmran Davudoğlu katkıda bulunmuştur).

- (2) “Türk hükümetinin bu kararının Müttefik ülkelerde uyandıracağı **teessüf**ü hiçbir şekilde azaltmadan bakana anlattık ve hoşnutsuzluğumuzu en kesin biçimde dile getirdik” (TUD 1994h).

2.8.3 İkilemelerdeki Fosil Kelimeler

İçerik analizi sonucunda 71 kelimedenden 41’inin tamamen, 30’unun da %78’in üzerinde ikilemeler içinde fosilleştiği tespit edilmiştir.

ABİDİK

abidik: 1. Dalavere. 2. Atak, acul. 3. Külhanbeyi, haylaz (Çağbayır 2007).

abidik kubidik: 1. Tembellik, iş görmezlik, dalgacılık. 2. Saçma sapan (Çağbayır 2007).

Sözler	Sayı	Oran
abidik	-	%0
abidik gubidik	5	%100
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	5	%100
Toplam	5	%100

Çağbayır’ın (2007) DS-I’den hareketle tanımladığı *abidik*, yine DS-I’deki *abidik* “beceriksiz, elinden iş gelmeyen”; *abudağ* “tembel miskin, aciz” gibi madde başları da dikkate alınarak daha ayrıntılı incelenebilir. Mevcut veriler ışığında kelimenin; *abidik gubidik* ikilemesinde -ağızların bir hediyesi olarak- sıkıştığını söylemek mümkündür. Kelimenin bağımsız kullanımına hiçbir kaynaktan rastlanmamıştır.

ABUK

abuk: Saçma (söz, kişi, davranış) (TDK 2011).

abuksabuk: Saçma sapan, münasebetsiz, manasız (Ayverdi 2010).

abuk sabuk konuşmak: Ne söylediğini bilmeden, düşüncesiz, tutarsız konuşmak (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
abuk	24	%10.4
abuk sabuk	180	%77.9
abuk sabuk konuş-	27	%11.7
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	207	%89.6
Toplam	231	%100

Tietze (2002) “saçma, karışık, manasız” olarak tanımladığı *abuk* kelimesinin, *abuk sabuk* ikilemesinin kısaltılmışı olduğunu ve tek başına bir anlamı bulunmadığını belirtmektedir. Bu açıklamaya göre *abuk*; *abuk sabuk* ikilemesinin, ilk unsurunun alınarak kısaltıldığı bir *backformation*⁴ durumudur.

Oysa DS-I’deki *abuk* “sersem, kötü adam”, *abuk kubuk* “kıymetsiz” gibi madde açıklamaları ve ikilemenin *abık sabık*, *abık sapık* gibi varyantları; kelimenin TDKTS ve ÖTS gibi günümüz Türkçe sözlüklerinde ayrı bir sözlükbirim olarak tanımlanması ve TUD’daki kullanımları düşünüldüğünde kelimeye anlamsız demek doğru görünmemektedir.

YTS’deki *abuk* (apuk) “avurdu şişirip parmakla ses çıkarmak” açıklamasını dikkate alarak ve yansıma kökenli kelimenin -tıpkı *fos* sözlükbiriminde olduğu gibi- metaforik bir anlam kazandığı düşünüldüğünde kelime üzerinde daha ayrıntılı etimolojik bir değerlendirme yapılabilir.

Abuk; TUD’da yaklaşık %10 oranında bağımsız bir birim olarak bulunmaktadır, fakat içinde geçtiği kalıplaşmış söz birliklerinin kullanım oranının yaklaşık %90 olması; bu kelimenin önemli ölçüde fosilleştiğini göstermektedir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Üstelik manasını anlayamadığım bir yığın abuk soru soruyorlar!” (TUD 1994d).
- (2) “Böylesine abuk bir tutum zavallı çocukcağızı iyice zıvanadan çıkarttığı için ağlamanın şiddeti de artar” (TUD 2004f).

⁴ Mevcut bir kelimenin bir kısmının, ek veya genişleme telakki edilerek kelimenin ayrılması ve kalan kısımdan bu şekilde yeni bir sözlükbirim yaratılmasına denir. abak → abartı, bayrak → bayram... vb. (Tietze 2002).

AFRA

afra: *Ar. tavr* Bağırıp çağırma, etrafı korkutma (Çağbayır 2007).

afra tafra: Çalım, üstünlük taslayış, fiyaka, caka (Çağbayır 2007).

afra tafra yapmak: Kendini üstün göstermek, böbürlenmek (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
afra	-	%0
afra tafra	28	%87.5
afra tafra yap-	4	%12.5
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	32	%100
Toplam	32	%100

Çağbayır'da (2007) *afra*, Arapça *tavr* sözlükbiriminin *tafra* > *afra* biçimindeki değişimiyle açıklanmakta; Doğan'da (2014) ise "1. Horoz ibiği. 2. At yelegi" anlamlarıyla verilip *afra tafra* da bu madde başının içinde bulunmaktadır. TDKTS, MEBÖTS ve DDTS'de madde başı olarak bulunmayan *afra*, Ayverdi'de (2010) "tafraya benzetilerek yapılan tekrar kelimesi" açıklamasıyla yer almaktadır.

Etimolojik açıdan daha ayrıntılı incelenmesi gereken *afra* kelimesinin, TUD'da ve taranan diğer kaynaklarda bağımsız bir birim olarak kullanımına rastlanmamıştır. Sadece Tietze'de (2002) *afra sat-* madde başında *afra tafra* ikilemesinin kısaltılmışı olduğu belirtilmekte ve "Buraya para goyup el aleme *afra satarmışsın* ha?" (Haldun Taner, akt. Tietze 2002) cümlesiyle söz konusu sözlükbirimin kullanımı verilmektedir. Kelime *afra tafra* ikilemesinde ve *afra tafra yap-* deyiminde tamamen fosilleşmiş görünmektedir.

ALAVERE

alavere : 1. Bir şeyin elden ele geçmesi. 2. Bir şeyi elden ele vererek aktarma. 3. Kargaşalık. 4. Vapurlarda bu biçimde taşıma için bordalarda kurulan basamaklı iskele (TDK 2011).

alavere dalavere: Hile, yalan, dolan, entrika; aldatıp kandırma (Akyalçın 2007).

Sözler	Sayı	Oran
alavere	-	%0
alavere dalavare	7	%87.5
alavere dalavere, Kürt Mehmet nöbete	1	%12.5
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	8	%100
Toplam	8	%100

Al-a ver-e > alavere (Tietze 2002; Gülensoy 2011) kelimesi, “yalan dolanla gizlice görülen kötü iş, gizli oyun” anlamındaki *dalavere* ile yakın anlamlılık ilişkisine bağlı olarak ikileme oluşturmuştur. Bu ilişkiye kaynaklık eden de *alavere* sözlükbiriminin, “kargaşalık” anlamı olmalıdır.

TUD’da tek başına kullanımına rastlanmayan *alavere*, örnek cümlelerde görüldüğü üzere 1990 öncesi metinlerde yer almakta; günümüzde ise %100’lük bir oranda kalıplaşmış söz birliğinde fosilleşmiş görünmektedir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Alavere değişirir. Para oynar” (Fahri Eldinç, akt. Tietze 2002).
- (2) “El çabukluğu, gayet ince alaverelerle yapılmaz, hareketler gayet seri olmazsa foya çabuk meydana çıkar” (Hulûsi Kodaman, akt. Tietze 2002).

ALLAK

allak: Karışmış (Çağbayır 2007).

allak bullak: Çok karışmış, altüst olmuş (Akyalçın 2007).

allak bullak olmak: 1. Çok karışık duruma gelmek, altı üstüne gelmek, karmakarışık olmak, düzeni bozulmak. 2. Karışmak. 3. Şaşkına dönmek (TDK 2011).

allak bullak etmek: 1. Karmakarışık bir duruma getirmek. 2. Bir yeri ya da bir şeyi dağıtmak. 3. Düzeni bozmak (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
allak	-	%0
allak bullak ol-	108	%43.2
allak bullak et-	84	%33.6
allak bullak	58	%23.2
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	250	%100
Toplam	250	%100

Tietze (2002), *allak* kelimesinin, *bula-* “karıştırmak” fiiliyle terkip oluşturulurken ilave edilmiş bir unsur olduğunu belirtirken; Gülensoy (2011) *allak bullak* madde başında, ikilemenin *alak bulak* biçiminden geldiğine işaret etmekte ve kökenini *ala- / bula-* fiiline bağlamaktadır. Ferec ba’d eş-şidde’nin Budapeşte nüshasındaki “Koyına kırt girür gibi girdi, ol leşkeri *alak bulak* eyledi” (Hazai & Tietze 2006) ve Seyahâtmane’nin 5. cildindeki “Ciniviz Firengi elinden feth ederken kal’adan taşra küffâr hurûc edüp guzât-ı müslimîn küffâr ile *alak bulak* olup ceng-i azîm olurken...” (Dağlı, Kahraman ve Sezgin 2001) cümlelerinde olduğu gibi Türkçenin tarihî dönemlerinde, ikilemeyi *alak bulak* “altüst, karmakarışık” biçiminde görebilmekteyiz.

DS-I’de *alak* madde başının açıklamalarından biri de “şaşkın, sersem, alık”tır ve kelime “*Alak alak* ne bakıyorsun?” cümlesi ile örneklenmektedir. Yine aynı sözlükte *alak belek* “bulanık, karışık görmek hakkında”; *alak falak* “yarım yamalak, karmakarışık; *alak katak* “karmakarışık, dağınık”; *alak malak* “belli belirsiz, hayalmeyal” ve *allak döllek* “eski, paramparça elbise” ikilemeleri bulunmaktadır.

Lehce-i Osmânî’nin (LO, Ahmet Vefik Paşa 2000/1876) “Aslı Arabî ve Fârisi olmayan kelimâtı ve müvelledâtı” bölümünde *allak* madde başı “âl ve firîb edici, muhtâl, hilekâr, mâkir, müzevir, dönek” açıklamasıyla bulunmakta ve *allak bullak*, *allak mallak* “karışık, bulaşık, zîr ü zeber” ikilemeleri de madde içi başlık olarak yer almaktadır. Tüm bu verilerden hareketle *allak* kelimesinin ilave olduğunu söylemek zordur.

Günümüz Türkçesinde *allak bullak* ikilemesinde ve bu ikilemeyle kurulan birleşik fiiller içinde tamamen fosilleşmiş olan kelimenin, bağımsız bir birim olarak kullanımına TUD'un yanı sıra taranan diğer kaynaklarda da rastlanmamıştır.

APARMAK

aparmak: 1. Alıp götürmek. 2. Gizlice almak, alıp kaçmak, çalmak (TDK 2011).

apar topar: Telaş ve acele ile (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
apar-	8	%2.4
apar topar	329	%97.3
apar et-	1	%0.3
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	330	%97.6
Toplam	338	%100

Alıp bar- birleşik fiilinin *apar-* biçimine dönüşmesiyle oluşan bu fiil (Tuna 1949; Tietze 2002), önemli ölçüde *apar topar* ikilemesi içinde fosilleşmiştir. *Apar topar* ikilemesi TUD'da daha çok *git-*, *çağırıl-*, *in-*, *çık-*, *gel-*, *kaç-*, *koş-* gibi “bir yerden başka bir yere varma” ifade eden fiillerle birlikte kullanılmıştır. Bu ikileme; *yaz yaz* (bitme-), *anla dinle* (karar ver-), *ara tara* (bul-) ve *suspus ol-* örneklerinde olduğu gibi *apar-* ve *topar-* fiillerinin emir kipi çekimiyle kalıplaşmış olabilir.

Türkçenin tarihî dönemlerinde -“Şimdi beni *aparmağa* kahr- rıla ceri göndermiş.” (Hazai & Tietze 2006); “...bu Pinyaniş kav- mi şebhûn edüp bu kal'a dibinden kelle ve dil *aparur*.” (Dağlı ve Kahraman 2000) örneklerinde olduğu gibi- “getirmek, götürmek, alıp gelmek, alıp varmak” anlamlarıyla kullanımlarına rastlanan *apar-* fiili; TUD'da %97.6 oranında kalıplaşmış söz birliklerine sıkışması ve bağımsız bir birim olarak sadece %2.4 oranında kullanılması nedeniyle fosildir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Nasıl aparıyor banka, nasıl kapıyor İnsanın elinden parayı ozon karşılığında, En delinmezinden, en kalınından!” (TUD 1990e).
- (2) “... çağdaş acılar adına yaktım belleğimi cezir vakti yeni melodiler apardım denizin ağzından...” (TUD 1999a).

ARGIN

argın: Zayıf, güçten düşmüş, dermansız, yorgun, zebun (Doğan 2014).

yorgun argın: Çok yorulmuş, gücü kalmamış bir biçimde (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
argın	1	%0.7
yorgun argın	134	%99.3
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	134	%99.3
Toplam	135	%100

Eski Türkçedeki *ar-* “yorul-” filinden türemiş olan *argın*; TUD’da sadece bir kez bağımsız bir birim olarak kullanılmıştır. Kelime yaklaşık %99’luk bir oranda *yorgun argın* ikilemesinde fosilleşmiştir.

“Benüm gendü döşegüm üzere yatasın tâ kim diñlenesin ve ol ‘azâblar *argın*ı senden gide...” (Yılmaz, Demir ve Küçük 2013) ifadesinde olduğu gibi Türkçenin tarihî dönemlerinde, kelimenin *argın* biçimine de rastlanmaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Şimdi gövden, güneşli ve diridir. Kutsa onu, argın şölenler için...” (TUD 1994f).
- (2) “Şimdi kadının argın, uçuk benzi, yorgun, düşük kımıldanışı daha ziyade görünüyordu” (Ahmet Hikmet Müftüoğlu, akt. TDK 2011).

AŞNA

aşna: *Far. âşinâ* Aşına, dost, tanıdık, bildik (Ayverdi 2010).

aşna fişne: 1. Gizli dostluk, aşın samimiyet. 2. İçinde cinsellik de bulunan samimi ilişki (Akyalçın 2007).

Sözler	Sayı	Oran
aşna	-	%0
aşna fişna ⁵	3	%60
aşna fişneye kalk-	1	%20
aşna fişne ol-	1	%20
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	5	%100
Toplam	5	%100

Günümüz Türkçesinde bağımsız bir sözlükbirim olarak kullanılan *aşına* kelimesindeki orta hece ünlüsünün düşmesiyle oluşan *aşna*, kalıplaşmış söz birlikleri dışında TUD'da hiç yer almamaktadır. Türkçenin tarihî dönemlerinde, kelimenin *aşna* biçimindeki kullanımlarına rastlanmaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) "Aşna olan aşnasıyla görüştü" (Pir Sultan Abdal, akt. Ayverdi 2010).
- (2) "Etmez misin ey Cenab-ı Hâlık / Mahlukunu aşna-yı hilkat?" (Hâmid, akt. Doğan 2014).

AVAL

aval: Aptal, şaşkın, bön (Doğan 2014).

aval aval: Aptal bir biçimde, aptal aptal (TDK 2011).

aval aval bakmak: Sersem sersem, aptal aptal, bön bön bakmak (Ayverdi 2010).

5 İkilemenin ikinci unsuru TUD'da *fişna* biçimindedir.

Sözler	Sayı	Oran
aval	4	%4.3
avalaval bak-	62	%65.9
avalaval	28	%29.8
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	90	%95.7
Toplam	94	%100

TUD'daki analiz sonucunda *aval* kelimesinin, %95.7 oranında kalıplaşmış söz birliklerine sıkıştığı, sadece %4.3'lük bir oranda bağımsız kullanıldığı görülmektedir. Bu oranlar, kelimenin önemli ölçüde fosilleştiğini ifade etmektedir.

Aval kelimesinin, iç seste v>f ses değişimi ile ortaya çıkmış bir varyantı olan *afal*; “şaşkın, dağınık, ne yapacağını bilmez” kalıplaşmış söz birliklerinde olmasa da *afallama*- “şaşkınlıktan sersemleşmek” (TS 2011) fiilinde fosil taban durumundadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Berber Ali ve Tıby, yengeç heriflerin mekânının önünde durunca, her türlü fırtınada kibritlerini söndürmeden çakan şairler, sigaralarından çıkardıkları anlamlı dumanlı işaretleriyle, kalabalığın arasına karışmış, argo konuşmaya çalışan aval köylüleri susturdular” (TUD 1990a).
- (2) “Babam da haklı olarak kaygılanırdı. ‘A aval, oğlum; atın ya da eşeğin biri, bir gün tepecek seni, göreceksin gününü,’ derdi” (TUD 2003f).

BADİ

badî: *Erm. bad* Ördek (Ayverdi 2010).

badî badî: (Bacak için) Ördek bacağı gibi kısa ve eğri (Ayverdi 2010).

badî badî yürümek: Ördek gibi iki yana sallanarak yürümek (gitmek, koşmak) (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
badi	-	%0
badi badi yürü- (koş-)	10	%83.3
badi badi	2	%16.7
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	12	%100
Toplam	12	%100

Tietze (2002), Çağbayır (2007) ve Ayverdi'nin (2010) Ermenice; Doğan'ın (2014) Farsça kökenli gösterdiği *badi* sözlükbiriminin; TDKTS ve DDTs'de halk ağızlarına ait olduğu belirtilmektedir. Şemseddin Sami'nin (2015/1901) kökenini Farsça *bat* "kaz" kelimesine bağladığı bu sözlükbirimin; TUD'da %83.3 oranında *badi badi yürü-* ile *badi badi koş-* birleşik fiillerinde ve %16.7 oranında *badi badi* ikilemesinde fosilleştiği dikkat çekmektedir.

Kelimenin bağımsız kullanımına bir kez, Üç Haylaz Masalı'nda rastlanmıştır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) "Bu çiftlikte de boyu kısa, kendisi topalacak, gözü alçacak horoz; boyu uzun, gururu yüksek hindi; bir de beş parmaklı, alçak ayaklı badi, yani ördek varmış" (Numan 1969).

BARK

bark: Ev, mülk, çadır, yurt (Durgut 2004; Şen 2005).

ev bark : 1. Ev, mülk. 2. Aile, çoluk çocuk (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
bark	1	%1.4
ev bark	71	%98.6
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	71	%98.6
Toplam	72	%100

Durgut (2004) ve Şen (2005) *bark* kelimesinin, bağımsız bir birim olarak sadece Göktürk Yazıtları'nda kullanıldığını belirtmektedir. Buna rağmen *bark*; tarihî dönem sözlüklerinden 17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığında (OYTSV, Tulum 2011) “duracak yer, durak, ev, mekân, dâr, hâne, mesken, menzil”; LO'da “ev bark, müteehhil, ayal ve hane; bannmış, harîm, harem manalarına münasebet alır” (Ahmet Vefik Paşa 2000/1876); Kâmûs-ı Türkî'de “aile, hanüman” açıklamalarıyla ayrı bir madde başı olarak yer almaktadır (Şemseddin Sami 2015/1901). Eski Türkçede kelimeye “mimar” anlamındaki *bark itgüçi* tamlamasında da rastlanabilmektedir (Şirin User 2010).

TUD'da tek başına kullanımına bir kez rastlanan *bark*, %98.6'lık bir oranla sadece *ev bark* ikilemesinde fosilleşmiştir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Yine ritüel amaçlı tabak, maşrapa, kupa ve sürahi gibi kaplar yanında, bark kapısının süslemesinde kullanıldığı tahmin edilen yuvarlak şekilli, bombeli gümüş objeler, değerli taşlar yanında erimiş gümüş plakalar, şeritler ve teller yanında demir ve kurşun madeninden yapılmış objelerin yer aldığı görülür” (TUD 2006o).
- (2) “tabgaç kaganın içreki bedizçig ittı anar adınçig bark yaraturtum⁶” (Tekin 2010).

BET (I)

bet (I): Beniz, çehre, yüz (Doğan 2014).

bet beniz: Yüz, çehre; boyunla alın arasında kalan bölümün görüntüsü (Akyağın 2007: 122).

beti benzi atmak: Korku, heyecan ve baygınlık gibi sebeplerle yüzünün kanı çekilmek, rengi soluklaşmak (Çağbayır 2007).

beti benzi solmak (uçmak): Herhangi bir nedenle kanı çekilip yüzü solmak, korkmak (TDK 2011).

bet beniz sararmak: Hastalıktan dolayı rengini kaybetmek (Doğan 2014).

6 “Çin hakanının has sanatçılarını gönderdiler. Onlara olağanüstü bir türbe yaptırttım” (Tekin 2010: 23).

Sözler	Sayı	Oran
bet	-	%0
beti benzi at-	32	%56.1
beti benzi sol- (uç-, kül ol-)	14	%24.6
bet beniz	8	% 14
beti benzi sarar-	3	%5.3
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	57	%100
Toplam	57	%100

TUD'da *beti benzi* ikilemesinin, *at-*, *sol-*, *uç-*, *sarar-*, *kül ol-* fiilleriyle birlikte kullanıldığı deyimlerde %86 ve *bet beniz* ikilemesinde %14 oranında yer alan *bet*, DS-2'de *bet betge* "yüz yüze" ikilemesinde de görülmektedir. Türkçenin tarihî dönem sözlüklerinden LO'da "yüzün rengi"; Lugat-ı Çağatay ve Türkî-i Osmanî'de (LÇTO, Durgut 1995/1882) *bet*, *bit* "çehre, beniz, yüz" ve KT'de "çehre rengi, beniz" gibi anlamlarla madde başı olarak açıklanan ve bağımsız kullanımına nadiren rastlanan *bet*, günümüzde tamamen fosilleşmiştir.

Kelimenin bağımsız kullanımı, Clauson'un (1972) *Türkische Turfantexte-VII*'den verdiği örnek cümlede görülmektedir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) "Ol béti üze urgu ol" (*Türkische Turfantexte-VII*, akt. Clauson 1972).

BET (II)

bet (II): Bereket, bolluk (Doğan 2014).

bet bereket: Bolluk, verimlilik (Doğan 2014).

Sözler	Sayı	Oran
bet	-	%0
bet bereket	3	%42.8
bet bereket kalma-	2	%28.6
beti bereketi olma-	1	%14.3
beti bereketi azal-	1	%14.3
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	7	%100
Toplam	7	%100

Bet bereket ikilemesinde ve bu ikileme ile kurulan deyimlerde tamamen fosilleşmiş olan *bet* kelimesinin bağımsız bir birim olarak kullanımı, TUD'da ve incelenen diğer kaynaklarda bulunamamıştır. DS-II'de ikilemenin *bel bereket* "bolluk, bet bereket" biçimine de rastlanmaktadır.

BİÇKİ

biçki: Dikilecek kumaşı belirli bir ölçüye ve modele göre kesmek işi (MEB 1995).

biçki dikiş: Dikiş dikme sanatı (Ayverdi 2010).

biçki dikiş kursu: Terzilik mesleğini öğretmek amacıyla verilen kurs (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
biçki	1	%4.5
biçki dikiş	10	%45.5
biçki dikiş kursu	9	%40.9
biçki dikiş yurdu	2	%9.1
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	21	%95.5
Toplam	22	%100

Biçki dikiş ikilemesinde ve bu ikilemenin tamlayan unsur olduğu isim tamlamalarında %95.5 oranında fosilleşmiş olan *biçki*, TUD'da bağımsız bir birim olarak sadece bir kez yer almaktadır.

1990 öncesine ait metinlerde *biçki* sözlükbiriminin bağımsız kullanımlarına rastlanmaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Annemle Seren ve Selay sedirde oturuyorlar. Ben divanda. Babam yerde biçki biçiyor. Uzel’den konuşuyor, gülüyoruz” (TUD 1995l).
- (2) “Azerbaycan Ayrum’unun erkek ve kadınının giyimi, bütün çeşidi ile eserde tasvir edilmiş ve biçkileri de verilmiştir” (Caferoğlu 1971).

BOS

bos: Boy, endam (Durgut 2004).

boy bos : Vücut biçimi, endam (Ayverdi 2010).

Sözler	Sayı	Oran
bos	-	%0
boy bos	83	%100
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	83	%100
Toplam	83	%100

Tietze (2002) *bos* için *boy* kelimesine uydurulan ve ilave edilen mühmel (anlamsız) bir unsur dese de, Durgut (2004) lehçeler arası alıntıyla ilgi kurarak *bos* kelimesini anlamlı bir birim olarak açıklamaktadır. Oğuz grubunda *boy* olan Eski Türkçedeki *boğ* kelimesinin; z grubu Türk lehçelerinde *boğ* > **boz* > *bos* olma ihtimaline dikkat çeken Durgut’un (2004) referans gösterdiği gibi Clauson da (1972), Kuzeydoğu Türk lehçelerinde kelimenin, *bot* / *pot* / *pos* / *poy* biçimlerinde yer aldığını belirtmektedir.

KT’de *bos* “mürâdifi olmak üzere boy ismine ittibâ’ olunur (eşanlamlısı olarak boy ismine bağlanır)” madde başına rastlanmaktadır. LO’da *bos*; “boy müradifi Arabîdir (boy kelimesinin Arapça eşanlamlısıdır)” olarak açıklansa da bu sözlükbirimin, sözlüğün aslı Arapça ve Farsça olmayan kelimeler bölümünde yer alması ilginçtir. Üstelik Arapçada *sin* ile yazılan *bos* “otobüs”,

sad ile yazılan *bos* “kâmış, saz” anlamındadır (Mutçalı 2012). Fakat LO’da kelimenin madde başı olarak yer alması önemli bir veridir.

Durgut’un (2004) tanımı esas alınarak yapılan içerik analizinde, *bos* kelimesinin; *boybos* ikilemesinde tamamen fosilleştiği görülmektedir.

BÖN

bön: Budala, saf, avanak, ahmak (TDK 2011).

bön bön: Anlamadan, şaşkın şaşkın bakmak (Akyalçın 2007).

bön bön bakmak: Anlamayarak, safça, şaşkın şaşkın bakmak (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
bön	15	%17.2
bön bön bak-	62	%71.3
bön bön	10	%11.5
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	72	%82.8
Toplam	87	%100

Bön bön bak- filinde ve *bön bön* ikilemesinde yaklaşık %83 oranında fosilleşmiş olan *bön*; bağımsız bir birim olarak TUD’da %17.2 oranında yer almaktadır. Eski Türkçedeki *bün* “sakat, eksikli” sözlükbiriminin Türkiye Türkçesindeki varyantı olduğu düşünülen *bön* (Clouston 1972; Tietze 2002); Anadolu ağızlarında *böm*, *böngü* “bön, şaşkın” biçimlerinde de yer almaktadır (DS-II 1965).

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Bizde, bu bön yığınların büyük çoğunluğunu okur-yazar takımı teşkil eder...” (TUD 1991c).
- (2) “... kendisini cepheden sümüğünü koluna silerek ayrılan bön bir asker gibi hisseden zavallı Rudolf ise tekrar Türk topraklarına döndü” (TUD 2008f).

BÖRTÜ

börtü: Kurt, yırtıcı hayvan, eklem bacaklılar (Durgut 2004; Yüce 1998).

börtü böcek: Çeşitli böcekler, böcekler ve kurtlar, haşerat (Ayverdi 2010).

Sözler	Sayı	Oran
börtü	1	%1.9
börtü böcek	51	%98.1
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	51	%98.1
Toplam	52	%100

Durgut (2004) “yırtıcı hayvan” anlamındaki *börtü* / *börü* kelimesinin; tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde tek başına kullanılmadığını, *böcek* ile birlikte ikileme oluşturduğunu belirtmektedir. *Kurt* için Eski Türkçeden beri *böri* / *börü* ifadelerinin kullanılması (Durgut 2004) ve *kurt* kelimesinin Oğuz Türkçesinde hem “bozkurt” hem de “solucan ve benzeri haşere” anlamlarına gelmesi (Yüce 1998), bu görüşü desteklemektedir.

İkileme içinde yaklaşık %98 oranında sıkışmış olan *börtü*; TUD’da bir kez bağımsız bir birim olarak yer almakta, incelenen diğer kaynaklarda ise “eklem bacaklılar” anlamıyla kullanımına rastlanmamaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Börtülerin âlemi. Tabiatı taksinirim.” (TUD 1995h).

BULLAK

bullak (< *bulak* < *bulgak*): Karışık, düzensiz, şaşkın (Clauson 1972).

allak bullak: Çok karışmış, altüst olmuş (Akyalçın 2007).

allak bullak olmak: 1. Çok karışık duruma gelmek, altı üstüne gelmek, karmakarışık olmak, düzeni bozulmak. 2. Karışmak. 3. Şaşkına dönmek (TDK 2011).

allak bullak etmek: 1. Karmakarışık bir duruma getirmek. 2. Bir yeri ya da bir şeyi dağıtmak. 3. Düzeni bozmak (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
bullak/bulak	1	%0.4
allak bullak ol-	108	%43
allak bullak et-	84	%33.5
allak bullak	58	%23.1
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	250	%99.6
Toplam	251	%100

Clauson (1972) *bulak* kelimesinin *bulğa-* fiilinden türediğini ve “kafası karışık, şaşkın” anlamındaki *alak bulak* ikilemesinde geçtiğini belirtir. DLT’de *bulgak* “düşman gelmesinden dolayı halk arasına düşen kargaşa; halk arasındaki fitne” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014); Kıpçak Türkçesi Sözlüğü’nde (KTS, Toparlı vd. 2003) “1. Bulanık. 2. Kargaşa, alt üst olma.”; Orta Asya’da Bulunmuş Kur’an Tefsirinin Söz Varlığı’nda (OABKTSV, Borovkov 2002) “bela, karışıklık” anlamlarıyla yer alan kelime, Türkçenin tarihî dönemlerinde *bulgak*, *bulak* biçimleriyle bağımsız bir birim olarak kullanılmıştır.

Kelime içinde /g/ sesinin düşmesi ve /l/ sesinin ikizleşmesi neticesinde günümüz Türkçesinde *bullak* şeklinde kullanılan kelimeye, TUD’daki taramada bir kez *bulak* biçiminde rastlanmıştır. *Bullak*, %99.6 oranında kalıplaşmış söz birlikleri içinde fosilleşmiştir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “... yitiyor bulak zaman yokluğun sisinde, şaşırان yılan acının patikasına akıyor” (TUD 1999a)
- (2) “Teñri yir bulgakın üçün yağı boltı” (Tekin 2010).

BURGACIK

burgacık (<**burgaşıık**): Karışık ve dolaşmış şey, çarpık çurpuk (MEB 1995).

kargacıkburgacık: 1. (Yazı için) düzensiz ve karışık, okunaksız, bozuk. 2. Eğri büğrü (Çağbayır 2007).

- 7 “Gök (ile) yer (arasındaki) karışıklık nedeniyle (bize) düşman oldular” (Tekin 2010).

Sözler	Sayı	Oran
burgacık	-	%0
kargacık burgacık	54	%100
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	54	%100
Toplam	54	%100

Burgacık kelimesi; YTS'deki *burgaşık* (burkaşık) “bükülmüş, kıvrılmış, bükük, kıvrık”; Nehcü'l-Ferâdis'teki *bulğaşuk* “karışık, anlaşılmaz, girift” (Ata 1998); İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtîn'deki *bulğaşık* “anlaşılmaz, karışık” (Toparlı 1992); DS-II'deki *burgaşık* “dönemeçli yol, karışık, dolambaçlı” ve *burgaş-* “karışmak, dolaşmak, burulmak” sözlükbirimleriyle ilgili görünmektedir. Kelime LO'da *burgacık* “burgaşık, buruşuk ve dolaşık”; KT'de *burgacık* “burgaşık, karışık ve dolaşmış şey” açıklamalarıyla madde başı olarak yer almaktadır.

Türkiye Türkçesinde /ş/, /c/ sesine dönüşmese de *burgacık*, *burgaşık*/*bulğaşık* sözlükbiriminin ses değişimine uğramış biçimi gibi görünmektedir. İkilemenin özellikle imza, yazı gibi okunması zor olan küçük şeyler için kullanılması dolayısıyla -semantik bir etkiye bağlı olarak- sözlükbirimdeki son hecenin, küçültme eki +*Cık* morfemiyle değiştirildiğini düşünmek mümkündür.

Kargacık < *kargaşık* kelimesi ile yakın anlamlılık ilişkisine bağlı ikileme oluşturan *burgacık*, ikileme içinde arkaik biçimiyle fosilleşmiştir. Zira kelimenin, Türkiye Türkçesinde *bulaşık* biçiminde yer aldığını düşünmek mümkündür. *Bulaşık* sözlükbiriminin anlamlarından biri de “Bu karmakarışık ve *bulaşık* âlemi kendi hâline bırakırdı.” (A. Ş. Hisar, akt. TDK 2011) cümlesinde görüldüğü üzere “karışık, düzensiz”dir.

Kelimenin bağımsız bir birim olarak kullanımlarına, Türkçenin tarihî dönemlerinde *burgaşık* ve *bulğaşuk* biçimlerinde rastlanmaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Söz sözlese, açuq ayra sözleyür, bulğaşuq sözlemes” (Eckmann 2004).

- (2) “Esrük ol turur kim bolmaçı sözler sözler taķı sözi bulğaşuk” (Toparlı 1992).

BÜĞRÜ

büğrü: Kambur, tümsek, eğik, bükülmüş (Durgut 2004; Sarı 2001; Şen 2005).

eğri büğrü: Yer yer eğrilmiş ve bükülmüş olan, çarpık çurpuk (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
büğrü	-	%0
eğri büğrü	103	%100
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	103	%100
Toplam	103	%100

Karahanlı Türkçesinden itibaren *büğri*, *bükri*, *bükri* biçimleriyle, Türkçenin tarihî dönemlerinde bağımsız kullanımlarına rastlanan *büğrü* (Durgut 2004); YTS’de *büğrü* (büğri) “kambur, tümsek, eğik” ve DS-II’de *büğrü*, *bükre*, *bükri*, *büğrü* “kambur”; OYTSV’de *böğri* “eğri, eğilmiş, kambur” biçiminde madde başı olarak bulunmaktadır.

TUD’da bağımsız kullanımına rastlanmayan *büğrü*; %100’lük bir oranla günümüzde *eğri büğrü* ikilemesinde fosilleşmiştir. Türkçenin tarihî dönemlerinde, ikileme dışındaki kullanımları aşağıda yer almaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Keldi berü arturu / birdi ilin ertürü / munda kalıp olturu / bükri bolup ün büter⁸” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014).
- (2) “Kâmeti doğn ola, bükri olmaya” (Mercümeķ Ahmed, akt. Tietze 2002).

8 Çok büyük bir orduyla bize geldi. Kibirlenerek haddini aştı. Sonra da ilini bize hediye etti. Belini eğerek, sesini kısarak bizde oturup kaldı (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014).

CÜMBÜR

cümbür: *Ar. cumhūr* Cumhur (Doğan 2014).

cümbür cemaat: Toplu olarak, hepsi birden, cumhur cemaat (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
cümbür	1	%3.4
cümbür cemaat	28	%96.6
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	28	%96.6
Toplam	29	%100

Tietze (2002) ve Kara'nın (2011) da izah ettiği gibi *cümbür cemaat* ikilemesinin kaynağı, *cumhur cemaattir*. TUD'da (2005e) yer alan "Yaka paça dışarı attı beni. İmam selam verdi, *cumhur cemaat* şadırvanın önüne döküldüler." ifadesinde de söz konusu kaynak kullanımı görebilmekteyiz. *Cumhur* ise "1. Halk. 2. Topluluk" anlamına gelmektedir.

DS-III'te *cumbur* "cümbür, topluluk" biçiminde de görülen *cümbür*, TUD'da bir kez "bütün, tüm" anlamıyla yer almaktadır. Taranan diğer kaynaklarda kelimenin bağımsız kullanımına rastlanmamıştır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) "Eğer elmalara kulak vermezsiniz, cümbür muhalefet "ayvayı yediğimizizin" resmidir.." (TUD 1994b).

ÇEKİ

çekki: 1. Tartı aleti. 2. Dört kantarlık "yani iki yüz elli kiloluk" bir ağırlık ölçüsü. 3. İpek vb. şeyleri tutmakta kullanılan üç yüz gramlık ölçü birimi. 4. Düzen, tertip, ölçülülük, muvâzene (MEB 1995).

çekkidüzen: 1. Düzenli olma durumu. 2. Toplumca kabul gören ölçü (TDK 2011).

çekki düzen vermek: 1. Düzgün duruma getirmek, düzeltmek. 2. Belirlenen ölçülere uydurmak (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
çeki/çeke	-	%0
çekidüzen ver-	242	%95.7
çekidüzen	11	%4.3
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	253	%100
Toplam	253	%100

Tietze (2002) *çekedüzen* (çekidüzen) madde başında, *çeke* kelimesinin DS-III'te de açıklandığı gibi "sıkı, gergin" anlamıyla ilgisi olabileceğini belirtmektedir. Bu ihtimal mantıklı görünmekle birlikte *çekidüzen* ikilemesinin ilk unsuru, Parigi'nin "tartı" (Kartalhoğlu 2015/1661); Parlatır'ın (2012) "tartı, vezin"; Tietze'nin (2002) mecaz anlamını "ölçü, örnek" olarak açıkladığı *çeki*de olabilir. Üstelik *çeki düzen ver-* deyiminin açıklamasına dikkat edilirse "belirlenen ölçülere uydurmak" ifadesi dikkat çekmektedir. Bu durumda *çeki düzen* ifadesini, yakın anlamlı kelimelerle kurulmuş "ölçü düzen" anlamında bir ikileme olarak düşünebiliriz.

Ayrıca "düzene uymak" anlamındaki *çekiye gel-* (TDK 2011) ve "istenilen kalıba girmemek" anlamındaki *çekiye gelme-* (Doğan 2014) fiilleriyle *çekidüzen ver-* arasında bağlantı kurulduğunda her iki fiildeki *çeki* kelimesinin aynı olduğu fark edilmektedir.

Çekidüzen sözü, incelenen Türkçe sözlüklerde sadece DBTS ve MEBÖTS'de "tartı aleti, ölçü birimi, düzen" gibi anlamlara sahip olan *çeki* madde başı içinde yer almakta; TDKTS, MBTS ve DDTS'de ayrı madde başı olarak bulunmakta; ÖTS'de ise "1. Çekme eylemi ve sonucu. 2. Halıyı tezgâha germe işi" olarak açıklanan *çeki* madde başı içinde geçmektedir. Bu verilerden de hareketle kelimenin, en doğru biçimde DBTS ve MEBÖTS'de yer aldığı söylenebilir.

TUD'da bağımsız kullanımı bulunmayan *çeki*, *çekidüzen ver-* deyiminde ve *çekidüzen* ikilemesinde sıkışarak tamamen fosilleşmiş görünmektedir. Kelimenin 1990 öncesi metinlerde bağımsız kullanımları görülmektedir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “İstediğim gibi kendim terbiye ederim. Çekime göre yetiştiririm” (Hüseyin Rahmi Gürpınar, akt. Tietze 2002).
- (2) “Kaç çeki odun ile kızardı, şimdi hatırlayamıyorum” (Refik H. Karay, akt. Ayverdi 2010).

ÇOLUK

çoluk: Yavru, küçük, çocuk, torun (Durgut 2004; Şen 2005).

çoluk çocuk: 1. Çocuklarla birlikte aile topluluğu. 2. Bir işte gereken deneyimi kazanmamış yaşça küçük kimseler, gençler (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
çoluk	-	%0
çoluk çocuk	747	%99.9
çoluk çombalak	1	%0.1
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	748	%100
Toplam	748	%100

Çoluk; Türkçenin tarihî dönemlerinde tek başına kullanılmamış olsa da “yavru, küçük, çocuk, torun” kavramlarını ifade eden anlamlı bir birimdir (Durgut 2004). DS-III'teki *çıba çoluk* “çoluk çocuk, aile”, *çoluk çomak* “irili ufaklı kalabalık” madde başlarında görüldüğü üzere *çoluk*; *çocuk* dışında başka kelimelerle de ikileme oluşturmaktadır. Ayrıca Dede Korkut Kitabı'nda “*çoban çoluk* kalmadı hep yidi” (Ergin 2011) ifadesinde yer alması, *çoluk* kelimesinin anlamlı bir sözlükbirim olduğunu desteklemektedir.

Doğan (2014) *çoluk* kelimesini ayrı bir madde olarak vermekte ve “1. Çocuk dışındaki ev halkı. 2. Bir kalabalıkta çocuk dışında kalanlar.” olarak açıklamaktadır. Çağbayır (2007) ise kelimeyi “çocuk” olarak tanımlamaktadır. Ayverdi'nin (2010) “çocuk kelimesine benzetilerek yapılan tekrar unsuru” diye açıkladığı *çoluk*, incelenen diğer Türkçe sözlüklerde, ayrı bir madde başı olarak bulunmamaktadır.

TUD'daki içerik analizinde tamamen ikileme içinde fosilleştiği görülen kelimeye, incelenen hiçbir kaynakta bağımsız bir birim olarak rastlanmamıştır. Bu durumun nedeni, kelimenin Türkçenin erken dönemlerinde fosilleşmesi olabilir.

ÇORMAN

çorman: Karışık (Çağbayır 2007).

karman çorman: Çok karışık ve düzensiz bir durumda (Akyalçın 2007).

karman çorman olmak: Çok karışık ve düzensiz duruma gelmek (TDK 2011).

karman çorman etmek: Karışık ve düzensiz duruma getirmek (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
çorman	-	%0
karman çorman	30	%75
katman çorman ol-	5	%12.5
karman çorman et-	5	%12.5
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	40	%100
Toplam	40	%100

İncelenen farklı sözlüklerde etimolojik açıklamasına rastlanmayan *çorman* için bir etimoloji önerisi geliştirmek mümkündür. DLT'de *çor uragut* "ferci bitişik kadın", *çor ot* "sarılan ot" tamlamalarıyla örneklenen "bitişik, sarılmış olan" anlamındaki *çor* ismine (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014); -*kocaman*, *kölemen*, *Dikmen*, *Karaman* örneklerinde olduğu gibi- eklendiği ismin anlamını pekiştiren +*mAn* ekinin gelmesiyle *çorman* kelimesinin olduğu düşünülebilir. Kelime bu anlamıyla ikilemenin "birbirine girmiş, karışmış" anlamıyla uyumludur.

LÇTO'daki *çor* "toplanmış şey, içtima" ve günümüz Türkçesindeki *çok* sözlükbirimi ile ilgisi kurularak etimolojisi geliştirilebilir görünen *çorman*; TUD'da *karman çorman* ikilemesinde ve bu ikileme ile kurulan deyimlerde tamamen fosilleşmiştir. Kelimenin bağımsız kullanımına taranan diğer kaynaklarda da rastlanmamıştır.

DERLİ

derli: 1. Derlenmiş olan, toplanmış (Çağbayır 2007).

derli toplu: 1. Düzenli, dağınık olmayan, düzen verilmiş. 2. Düzenli bir biçimde (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
derli	–	%0
derli toplu	177	%100
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	177	%100
Toplam	177	%100

Tietze (2002), *derli* kelimesinin; *der-* filine *-i+*, sonra da *+li* ekinin gelmesi ve orta hecedeki /i/ sesinin düşmesiyle oluştuğunu belirtmektedir. Kelimenin Eckmann'da (1976) *terigli* “toplayan, bir araya getiren” biçiminde yer alması ve Eski Anadolu Türkçesinde *derlü* biçiminin görülmesini de dikkate alarak kelimeye *terigli* > *derilü* > *derlü* > *derli* şeklinde bir gelişim açıklaması getirmek mümkündür.

TUD'da tamamen *derli toplu* ikilemesinde fosilleştiği görülen kelimenin -nadiren de olsa- bağımsız kullanımlarına 1990 öncesi metinlerde rastlanmaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Halâyık derlü gelmiş kulak urmuş” (Hurşid ü Ferahsâd, akt. TS-I).
- (2) “Batıkent alanında kredili konutlar ve derli konutlar olmak üzere 2 türlü konut alanı tasarlanmıştır” (Göymen 1983).

DİDİK

didik: 1. Didilmiş, didiklenmiş, iplik iplik ayrılmış. 2. Parça parça koparılmış (Doğan 2014).

didik didik: 1. Didiklenmiş biçimde. 2. En ince ayrıntısına kadar (TDK 2011).

didik didik etmek: Didiklemek, parçalara ayırmak (Ayverdi 2010).

didik didik aramak: Ayrıntılı bir biçimde aramak (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
didik	–	%0
didik didik et-	179	%65.8
didik didik ara-	67	%24.6
didik didik	26	%9.6
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	272	%100
Toplam	272	%100

Gülensoy (2011) ve Çağbayır'ın (2007), *dit-* fiilinden türediğini belirttikleri *didik*, DS-IV'te “yırtık, didilmiş şey” açıklamasıyla yer almaktadır. Kelimenin ağızlardan standart Türkçeye geçmiş olma ihtimali yüksek görünmektedir. *Didik didik* ikilemesinde ve bu ikilemeyle kurulan deyimlerde tamamen fosilleşen kelimenin, bağımsız bir birim olarak kullanımına TUD'da ve taranan diğer kaynaklarda rastlanmamıştır. Kelime, aynı zamanda *didikle-* fiilinin de fosil tabanı durumundadır.

DOLAN

dolan: Hile (Ayverdi 2010).

yalan dolan: 1. Gerçek dışı söylenen birçok söz. 2. Hile, aldatmaca (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
dolan	2	%2.7
yalan dolan	72	%96
yalan ve dolan	1	%1.3
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	73	%97.3
Toplam	75	%100

Tietze (2002), “hile” olarak açıkladığı *dolan* kelimesinin; *dolan*-“aldatılmak, dolandırılmak” fiilinden bir *backformation* olduğunu belirtse de Çağbayır (2007) ve Ayverdi'nin (2010) *dola-n > dolan* açıklaması daha makul görünmektedir. LO'da *dolan* “iğfal (aldatma, kandırma)”; KT'de “desîse, iğfal, dolandırma” olarak açıklanan kelimenin; TUD'da sadece %2.7 oranında bağımsız bir birim olarak

cümle içinde yer aldığı, %96'lık bir oranla *yalan dolan* ikilemesi içine sıkışarak fosilleştiği dikkat çekmektedir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “O, doğaya uygun, bütün varlıklarda aynı, değişmez, yok olmaz bir akıldır. O bize görevimizi anımsatır, aldatmayı yasaklar, dolandan uzaklaştırır” (TUD 2007d).
- (2) “Ah kurban, dedi, ben dağlık adamın biriyim. Nerden bilirim böyle dolanları” (TUD 2006n).

EDEVAT

edevat: *Ar. edevāt* Bir iş için gerekli olan malzemelerin, parçaların tümü (TDK 2011).

alet edevat: Bir el işini veya mekanik bir işi gerçekleştirmek için kullanılan araçlar (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
edevat	6	%8.1
alet edevat	68	%91.9
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	68	%91.9
Toplam	74	%100

TUD'da yaklaşık %92 oranında ikileme içinde yer alan *edevat* kelimesinin, günümüz Türkçesinde *alet* ismine tutunarak var olduğu görülmektedir. *Edevat*, sadece %8.1 oranında bağımsız bir birim olarak kullanılmıştır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “... yani belki hayırlı bir kısmet bulur bana dayım diye her bayram sonra sonra öğreniyor insan yalnızlıktan öte köy olmadığını herkesin giremediği sokaklarda yaşayan falcılara da gitmiştir taşlar, baklalar, vesaire edevatla kaderler biçmiştir kendine” (TUD 2003a).
- (2) “Çünkü Yök'ün dayattığı, tek tip, beyni giderilmiş, ezberci öğrenci tipi için en gerekli bilimsel edevat fotokopi makinasıdır” (TUD 1996a).

FERLİ

ferli: *Far. fer + Türk. +li* Güçlü, kuvvetli, canlı, ışıklı (Doğan 2014).

kerli ferli: Gösterişli, iyi giyinmiş, ağırbaşlı, vakarlı (Doğan 2014).

Sözler	Sayı	Oran
ferli	–	%0
kelli felli	38	%80.9
kerli ferli	9	%19.1
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	47	%100
Toplam	47	%100

“Parlaklık, aydınlık, canlılık, güç” gibi anlamları olan Farsça kökenli *fer* kelimesine -özellikle *gözlerin ferî* tamlaması içinde-TUD’da sıkça rastlansa da kelimenin *ferli* biçimi, bağımsız bir birim olarak hiç kullanılmamıştır.

Gerileyici benzeşme sonucu oluşan *kelli felli* < *kerli ferli* biçimindeki ikileme içinde daha fazla fosilleştiği görülen *ferli* kelimesine; 1990 yılı öncesinde yazılmış eserlerde rastlanmaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Gün daha bir ferliydi, ılıcak ısıcaktı” (Ateş 1976).
- (2) “Ertesi gün büyükbaba biraz adımları kuvvetli, gözleri ferli, beyni neşeli olarak sokağa çıktı” (Gürpınar 1972/1933).

FIKI

fıkı: Sıkı etki, baskı (DS-V).

sıkı fıkı : Aşırı samimi, teklifsiz, içli dışlı (Ayverdi 2010).

sıkı fıkı olmak: Çok samimi olmak.

Sözler	Sayı	Oran
fıkı	–	%0
sıkı fıkı	31	%66
sıkı fıkı ol-	16	%34
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	47	%100
Toplam	47	%100

İncelenen sözlüklerden sadece Çağbayır’da (2007) madde başı olarak yer alan *fıkı*, DS-V’te de “sıkı etki, baskı” açıklamasıyla verilmektedir. Bu veri ışığında *fıkı* için; *sıkı* kelimesinin özellikle “sıkılmış, sarılmış, bağlanmış” ve “zorlu, güçlü, etkili” gibi anlamlarıyla ilişkili olarak yakın anlamlı ikileme oluşturduğu söylenebilir.

Sıkı fıkı ikilemesinde ve *sıkı fıkı ol-* deyiminde tamamen fossilleştiği görülen *fıkı*, bağımsız bir birim olarak TUD’da ve taranan diğer kaynaklarda bulunmamaktadır.

FİŞNE

fişne (<fiştektek): Şıllık (DS-IV).

aşna fişne: 1. Gizli dostluk, aşırı samimiyet. 2. İçinde cinsellik de bulunan samimi ilişki (Akyalçın 2007).

Sözler	Sayı	Oran
fişne	-	%0
aşna fişna	3	%60
aşna fişneye kalk-	1	%20
aşna fişne ol-	1	%20
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	5	%100
Toplam	5	%100

İncelenen kaynaklarda *fişne* kelimesine dair yeterince bilgiye rastlanmamakla birlikte KT, ÖTS ve DBTS’de bu sözlükbirimin, “vişne” olarak açıklandığı görülmektedir. Meyve adı olan *vişne* ile “tanıdık, dost” anlamındaki *aşına / aşna* kelimesinin, ne yakın ne de karşıt anlamlılık ilişkisine bağlı ikileme oluşturması uygun görünmemektedir.

DS-I’deki *aşna fişne* “dedikodusu, adı çıkmış kimse”, *aşna fişne ol-* “dedikodusu çıkmak, adı kötüye çıkmak” açıklamalarından hareketle *aşna* ile ikileme oluşturan kelimenin aslında, DS-IV’te “şıllık” anlamıyla geçen *fiştekte* olduğunu düşünmek mümkündür. Kelimenin içinde sıkıştığı kalıplaşmış söz birliğindeki “onaylanmayan ve ahlaksızlık içeren yakınlık, cinsellik, dedikoduyu tetikleyen namussuzluk” anlambirimcikleri ile *şıllık*

sözlükbiriminin içerdiği “bayağılık, onaylanmazlık, namussuzluk” kavramlarının örtüştüğü görülmektedir. Ayrıca yine DS-I’de *aşna* kelimesinin 2. sıradaki anlamı “kadın tarafından sevilen erkek, dost, sevgili” iken *şillik* da, Türkçe sözlüklerde kadını ima edecek şekilde tanımlanmaktadır. Bu veri, *aşna fişne* ikilemesindeki karşıt cinsiyetlerin birlikteliğini vurgulayan anlamı da desteklemektedir. *Aşna* kelimesindeki ünsüzlerin düzeni ve son hecenin ünlü ile bitmesi; *fişte* sözlükbiriminin *fişne* biçiminde kalıplaşmasında etkili olmuştur denebilir.

TUD’da ve taranan diğer kaynaklarda bağımsız bir birim olarak kullanımına rastlanmayan *fişne*, kalıplaşmış söz birliklerinde tamamen fosilleşmiştir.

GIDIM

gıdım: Küçük bir parça, bir miktar (TDK 2011).

gıdım gıdım: Küçük parçalar biçiminde veya çok az miktarda (Akyalçın 2007).

bir gıdım: Çok az miktarda (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
gıdım	3	%6.1
gıdım gıdım	30	%61.2
bir gıdım	14	%28.6
iki gıdım	1	%2
üç beş gıdım	1	%2
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	46	%93.9
Toplam	49	%100

Tietze’nin (2002), Eski Türkçe *kıy-* < *kıd-* filinden türediğini belirttiği *gıdım* kelimesini, arkaik bir öge de saymak mümkündür. DS-IV’te kelimenin *gıyım gıyım* “parça parça”, DS-VIII’de *kıdım* “biraz, ufak parça” biçimlerine rastlanmaktadır.

TUD’daki kullanımlar dikkate alındığında *gıdım* kelimesinin %61.2 oranında ikileme; %32.6 oranında da sıfat tamlaması yapılarındaki kalıplaşmış söz birliklerinde fosilleştiği görülmektedir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Handan’a olan sevgisinde gıdım azalma yok. Bu sevgi durduğu yerde çoğalıyor, derinleşiyor” (TUD 2002f).
- (2) “Bazen hiç tuz serpmez, bazen de acıyı basar ya da gıdım yağ koymazdı” (TUD 2000h).

HIRLI

hırlı: *Ar. hayr* İyi, hayırlı, uğurlu, makbul (Ayverdi 2010).

hırlı hırsız: Ahlakı ve kişiliği hakkında kuşku duyulan (Akyalçın 2007).

hırlı mı hırsız mı: (Kişi için) işi ve ahlakının nasıl olduğu bilinmeyen, kendisinden şüphe edilen (Çağbayır 2007).

Sözler	Sayı	Oran
hırlı	4	%21.1
hırlı hırsız	12	%63.2
hırlı mı hırsız mı	3	%15.8
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	15	%78.9
Toplam	19	%100

Arapça *hay(ı)r* kelimesine *+lı* yapım ekinin gelmesi, bu sözlükbirimin Arap harfleriyle yazılışının *hırlı* okunması ve hece düşmesi dolayısıyla *hayırlı* > *hırlı* değişimi ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde *hırsız* da *hayırsız* sözlükbiriminin fono-semantik başkalaşmaya uğramış hâlidir (Kara 2011; Çebi 1997). *Hayırlı* kelimesi, bağımsız bir birim olarak Türkçede sıklıkla kullanılırken kelimenin *hırlı* biçimi yaklaşık %80 oranında kalıplaşmış söz birliklerine sıkışmıştır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Annemgille ben de, ne zamandır babam bize girişse de, bunalım geçirip Sinop’a kaçsak diyoduk... Malum senin abin de pek hırlı bir insan diil...” (TUD 1995a).
- (2) “Şerifin sabıkasından dem vurarak, zaten hırlı bir adam olmadığını belli etmeye çalışıyordu” (TUD 1996a).

HURDA

hurda: Ar. *ḥud'a* Kurnazlık, hile (Tietze 2002).

hile hurda: Yalan dolan, aldatma ve kandırma; entrika (Akyalçın 2007).

Sözler	Sayı	Oran
hurda	–	%0
hile hurda	7	%100
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	7	%100
Toplam	7	%100

Hile hurda ikilemesindeki *hurda* kelimesinin; Farsça kaynaklı ve Türkçede “1. Eski maden parçası. 2. Parçalanmış, döküntü duruma gelmiş. 3. İşe yaramayacak derecede bozulmuş, zarar görmüş” (TDK 2011) anlamlarındaki *hurda* < *ḥorde* değil de “kurnazlık, hile” anlamındaki, Arapça kaynaklı *hud'a* olduğu düşünülmektedir. Kelimenin *hurda* biçimine girmesinin nedeni, Türkçede daha iyi bilinen Farsça kaynaklı *hurdamın* etkisiyle /' / - /r/ nöbetleşmesi olabilir (Tietze 2002).

Hud'a sözlükbirimini Ahmet Vefik Paşa (2000/1876) “şedit hile, oyun”; Şemseddin Sami (2015/1901) “aldatma, oyun, dolap, hile”; Devellioğlu (2000) “aldatma, oyun, hile, dalavare, düzen, dek” olarak açıklamaktadır. Ayrıca bu sözlükbirim, Söz Kitabı Türkçe-İtalyanca Sözlük'te *cenk hud'ası* “savaş hilesi, stratejisi” tamlamasıyla ve *hud'alu* “hilebaz, açık gözlü, çok bilen, kurnaz” (Kartallıoğlu 2015/1661) türeviyle; Meninski'nin Thesaurus sözlüğünde *ḥud'á et-* “aldamak, aldatmak” birleşik fiili ve *ḥud'áger* “yalancı, aldayıcı” (Tulum 2011/1680) türeviyle bulunmaktadır.

Kelimenin *hud'a* yazımıyla bağımsız kullanımlarına Osmanlı Türkçesi dönemi eserlerinden Zeyl-i Şakayık (1634) ve Keyfiyet-i Rusiyye'de (1792) rastlanmaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “... ahvâli su'âl buyruldukda hıyâneti ve bi'l-cümle re'âyâ ile yek-dil olub hasreti'l-mülûk olan şehri Kostantiniyye'ye sâ-nihüllâh 'anî'l-beliyyeti matmah nazarı olduğun ve 'ahde vefâ

itmekle hud'alardan hâlî olmayub firîb virüb ve sene-yi' âtîde 'ale'lgafle hurûc eyleyüb 'âzim ve câzim olması emr-i mukarrer olduğun isbât eylemekle (Tübençokrak 2007).

- (2) "Siyavuş Paşa def'a-i sâlisede sadrû'l-vüzera olmuşidi bu def'a dahi erbâb-ı ğadr mekr ve hud'a ile yaşatmayup 'âkibet şehid ve 'arsa-i vücûddan... (Atâî 1851/1634).

ILGIT

ılgıt: 1. (Görünüm için) belli belirsiz. 2. (Su için) aktığı belli olmayan. 3. (İnsan için) yavaş, halim selim (Çağbayır 2007).

ılgıt ılgıt: Yavaş yavaş, hafif hafif (akmak, esmek) (TDK 2011).

ılgıt ılgıt esmek: Yavaş yavaş, hafif hafif okşarcasına esmek (Akyalçın 2007).

Sözler	Sayı	Oran
ılgıt	–	%0
ılgıt ılgıt es-	16	%57.1
ılgıt ılgıt	12	%42.9
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	28	%100
Toplam	28	%100

İlgıt ılgıt ikilemesi, sözlüklerde *ak-* ve *es-* fiillerinin zarfı gibi açıklansa da TUD'da bu ikileme *sürdür-*, *de-*, *eri-*, *ışı-* gibi eylemlerin de niteleyicisi olarak yer almaktadır. Bağımsız bir birim olarak ne TUD'da ne de incelenen 1990 öncesi yazılmış kaynaklarda cümle içinde kullanımına rastlanmayan *ılgıt*; kalıplaşmış söz birlikleri içinde tamamen fosilleşmiştir.

İN

in: *Ar. ins* İnsan (TDK 2011).

in cin: Hiç kimse (TDK 2011).

in cin top oynamak: Hiçbir canlı varlık bulunmamak (TDK 2011).

in mi cin mi: Niteliği pek belli olmayan (Akyalçın 2007).

in cin yok: Hiç kimse yok (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
in	–	%0
in cin top oynamak	38	%63.3
in mi cin mi	12	%20
in cin yok	5	%8.3
in cin	5	%8.3
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	60	%100
Toplam	60	%100

Tietze'nin (2009), *ins u cin > in cin* gelişimiyle gösterdiği ikileme ve bu ikileme ile kurulan deyimlere %100 oranında sıkışmış olan *in*, TUD'da bağımsız bir birim olarak hiç yer almamaktadır. Kökendeş olduğu *insan*, günümüz Türkçesinde geniş bir kullanım alanına sahipken; *in* tamamen fosilleşmiştir. Türkçenin tarihî dönemlerinde *ins* biçimiyle kelimenin bağımsız kullanımlarına rastlanmaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) "Hâzır olmazdı cemâ'at katına / Varmaz idi ins ü millet katına" (Yılmaz 2006).
- (2) "Süleymân ol münâzara günün yarındası gün cümle insi, cinni, cerende'yi, perende'yi, vuḥûşî, ṭuyyûrî ceme' buyurdi" (Hazai & Tietze 2006).

İNCİK

incik (< inci): 1. İstiridye gibi kavkılı deniz hayvanlarının içinde oluşan küçük, sedef renginde tane. 2. Beceriksizlik yüzünden veya yanlışlığı, saçmalığı sebebiyle tebessüme yol açan söz veya cümle (Çağbayır 2007).

incik boncuk: Değersiz ufak tefek süs eşyası (Akyalçın 2007: 365).

Sözler	Sayı	Oran
incik	–	%0
incik boncuk	26	%100
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	26	%100
Toplam	29	%100

TDKTS ve ÖTS'de “baldır” anlamındaki *incik* madde başı içinde *incik boncuk* ikilemesine yer verilmiş olmasına⁹ rağmen iki unsur arasında hiçbir anlamsal bağ bulunmamaktadır. Tietze (2002) *incik* kelimesinin, *boncuk* ile kafiyeli ikileme oluşturan anlamsız bir unsur olduğunu belirtmektedir, fakat Gülensoy'un (2011) gösterdiği *incik boncuk* < *cıncık boncuk* değişimi; *cıncık* “sırçadan veya porselenden yapılmış şeyler, bilye” sözlükbiriminin *boncuk* ile anlamsal yakınlığı dolayısıyla daha dikkate değerdir. *Cıncık* > *incik* ve /n/ sesinin inceltici etkisiyle *incik* biçimine dönüşüm mantıklı görünmekle birlikte ikilemedeki *incik* kelimesinin, aslında *inci* olduğu iddia edilebilir.

Altun Yaruk'taki (10. yy) “ol örgünügyinçü monçuk tizigi üze itip yaratıp...” ve “yinçü monçuk ulatı esringü erdinidiler” (Kaya 1994) ifadelerinde *yinçü*; “Oğlun geldi mi? Geldi. Ne getirdi? *İnci boncuk*.” tekerlemesinde *inci* biçiminde yer alan kelime, *boncuk* ile yakın anlamlılık ilişkisine bağlı ikileme oluşturmuştur. Üstelik Ferhengnâme-i Sa'di Tercümesi'ndeki “Eger *incü* olaydı yağın tolu / Olaydı *boncuk*layın şer tolu” (Gülenç 2010) beytinde, *incü* kelimesini *boncuk* ile aynı beyitte tenasüp sanatı içinde görmekteyiz. Tüm bu verilere dayanarak ikilemenin ilk unsurunun, *inci* “sedef rengindeki değerli tane” olduğunu ve ikinci unsurun son hecesindeki ses düzenine¹⁰ göre kelimenin *incik* biçiminde değiştiğini söyleyebiliriz.

İnci kelimesinin Türkçede bağımsız bir birim olarak kullanımlarına sıklıkla rastlanırken kelimenin *incik* varyantı ikileme içinde tamamen fosilleşmiştir.

KACAK

kacak: Kap (Şen 2005).

kap kacak: Tencere, tava, sahan vb. mutfak eşyası (TDK 2011).

9 MBTS, DBTS, MEBÖTS ve DDTS'de ikileme ayrı bir madde başı olarak yer almaktadır.

10 İkilemelerdeki sıralama kuralı ve ünsüz dizisi için bk. Tuna (1986).

Sözler	Sayı	Oran
kacak	–	%0
kap kacak	13	%100
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	13	%100
Toplam	13	%100

Şen (2005), *kacak* kelimesinin, DLT'deki *kaça* “kap” ve *kaçala-* “kaba koymak” sözlükbirimlerini örnek vererek, anlamlı bir birim olduğunu tespit etmiştir. *Kacak* hakkında benzer açıklamaları, Clauson'da (1972) görmekle birlikte kelimenin bağımsız bir birim olarak kullanımına gerek TUD'da gerek incelenen kaynaklarda rastlanmamıştır. *Kacak*, büyük ihtimalle Türkçenin daha erken dönemlerinde fosilleşmiştir.

KARGACIK

kargacık (<*kargaşık*): Birbirine girmiş, karışmış olan (Çağbayır 2007).

kargacık burgacık: 1. (Yazı için) düzensiz ve karışık, okunaksız, bozuk. 2. Eğri büğrü (Çağbayır 2007).

Sözler	Sayı	Oran
kargacık	–	%0
kargacık burgacık	54	%100
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	54	%100
Toplam	54	%100

Çağbayır (2007), *kargacık* sözlükbiriminin etimolojisini *kargaç+cık* olarak göstermektedir, fakat YTS'deki *kargaşmış* “karışmış”; *karcaşık* (karcaşuk, karşacık) “karışık, karmakarışık, dolaşık” ifadeleri göz önünde bulundurulduğunda kelimenin; *kargaş-ık* > *kargacık* dönüşümü daha olasıdır¹¹. Günümüz Türkçesinde *kargaş-* filini, *kargaş-a* isminin tabanında görebilmekteyiz.

11 ş > c ses değişimi Türkiye Türkçesinde görülme de bu kural dışı durumun oluşumunda semantik bir etki söz konusu olabilir. Bk. burgacık.

KTS'deki *karca-* “karma karışık olmak, birbirinden ayırt edilemez hâle gelmek, benzeşmek” (Toparlı, Vural ve Karaathlı 2003) sözlükbirimi; DS-VIII'de “karışmak, karmakarışık olmak, dolaşmak, bozulmak”; YTS'de “karışmak, birbirine girmek, karmakarışık olmak” olarak açıklanan *karcaş-* fiili ve bu fiilin Dede Korkut Kitabı'ndaki “*Karcaşuban uğraşuban tağdan indi*” (Ergin 2011) gibi kullanımları da gözden geçirilerek kelimenin etimolojisine daha fazla açıklık kazandırılabilir.

TUD'da sadece *kargacık burgacık* ikilemesinde yer alan *kar-gacık* sözlükbirimine, Türkçenin tarihî dönemlerinde *karcaşuk* biçiminde bağımsız bir birim olarak rastlanmaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “... bular eyitdiler bu karcaşuk ve muhtelif ve bātıl düşleridür ve biz bunun ta'birin bilür degülüz” (Yılmaz, Demir ve Küçük 2013).
- (2) “Bu senin düşün bir asılsız karcaşuk düştür” (Enfes-ül Cevahir, akt. TS-IV).

KARMAN

karman: Çok karışık.

karman çorman: Çok karışık ve düzensiz bir durumda (Akyalçın 2007).

karman çorman olmak: Karışmak, birbirine girmek, düzeni bozulmak.

karman çorman etmek: Karıştırmak, düzenini bozmak, dağıtmak.

Sözler	Sayı	Oran
karman	–	%0
karman çorman	30	%71.4
karman çorman ol-	5	%11.9
karman çorman et-	5	%11.9
karman karışık	2	%4.8
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	42	%100
Toplam	42	%100

İncelenen Türkçe sözlüklerde sadece Çağbayır'da (2007) madde başı olarak yer alan *karman*, "karışıklık bildiren karman çorman ikilemesinde geçer" ifadesiyle tanımlanmakta, bağımsız bir sözlükbirim olarak kendine özgü anlamı verilmemektedir.

Gülensoy (2011) ve Çağbayır (2007) kelimenin kökenini *kar-* fiiline bağlamaktadır, fakat bu sözlükbirimin kökü fiil değil isim de olabilir. Çünkü fiilden isim yapan *-mAn*, eklendiği fiilin failini vurgulayan bir anlamsal işleve sahipken (değirmen, azman); isimden isim türeten *+mAn*, bir niteliği ifade eden isimlere eklenerek onun sıfat özelliğini güçlendirir (kocaman, küçümen). *Karman* kelimesinin, *kara düzen* "düzensiz, karışık" ikilemesindeki *kara* ile ilgisi kurulup *kara + man* "çok kanşık, çok düzensiz" gibi bir anlam kazandığına dair daha ayrıntılı etimolojik değerlendirmesi yapılabilir.

TUD'da tamamen kalıplaşmış söz birlikleri içinde fosilleştiği görülen kelimenin bağımsız bir birim olarak kullanımına hiçbir kaynaktan rastlanmamıştır.

KERLİ

kerli: *Far. ker + Türk. +li* Güçlü, kudretli, görkemli, gösterişli.

kerli ferli: Gösterişli, iyi giyinmiş, ağırbaşlı, vakarlı (Doğan 2014).

Sözler	Sayı	Oran
kerli	–	%0
kelli felli	38	%80.9
kerli ferli	9	%19.1
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	47	%100
Toplam	47	%100

Kerli, sadece ÖTS'de madde başı olarak yer almakta ve "yakışıklı" olarak açıklanmaktadır. Kelimenin kökü olan ve TDKTS'de "kuvvet, kudret" olarak açıklanan Farsça *ker* ile ikilemenin anlamı esas alınarak ÖTS'deki tanım genişletilmiştir.

Ferli kelimesinde olduğu gibi *kerli* de gerileyici benzeşme sonucunda, ikileme içinde daha çok *kelli* biçimiyle yer almaktadır. Bağımsız kullanımına TUD'da ve incelenen diğer kaynaklarda rastlanmayan *kerli*, ikileme içinde tamamen fosilleşmiştir.

KÖS

kös: *Far. kūs* Savaşlarda, alaylarda at, deve veya araba üzerinde taşınan ve işaret vermek için kullanılan büyük davul (TDK 2011).

kös kös: Başı önde, sağa sola bakmadan yorgun, üzgün, düşünceli bir durumda (TDK 2011).

kös dinlemek: Türlü olaylar yaşadığı için bilgi ve deneyim sahibi olarak benzer veya daha basit olaylar karşısında aldırış etmemek (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
kös	14	%11.9
kös kös	99	%83.9
kös dinle-	5	%4.2
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	104	%88.1
Toplam	118	%100

Bağımsız bir birim olarak TUD'da yaklaşık %12 oranında yer alan *kös*; daha çok *otur-*, *dön-*, *git-*, *yürü-*, *gel-* fiilleriyle birlikte kullanıldığı görülen *kös kös* ikilemesi ile *kös dinle-* deyiminde yaklaşık %88 oranında fosilleşmiştir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Buna göre toplulukta, kös dışında üçer tane zurna, boru (iki trompet ve bir flügelhorn), davul, Halîle (çarpma zil) ve 12 Çevgen (Ucuna küçük çanlar takılan sopa) bulunmaktadır” (TUD 2000k).
- (2) “Ses, ana güvertedeki filikanın hemen yanındaki devasa bir davuldan, dövüle dövüle kapkara kesilmiş bir kösten gelmişti.” (TUD 2005p).

KUBİDİK

kubidik: 1.Yalan, kandırıcı söz. 2. Çok konuşan, geveze (DS-VIII).

abidik kubidik: 1. Tembellik, iş görmezlik, dalgacılık. 2. Saçma sapan (Çağbayır 2007).

Sözler	Sayı	Oran
kubidik	–	%0
abidik gubidik	5	%100
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	5	%100
Toplam	5	%100

DS-VI'da *gubuz* (gubudak, gudubuk) “yalan, palavra”; DS-VIII'de *kubuduk* “1. Yalan, abartmalı söz ya da yalan söyleyen. 2. Yüksek sesle ve çok konuşan. 3. Kabadayı.”; yine DS-VIII'de *kudubuk* (kudibik) “1. Yalan, kandırıcı söz. 2. Çok konuşan, geveze.” biçimleriyle yer alan *kubidik*, *abidik* ile yakın anlamlılık ilişkisine bağlı ikileme oluşturmuş görünmektedir.

TUD'da kalıplaşmış söz birlikleri içinde sadece *abidik gubidik* ikilemesine sıkışarak tamamen fosilleştiği görülen kelimenin, bağımsız bir birim olarak kullanımına sadece DS-VIII'de rastlanmıştır. Bu veriler ışığında *kubidik*, *abidik* kelimesine ses yönünden uyum göstererek ağızlardan standart Türkçeye kalıplaşmış söz birliği içinde geçmiş görünmektedir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Ağzından kudubuk akıp durur” (DS-VIII).

KUŞAM

kuşam: Giyilip kuşanılan şeyler, üst baş (Ayverdi 2010).

giyim kuşam: Üste giyilen elbise ve diğer aksesuar, üst baş (Ayverdi 2010).

Sözler	Sayı	Oran
kuşam	9	%3
giyim kuşam	291	%97
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	291	%97
Toplam	300	%100

Kalıplaşmış söz birliklerinden sadece *giyim kuşam* ikilemesinde %97 oranında fosilleşmiş olan *kuşam*, bağımsız bir birim

olarak sadece %3 oranında TUD'da varlık göstermektedir. Fakat *kuşam* ile aynı kelime ailesi içinde bulunan *kuşak*, *kuşan-*, *kuşat-* kelimeleri; Türkiye Türkçesinde sıklıkla kullanılmaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) "Acaba kötü koku şu üst üste yetmiş kat elbise giymiş gibi görünen yaşlı kadının, 'temiz çarşı' kuşamının altındaki, aylarca üzerinden çıkarmadığı gece fanilaları, onun üstündeki haftalarca çıkarmadığı günlük eteklikleri yahut arada sırada üzerine geçirdiği mekruh ahır kıyafetlerinden mi geliyor?" (TUD 2007b).
- (2) "Şehit İzzettin Polat Üsteğmenimiz iri yarı, dev gibi bir adamdı, sporcuydu, paraşüt atlayışları öncesinde kuşamlarımızı kontrol ederdi" (TUD 2009e).

LİME

lime: *Far. lıme* Uzun ve dar parça (Doğan 2014).

lime lime: Parça parça olmuş, eskimiş, parçalanmış, dilim dilim yarılmış (Çağbayır 2007).

lime lime olmak: Parçalanmak (TDK 2011).

lime lime etmek: Parça parça etmek, parçalamak (Sev 2001).

Sözler	Sayı	Oran
lime	1	%0.8
lime	51	%38.9
lime lime ol-	42	%32.1
lime lime et-	37	%28.2
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	130	%99.2
Toplam	131	%100

Lime lime ikilemesinde ve bu ikilemeyle kurulan birleşik fiillerde %99.2 oranında fosilleşmiş olan *lime*, TUD'da bağımsız bir birim olarak bir kez geçmektedir. *Lime lime* ikilemesinin de en çok *doğra-*, *dökül-*, *parçala-* gibi fiillerle birlikte kullanıldığı

dikkat çekmektedir. 1990 öncesi metinlerde *lime* sözlükbiriminin bağımsız kullanımlarına rastlanmaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) "...ve böğrün güzelce boşalsın, çığlğın sesini duy, budur sevinç; kısa pantolon giymek kadar eski... kadar lime fotoğraflar da söyler; ey çocuk..." (TUD 2003a).
- (2) "Zavallı küçük kız, kim bilir, nerelerde gömüldü, açık sarı saçlar kim bilir karanlığın hangi bucağında, eski mehtaplardan kalma bir ışık limesi gibi titriyor?" (Güntekin 2015/1922).

MEMAT

memat: Ar. *memāt* Ölüm (TDK 2011).

hayat memat: Ölüm kalım (Çağbayır 2007).

hayat memat meselesi: Çok önemli, hayati ehemmiyet taşıyan mesele, ölüm kalım meselesi (Ayverdi 2010).

Sözler	Sayı	Oran
memat	5	%20.8
hayat memat meselesi	11	%45.8
hayat memat	8	%33.3
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	19	%79.2
Toplam	24	%100

Hayat memat ikilemesinde ve bu ikilemenin tamlayan unsur olduğu isim tamlamasında %79.2 oranında sıkışmış olan *memat*, bağımsız bir birim olarak TUD'da %20.8 oranında kullanılmıştır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) "Tozsuz dumansız yol bil ki hayattır, Giden gelmez, gittiği yer memattır, Ömür bir kervandır, cansa tor attır" (TUD 1998f).
- (2) "Çare olur o ödü koparan memata Sevgiyle hayat sürenler ölmezler asla" (TUD 2009d).

MEŞK

meşk: *Ar. meşk* 1. Bir öğretmen, aynısını yazmaları için öğrencilerine verdiği yazı örneği. 2. Yazı veya müzikte alışmak ve öğrenmek için yapılan çalışma, el alıştırması. 3. Yazı veya müzik dersi (TDK 2011).

aşk meşk: Aşırı sevgi duygusu, karşı cinse karşı duyulan bağlılık, sevgi (Akyalçın 2007).

meşketmek: Alışmak veya öğrenmek için çalışmak (TDK 2011).

aşk olmayınca meşk olmaz: Gönülden istemeyince bir iş ortaya konulmaz (Doğan 2014).

Sözler	Sayı	Oran
meşk	16	%17.2
aşk meşk	37	%39.8
meşk et-	33	%35.5
aşk olmazsa meşk olma-	4	%4.3
meşk eyle-	2	%2.1
meşk al-	1	%1.1
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	77	%82.8
Toplam	93	%100

Beş farklı kalıplaşmış söz birliğinde yaklaşık %83 oranında fosilleşmiş olan *meşk*, TUD'da bağımsız bir birim olarak %17.2 oranında kullanılmıştır. Bu durum, *meşksözlük* biriminin önemli ölçüde fosilleşme sürecine girdiğini göstermektedir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Çünkü dini ve din dışı formlarda, geleneksel eğitim biçimlerinde yapılan *meşk*ler yoluyla Türk müziğinin kaynak damarlarından birini oluşturan bu kurumlar müzik tarihimiz açısından ayrıca bir önem taşımaktaydı” (TUD 2005n).
- (2) “Sohbetlerinde Amerika’ya giden Gakkoşlar’ın serüvenlerini, kayabaşı *meşk*lerinde, düğün alaylarında, koroda soloda Paşagöçtü peşrevini eksik etmeyen Harput, birdenbire sustu...” (TUD 2008j).

PAYTAK

paytak: *Ar. baydak* 1. Çarpık, eğri bacaklı. 2. Satranç oyununda piyade taşı (TDK 2011).

paytak paytak: İki yana doğru sallana sallana (Ayverdi 2010).

paytak adım: İki yana sallanarak yürüme (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
paytak	4	%12.9
paytak paytak	21	%67.7
paytak adım	4	%12.9
paytak yürü-	2	%6.5
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	27	%87.1
Toplam	31	%100

TUD'da bağımsız bir birim olarak yaklaşık %13 oranında yer alan *paytak* kelimesi, *paytak paytak* ikilemesi başta olmak üzere %87.1 oranında kalıplaşmış söz birliklerinde fosilleşmiş görünmektedir.

Kelimenin *baydak* biçimine ve “satrançta piyade taşı” anlamına, Kansu Gavri Divânı'ndaki “Ferzendi sürüp uyandır atı / Şeh çün yürüdi alındı *baydak*” (Yavuz 2002) beytinde görüldüğü üzere Türkçenin tarihî dönemlerinde rastlanılmaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Bunlar paytak, hantal, kaba, biçimsiz ve endamsız kızlardır. Hiçbirisi tam olarak güzel değildir” (TUD 2005g).
- (2) “Bütün canlıların yavrularında görülen o acemi, paytak, kırıl-gan duruş yüreğimizi şefkatle doldururdu” (TUD 2008c).

PILI

pılı: Yaygı (DS XII).

pılı pırtı: 1. Eski eşya. 2. Eşya (TDK 2011).

pılıyı pırtıyı toplamak: Gitmek üzere bütün eşyalarını toplamak (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
<i>pılı</i>	–	%0
<i>pılıyı pırtıyı topla-</i>	31	%77.5
<i>pılı pırtı</i>	9	%22.5
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	40	%100
Toplam	40	%100

İncelenen Türkçe sözlüklerde sadece ÖTS’de ayrı bir madde başı olarak bulunan *pılı*, DS-XII’de “yaygı” anlamıyla yer almaktadır. *Yaygı* “yere veya döşeme üzerine serilen örtü” kelimesi ile *pırtı* “basma ve ketenden yatak, yorgan yüzü, giysilik kumaş” yakın anlamlı ikileme oluşturmuştur. Ağızlara özgü olduğu görülen bu kelime, standart Türkçede %100’lük bir oranda, kalıplaşmış söz birlikleri içinde fosilleşerek kalmıştır.

PİRTİ

pırtı: 1. Değersiz şey, eşya. 2. Eskimiş giysi. 3. Ufak tefek ev eşyası. 4. Basma ve ketenden yatak, yorgan yüzü, giysilik kumaş (TDK 2011).

pılı pırtı: 1. Eski eşya. 2. Eşya (TDK 2011).

pılıyı pırtıyı toplamak: Gitmek üzere bütün eşyalarını toplamak (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
<i>pırtı</i>	4	%8.9
<i>pılıyı pırtıyı topla-</i>	31	%68.9
<i>pılı pırtı</i>	9	%20
<i>hırtı pırtı</i>	1	%2.2
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	41	%91.1
Toplam	45	%100

Pılı madde başında açıklandığı üzere *pılı* “yaygı” kelimesi ile *pırtı*, birlikte ikileme oluşturmuştur. Bu ikilemenin, sadece *topla-*fili ile deyim kurduğu görülmektedir. *Pılı* kelimesinin tek başına kullanımına rastlanmasa da *pırtı*, TUD’da dört kez bağımsız bir

birim olarak kullanılmış; fakat %91.1 oranında kalıplaşmış söz birlikleri içinde fosilleşmiştir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Bu köyde daha ne duruyorsun? Karadeniz fırtına, al pırtını sırtına, haydi yallah!” (TUD 1994g).
- (2) “Kamıştan kurnalar yapar, pırtı setresinin cebine sokar, söğüt kavalcığını da aralarına katar” (TUD 1998j).

PIRTIK

pırtık: Kırılmış, parçalanmış (Şen 2005).

yırtık pırtık: Parça parça olmuş, eskiyip parçalanmış, eski püskü (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
pırtık	4	%6.7
yırtık pırtık	53	%88.3
pırtık pırtık	2	%3.3
pılık pırtık	1	%1.7
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	56	%93.3
Toplam	60	%100

Şen (2005); Eski Uygur Türkçesi metinlerine dayanarak *pırtık* kelimesinin *bırt-* “kırmak, incitmek” fiilinden *-(ı)k* fiilden isim yapım ekiyle türediğini ve kelime başındaki *b-* sesinin ötümsüzleşmesiyle *pırtık* biçimini aldığını belirtir. Bu verinin yanı sıra DS-IX’da “1. Azıcık, bir parça. 2. Kumaş parçası. 3. Eskimiş parça.” anlamlarıyla *pırtık* kelimesine rastlanmaktadır. Kelime kökünün, “delmek” anlamında kullanım alanına dair bir başka veri de “şimdi yigidi atar yıkar serer *pırtar*” (Ergin 2011) cümlesinde görüldüğü üzere Dede Korkut Kitabı’nda bulunmaktadır.

Yırtık ile yakın anlamlılık ilişkisine dayanarak ikileme oluşturduğu görülen *pırtık* sözlükbirimi; *yırtık pırtık* çoğunlukta olmak üzere, %88.3 oranında ikilemelerde fosilleşmiştir. Kelimenin TUD’da bağımsız bir birim olarak kullanım oranı, %6.7’dir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “İlerde, lokantanın pencerelerinden birinin önüne beş- altı pırtık kıyafetli çocuk toplanmış, birbirlerini itip kakarak, soğuktan yerlerinde zıp zıp zıplıyor ve -ağızlarında dumanlar- içeriyi gözetlemeye çalışıyorlardı” (TUD 2002e).
- (2) “Ama Barış hiçbirini giymiyor, hep o pırtık şeylerle dolaşıyor, saçını da arkadan bir lastikle topluyordu” (TUD 1999c).

PÖRÇÜK

pörçük: 1. Alından veya şakaktan sarkan saç, saç buklesi, zülüf. 2. Bitkilerin saçaklı kökü veya saçak şeklindeki püskülü (Ayverdi 2010).

bölük pörçük: Bütünlüğü ve birliği sağlanamamış durumda, parça parça (Çağbayır 2007).

Sözler	Sayı	Oran
pörçük	–	%0
bölük pörçük	119	%100
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	119	%100
Toplam	119	%100

Pörçük kelimesinin etimolojik yapısı; DS-IX'daki *pürçek* “döküntü, kırık dökük, yırtık pırtık şeyler”; DS-II'deki *bölük purçuk* “parça parça”; YTS'deki *bürcek*, *bürçek*, *pürçek*, *bürçük*, *pürçük* “1. Alından ve şakaktan sarkan saç, kâkül. 2. Yaprak”; LO'daki *pürçük* “bürülmüş manasına” ve KT'deki *pürçük* “kıvrık, kıvrılmış, pürçük saç” madde başları ile ilgisi kurularak daha ayrıntılı açıklanabilir.

TUD'da sadece söz konusu ikileme içinde varlık gösteren *pörçük*, bağımsız bir birim olarak yer aldığı tarihî metinlerde “kâkül” anlamıyla dikkat çekmekle birlikte bu anlam, “parçalara ayrılmış” ve “saç örgüsü” ifadeleriyle çelişki içermemektedir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Anın bürçükleri yanağ üzerine, duzaklar bigi halka olmuş idi.” (Kelile ve Dimne, akt. TS-V).
- (2) “Anın pürçeği ve zülfü şol kaygu dünleri gibi kara ve karışık- tır.” (Kelile ve Dimne, akt. TS-V).

PUSMAK

pusmak: 1. Sinmek, büzülüp ses çıkarmamak. 2. Bir şeyi siper edip saklanmak (Ayverdi 2010).

suspus: 1. Susmuş, sinmiş. 2. Susmuş, sinmiş bir biçimde (TDK 2011).

suspus olmak: Susmak, sinmek, hiç sesini çıkarmamak (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
pus-	13	%11.2
suspus ol-	65	%56
suspus	38	%32.2
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	103	%88.8
Toplam	116	%100

Sus- ile birlikte emir kipi çekiminde ikileme oluşturan *pus-* fiili, TUD'da bağımsız bir birim olarak %11.2 oranında yer almaktadır. Kelime yaklaşık %90 oranında *suspus* ikilemesinde ve bu ikileme ile kurulan *suspus ol-* deyimi içinde fosilleşmiştir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) "Artık sirtakiye başladıklarında uçan tabaklardan iki fersah ötede bir yere pusuyor, mümkünse masanın altına sığmıyorum" (TUD 2005a).
- (2) "Şimdiyse yalnızca pusmuş, çocuklara sarılmıştım. Sanki dünyada kimsecikler yoktu; kimse de bana, çocuklara yardımcı yetişmeyecekti" (TUD 1998i).

PÜKLÜM

püklüm: Büküm (Ayverdi 2010).

süklüm püklüm: Suçlu imiş gibi başı önünde olarak, utanıp sıkılarak, korkup çekinerek (Ayverdi 2010).

Sözler	Sayı	Oran
püklüm	–	%0
süklüm püklüm	59	%100
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	59	%100
Toplam	59	%100

DS-X'da *süglüm büklüm* ikilemesi içinde *büklüm* biçimine de rastlanan kelimede, /b/ – /p/ nöbetleşmesi olduğu düşünülmektedir. Ayverdi'nin (2010), *süklüm püklüm* madde başında *püklüm* sözlükbiriminin yapısını *bükül-ü-m > büklüm* şeklinde göstermesi, bu düşünceyi destekler niteliktedir.

Kelimenin içinde tamamen fosilleştiği *süklüm püklüm* ikilemesi, TUD'da daha çok *otur-, git-, dur-, ol-* fiilleriyle birlikte kullanılmıştır. *Büklüm* kelimesine TUD'da 18 kez rastlanmakla birlikte *püklüm* biçimi, taranan kaynaklarda bağımsız bir birim olarak tespit edilememiştir.

PÜSÜR

püsür: *Yun. aposouri* 1. Bir şeyin karışık ve can sıkıcı yanı veya ayrıntısı. 2. Birinin beraberinde yer alan can sıkıcı ve istenmeyen kişi. 3. Kendirin çöplü kısmı. 4. Yünün eğrilmeye elverişli olmayan kaba kısmı. 5. Tembel. 6. (İp, saç vb. için) karışık, dolaşık. 7. (İş ve durum için) sorunları olan, karışık. 8. Eksiklik (Çağbayır 2007).

bok püsür: Hoşa gitmeyen, can sıkıcı şey ve onun ayrıntı ve pürüzleri (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
püsür	–	%0
bok püsür	9	%75
ot püsür	2	%16.7
püsür ol-	1	%8.3
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	12	%100
Toplam	12	%100

KT'de “pisliğe delâlet eder kelimeler sırasında ittibâan kullanılır” olarak açıklanan *püsür*, bağımsız bir birim olarak ne TUD'da ne de taranan diğer kaynaklarda bulunmamaktadır. *Püsür*, günümüz Türkçesinde kalıplaşmış söz birliklerinde tamamen fosilleşmiş görünmektedir.

SABA

saba: *Ar. şaʿbe* 1. Güç, zor, çetin. 2. Kuvvetli, zorlu. 3. Söz dinlemez, inatçı kimse (Devellioğlu 2000).

kaba saba: Görgüsüz, incelikten uzak, gelişigüzel davranan, özensiz (Akyalçın 2007).

Sözler	Sayı	Oran
saba	–	%0
kaba saba	102	%100
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	102	%100
Toplam	102	%100

Türkçenin tarihî dönemlerinde *şaʿb*, *şaʿbe* biçiminde bağımsız kullanımları görülen *saba* sözlükbirimi, günümüzde *kaba saba* ikilemesinde tamamen fosilleşmiştir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “...terceme ab degüldür tañrıya kim dirgeye cümle ‘âlem ey-lüğün biregüye ve dañı resîde olmadın doğru yolu añlamışdı...” (Yılmaz, Demir ve Küçük 2013).
- (2) “Dehân-ı dil-rübâdan saʿb olur gayet selâm almak” (Bayburtlu Zihni, Akt. Ayverdi 2010).

SABUK

sabuk: Sapmış, doğru yoldan ayrılmış (Doğan 2014).

abuk sabuk: Saçma sapan, münasebetsiz, manasız (Ayverdi 2010).

abuk sabuk konuşmak: Ne söylediğini bilmeden, düşüncesiz, tutarsız konuşmak (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
sabuk	–	%0
abuk sabuk/subuk	178	%86.8
abuk sabuk/subuk konuş-	27	%13.2
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	205	%100
Toplam	205	%100

Sabuk kelimesinin, *sapık* > *sabuk* şeklindeki değişimle ortaya çıktığı düşünülmektedir. Kelimenin ikinci hecesindeki ünlü yuvarlaklaşmasına, büyük ihtimalle birlikte ikileme oluşturduğu *abuk* kelimesinin son hecesindeki yuvarlak ünlü /u/ sesinin karşılıklı benzeşme ya da /p/ dudak ünsüzünün yuvarlaklaştırıcı etkisi ve ağızların bu varyantlaşmaya standart dile göre daha fazla zemin hazırlaması sebep olmuştur. Aynı zamanda kelime içindeki /p/ sesi, ötümlü karşılığı olan /b/ sesine dönüşmüştür.

LO'daki *sabuk* “doğrudan şaşmış”; KT'deki “sapmış, doğru yolu şaşırmış, nâ-savâb”; DS-I'deki *apak sapak* “abuk sabuk”; DS-VIII'deki *kopuk sapık* “saçma sapan, abuk sabuk”; DS-XII'deki *apık sapık* “abuk sabuk, saçma”; DS-X'deki *sapuk* “sapık” madde başları da bu düşüncüyü destekler niteliktedir.

Bağımsız kullanımına TUD'da rastlanmayan *sabuk*, kalıplaşmış söz birliklerinde -ağızların bir söyleyiş emaneti olarak- tamamen fosilleşmiştir.

SEPELEK

sepelek (< semelek): Aptal, sersem, aptallaşmış, başı dönmüş.

sersem sepelek: Sersemliği üzerinde olarak, henüz sersemliği geçmeden, sersem olarak (Çağbayır 2007).

Sözler	Sayı	Oran
sepelek	–	%0
sersem sepelek	5	%83.3
seyrek sepelek	1	%16.7
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	6	%100
Toplam	6	%100

İncelenen Türkçe sözlüklerde sadece ÖTS'de madde başı olarak bulunan *sepelek* kelimesine, Çağbayır (2007) “düzensiz olarak, dengesiz dağılmış” şeklinde açıklama getirmiştir.

Sözlükbirimin kökenini; Çağbayır'ın açıkladığı gibi “dağıtmak, saçmak” anlamındaki *sep-* fiiline değil de “sersem, beceriksiz, şaşkın, ahmak” anlamındaki *seme* ismine dayandırmak daha

mantıklı görünmektedir. DS-X'daki *semelek* (seme) “aptal, sersem, budala”; *semele-* “sersemlemek; *sebelen-* “baş dönmesinden dolayı sağa sola sallanmak”; DS-V'teki *ebelek sebelek* (epelek sepelek) “yürürken sık sık düşüp kalkan, düşe kalka yürüyen (insan ya da hayvan)”; DS-XII'deki *semelek* “aptallaşmış”; *semelen-* “başı dönüp gözü kararmak” ve YTS'deki *sebe sebe yürü-* “salına salına yürümek, seke seke yürümek” sözleri, bu açıklamayı destekler niteliktedir.

TUD'da ikileme içinde tamamen fosilleştiği görülen *sebelek* kelimesinin bağımsız kullanımına hiçbir kaynaktan rastlanmamıştır.

SEPKEN

sepken: 1. Karla karışık yağın yağmur. 2. Sert rüzgârla savrulan yağmur, kar. 3. Küçük dolu (Çağbayır 2007).

sulu sepken: Yağmurla karışık yağın kar (Ayverdi 2010).

Sözler	Sayı	Oran
sepken	–	%0
sulu sepken	12	%100
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	12	%100
Toplam	12	%100

Çağbayır'ın (2007) *sepkin* madde başında açıkladığı anlamlar; DS-X'da *serpken*, *serpkin*, *sepen* gibi madde başlarının tanımında yer almaktadır. KT'de *serp-* fiilinden *serpken* şeklinde türediği belirtilen kelime; *sepken* “serpilen şey”; *serpken* “serpilerek azar azar yağın yağmur ve kar” olarak açıklanmaktadır. Türkçede *serpele-* > *sepele-* “kısa süreli ve serpinti hâlinde yağmak, dökülmek”; *arşlan* > aslan örneklerinde olduğu gibi -söyleniş zorluğundan dolayı- /r/ sesi düşmüş ve kelime *serpken* > *sepken* dönüşümüne uğramıştır.

TUD'da sadece *sulu sepken* ikilemesi içinde görülen *sepken*, ağızların standart Türkçeye ikileme içinde bir emaneti gibi görünmektedir.

SOP

sop: *Ar. şulb* Irk, soy, sulp, döl, nesil, zürriyet (Şen 2005).

soy sop : Soy ve sülale, nesil ve akraba (Doğan 2014).

Sözler	Sayı	Oran
sop	1	%1.3
soy sop	76	%98.7
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	76	%98.7
Toplam	77	%100

Arapça *sulb* > *sulp* “sırtın üst kısmından kuyruk sokumuna kadar uzanan arka kemiği, omurga; döl, nesil, zürriyet” kelimesi, fono-semantik başkalaşmaya uğrayarak *sulb* > *sulp* > *sup* > *sop* değişimi yaşamıştır. Sözlükbirimin *sop* varyantı; *soy sop* ikilemesinde “bütün soy ve hısımlar” anlamını ifade edecek biçimde yer almaktadır (Şen 2005; Kara 2011).

Soy sop ikilemesinde %98.7 oranında fosilleşmiş olan kelimeye, 1990 öncesine ait metinlerde bağımsız bir birim olarak rastlamak mümkündür.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Ulan ben bu başkanın tee sopunu... - Oh aman ne iyi, oh aman ne iyi!” (TUD 1990d).
- (2) “İçtimaî uzviyet soplar ve boylar hâlinde yaşadığı zaman sınıf taksimi bugünkü ehemmiyetini taşııymıyordu” (Nureddin Topçu, akt. Doğan 2014).

SÜKLÜM

süklüm : Bir tarafı ince, öte tarafı şişkin olan, beyzi (Şen 2005).

süklüm püklüm: Suçlu imiş gibi başı önünde olarak, utanıp sıkılarak, korkup çekinerek (Ayverdi 2010).

Sözler	Sayı	Oran
süklüm	–	%0
süklüm püklüm	59	%98.3
süklüm yüklüm	1	%1.7
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	60	%100
Toplam	60	%100

Şen'in (2005), *Babus'ül Vâsıt* adlı Arapça-Türkçe sözlükteki *süğlüm* madde başını esas alarak tanımladığı bu kelime; DS-X'da *süğlüm büklüm* ikilemesi içinde ve DS-XII'de *süğlüm* (süglim, süklüm) şekillerinde "göğüs çökük, omuzlar çıkık, boyun eğik biçim için" açıklamasıyla da yer almaktadır.

Çağbayır (2007), *sök-* "diz çökmek, çözülmek" fiiliyle bağlantı kurarak kelimenin yapısını *sök-ül-üm* > *sök-l-üm* "büzülme, eğilme" biçiminde açıklamaktadır. Kelimenin, "bir tarafı çökmüş, inmiş, sünmüş, büzülmüş, eğilmiş" gibi bir anlama sahip olduğu ve *püklüm* ile yakın anlamlılık ilişkisine bağlı ikileme oluşturduğu görülmektedir.

TUD'da daha çok *otur-*, *git-*, *dur-*, *ol-* fiilleriyle birlikte kullanılan *süklüm püklüm* ikilemesi içinde tamamen fosilleştiği görülen kelimenin bağımsız kullanımına, sadece DS-XII'de rastlanmıştır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) "Dedem de eyclesinden ihtiyarladı süğlüm bir koca oldu" (DS XII).

ŞAKRAK

şakrak: 1. Şen, neşeli, hayat dolu. 2. Şen, neşeli, hayat dolu bir biçimde (TDK 2011).

şen şakrak: Çok neşeli, dertsiz tasasız (Çağbayır 2007).

Sözler	Sayı	Oran
şakrak	11	%10.3
şen şakrak	95	%88.8
şakacı şakrak	1	%0.9
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	96	%89.7
Toplam	107	%100

Şen şakrak ikilemesi çoğunlukta olmak üzere kalıplaşmış söz birliklerinde %89.7 oranında donmuş olan *şakrak*; TUD'da bağımsız bir birim olarak -daha çok *kahkaha* kelimesinin sıfatı

görevinde- %10.3 oranında yer almaktadır. Kelime bu görünümüyle, günümüz Türkçesinde fosil bir portre çizmektedir.

Standart Türkçedeki *şakı-*, *şakra-*, *şakırda-* ve ağızlardaki *şakırdak*, *şaklak*, *şaklavak* “şen, geveze” (DS-X) sözlükbirimleriyle aynı kelime ailesinden olan *şakrak*; yansıma kökenli *şak* ismine +*-yapım* ekinin gelmesiyle oluşan fiil tabanından (*şakı-*) türemiştir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Güzeldi. Hem de çok güzeldi, içindeki duygular şakrak kahkahalarla aynaya yansıyorlardı” (TUD 2005c).
- (2) “Kayıtsız ve kaygısız akan derelerin sularındaki şakrak ahenk, neşe ile bizde bir kahkaha çağlayanı olur” (TUD 2009b).

ŞEMAIL

şemail: *Ar. şemā'il* 1. Dış görünüş. 2. Huy, karakter (TDK 2011).

şekli şemaili: Biçimsel özellikleri (Akyalçın 2007).

Sözler	Sayı	Oran
şemail	5	%17.2
şekli şemaili	24	%82.8
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	24	%82.8
Toplam	29	%100

Kalıplaşmış söz birlikleri içinde sadece *şekli şemaili* ikilemesine sıkıştığı görülen *şemail*, TUD'da bu ikileme içinde hem *şemal* hem de *şemail* yazımlarıyla bulunmaktadır. Bağımsız bir birim olarak %17.2 oranında kullanılan kelime, %82.8 oranında ikileme içinde fosilleşmiştir. “İy manzar-ı mel'ûn ve iy *şemâyl-i* nâ-mev-zûn” (Özkan 1993) ifadesinde olduğu gibi Türkçenin tarihî dönemlerinde kelimenin *şemâyil* biçimine de rastlanmaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Bu rüyaların tabir ve yorumları, onların bizzat kendileridir. Şemaildeki tanımların dışında bir biçimde görenlerin rüyaları, durumlarına uygun bir yorumla açıklığa kavuşturulur” (TUD 1990c).

- (2) “Ki zaten bu sayısı ve şemali malum haller daha biz milletçe medeniyet yularını boynumuza takmadan seneler önce en ince ayrıntısına dek deşifre edilmişti” (TUD 2000g).

TAFRA

tafra: *Ar. tafra* 1. Yukarı sıçrama. 2. Aşırı bir gururla kendini büyültme, gururlanma, böbürlenme. 3. İmparatorluk döneminde, ilmiye sınıfında derece atlamaya verilen ad. 4. Asık yüz, asık surat (Çağbayır 2007).

afra tafra: 1. Çalım. 2. Çalımli bir biçimde (TDK 2011).

afra tafra yapmak: Kendini üstün göstermek, böbürlenmek (TDK 2011).

tafra yapmak: Bilmiş ve kendini üstün gösteren tavırlar takınmak.

Sözler	Sayı	Oran
tafra	10	%20
afra tafra	28	%56
afra tafra yap-	4	%8
tafra yap-	4	%8
tafra sat-	2	%4
tafrasından geçilme-	1	%2
tafra at-	1	%2
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	40	%80
Toplam	50	%100

Bağımsız bir birim olarak TUD'da %20 oranında kullanılan *tafra* kelimesi, *afra tafra* ikilemesi çoğunlukta olmak üzere altı farklı kalıplaşmış söz birliğinde, %80 oranında fosilleşmiş görünmektedir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Ama birdenbire yükseldiği başkahyalık başını mı döndürdü, yoksa içinde uyuyan bir şeytan vardı da silkinip uyanışı o devreye mi rastladı, her nedense, şu Başkahyalıkla birlikte Don Gutal’a öyle bir tafra geldi, öyle bir eda yerleşti ki, can dayanmaz!” (TUD 1995g).

- (2) “Müdürün tafralarına dayanamıyorum zaten. Taşova Ortaokulu müdürlüğü için dilekçe verdim” (TUD 2004a).

TEFEK

tefek: 1. Asma. 2. Asmanın koruk olacak çiçekleri. 3. Yaprak (DS- X).

ufak tefek: 1. Gerekli küçük eşya, araç gereç. 2. Çok yer kaplamayan, küçük. 3. Kısa ve zayıf. 4. Sönük, zayıf. 5. Çok gerekli olmayan, önemsiz (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
tefek	1	%0.2
ufak tefek	652	%99.8
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	652	%99.8
Toplam	653	%100

Değerlendirilen sözlüklerde, *tefek* kelimesinin *ufak tefek* ikilemesi içinde geçtiğine dair bilgi verilmekte ya da kelime bir madde başı olarak hiç bulunmamaktadır. İkilemeyi oluşturan her iki sözlükbirimin de Türkçenin tarihî dönemlerinde ve ağızlarda *uvak* (DS-XI; FBŞ), *uvağ devek* (FBŞ), *devek* (DS-IV), *tevek* (DS-X), biçimleriyle yer aldığı görülmektedir. Ayrıca Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf ve Zelîhâ mesnevisindeki “degme direk arası altun *tegek* / salkumını incüden kılmak gerek” (Taş 2010) beytindeki *tegek* biçimi; kelimenin *tegek* > *tevek* > *tefek* biçiminde bir dönüşüm yaşadığını düşündürmektedir.

DS-X'da *tefek* bir madde başı olarak yer almakta, “asma, asmanın çiçekleri, yaprak” gibi tanımlamalarla açıklanmakta ve “asma yaprağı, asmanın taze filizi” gibi anlamlarıyla günümüz Türkçe sözlüklerinde yer alan *tevek* kelimesine göndermede bulunmaktadır. Bu verilerin yanı sıra daha ayrıntılı etimolojik incelemelerle kökeni tespit edilebilir görünen *tefek* için -şekilsel olarak küçük ve minik olanı ifade etmesi sebebiyle- *ufak* ile yakın anlamlılık ilişkisine bağlı olarak ikileme oluşturduğu söylenebilir.

Yaklaşık %99 oranında ikilemeye sıkışmış olan ve ağızların standart Türkçeye ikileme içinde bir hediyesi gibi görünen *tefek*,

bağımsız bir birim olarak TUD'da bir kez *tevek* biçiminde kullanılmıştır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Kamışlar ince bir yelde usuldan sallanıyorlardı. Kalın yapraklı, sert dikenli böğürten tevekleri ötedeki hendeğin içine kadar uzanmışlardı” (TUD 1998a).
- (2) “Ağacın tefekleri dökülmüş” (DS-X).

TIKLIM

tıklım: Tıklamak eylemi, doluluk (Çağbayır 2007).

tıklım tıklım: 1. Ağzına kadar dolu. 2. Hiç boş yer kalmayacak biçimde doldurulmuş (Çağbayır 2007).

tıklım tıkış: Tıklım tıklım (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
tıklım	2	%0.4
tıklım tıklım	438	%95.4
tıklım tıkış	16	%3.5
tıklım tıkışık	1	%0.2
tıklım mıklım	1	%0.2
tıklım tepiş	1	%0.2
tıklım tıkaç	1	%0.2
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	457	%99.6
Toplam	459	%100

Bağımsız bir birim olarak TUD'da iki kez görülen *tıklım*, %99.6 oranında ikilemeler içinde fosilleşmiştir. Bu ikilemelerden %95.4 oranıyla başı çeken *tıklım tıklım*; daha çok *dolu*, *dol-*, *doldur-*, *ol-* gibi sözlerin niteleyicisi olarak kullanılmıştır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Kuyruğu dik tutuyor gene de. Şimdi gençler akın akın geliyor ve tıklım” (TUD 2001f).

- (2) “Buradan şu anlam çıkıyor: Yarımadanın alt taraflarında öyle tıklım ve sıkışık ve kaldırım kalabalığının sürüklenme gücünden kendinizi kurtaramadığınız yerler ve durumlar oluyor ki...” (TUD 2006g).

TOPARMAK

toparmak: Bir araya getirmek, toplamak.

apar topar: Telaş ve acele ile (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
topar-	–	%0
apar topar	329	%100
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	329	%100
Toplam	329	%100

Topar- için Ayverdi (2010), *apar-* fiilinin emir kipi çekimiy-le ikileme oluşturan tekrar kelimesi; Tietze (2002) ise mühmel (anlamsız) demektedir. Fakat kelime, ne anlamsız ne de tekrar unsuru gibi görünmektedir. Aksine *topar-* fiili; *başar-*, *onar-* ve *suvar-* “sulamak” örneklerinde olduğu gibi, *top* ismine yapma bildiren ve geçişli fiiller türeten +*Ar-* ekinin gelmesiyle oluşmuş anlamlı bir sözlükbirim de olabilir.

Kelimenin içindesıkıştığı *apar topar* ikilemesinin; *git-*, *gel-*, *kaç-* fiilleri ile birlikte daha çok kullanıldığı düşünüldüğünde *apar-* “alıp götürmek” ve *topar-* “toplayıp götürmek” arasında anlam uyumu olduğu da görülmektedir. Bu düşüncenin yanı sıra DS-X’deki *topa-* “toplamak” madde başı ve “Ali kendi işi için tostuğu yerlerden bir toz *toparamadı.*” cümlesinde geçen *toparama-* fiili de dikkate alınarak kelimenin etimolojisine netlik kazandırılabilir.

TUD’da bağımsız bir birim olarak yer almayan *topar-*, kalıplaşmış söz birliklerinden sadece *apar topar* ikilemesi içinde bulunmakta ve bu görünümüyle tamamen fosilleşmiş bir portre çizmektedir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Ali kendi işi için tostuğu yerlerden bir toz toparamadı” (DS-X).

TÜK

tük: 1. Tamamen, tam olarak. 2. Çok, fazla, en ziyade (Çağbayır 2007).

tek түк: Seyrek olarak, ara sıra (Çağbayır 2007).

Sözler	Sayı	Oran
tük	–	%0
tek түк	341	%100
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	341	%100
Toplam	341	%100

Tük kelimesinin, *az çok* ikilemesinde olduğu gibi, karşıt anlamlılık ilişkisine bağlı olarak *tek* ile “biraz” anlamında ikileme oluşturduğunu düşünmek mümkündür. Bu görüş; Tuna’nın (1986) ikilemedeki ilk unsurun ilk hecesindeki düz-geniş ünlünün, ikinci unsorda dar-yuvarlak olduğuna dair (*az uz, yer yurt*) tespitine de uygundur.

Kalıplaşmış söz birlikleri içinde sadece *tek түк* ikilemesinde tamamen fosilleşmiş olan *tük* kelimesinin bağımsız bir birim olarak kullanımına Kutadgu Bilig’de (KB, 1069-1070) ve *tüg* biçiminde Altun Yaruk’ta (10. yy) rastlanmaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Ne teñsiz ölüm sen ay yavlak ölüm, tusulmaz saña itse tük min tolum¹²” (Arat 1979).
- (2) “Tüg tümen kişiler ig agnıgka basıtıp umugsuz ınagsız yaturlar” (Kaya 1994).

YAMALAK

yamalak: Yarım kalmış (DS-XI).

y arım yamalak: Tamam olmayan, eksik, kusurlu, yetersiz, üstünkörü (MEB 1995).

12 “Ey kötü ölüm, sen ne eşi-benzeri olmayan bir şeysin ki, yüz binlerce silahın sana karşı bir tek faydası yoktur” (Arat 1998).

Sözler	Sayı	Oran
yamalak	–	%0
yarım yamalak	217	%100
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	217	%100
Toplam	217	%100

Gülensoy'un (2011) *yarım yamalak* madde başında, *yama(ğ)+lık* biçiminde etimolojik gelişimini gösterdiği *yamalak*, incelenen sözlüklerden KT'de *yamalak* “yamalı, yama vurulmuş, enli” ve DS-XI'de *yamalak* “yarım kalmış” tanımlarıyla ikilemedeki anlamına uygun açıklanmıştır. DS-XI'de kelimenin, ikileme içinde *yamalıh* biçimine de rastlanmaktadır.

TUD'da sadece *yarım yamalak* ikilemesi içinde geçtiği görülen *yamalak*, bu ikileme içinde tamamen fosilleşmiştir. Kelimenin bağımsız kullanımına taranan kaynakların hiçbirinde rastlanmamıştır.

YAPILDAK

yapıldak: Çıplak, teçhizatsız, yalın ayak.

yavan yapıldak: Yaya ve yalın ayak olarak (Çağbayır 2007).

Sözler	Sayı	Oran
yapıldak	–	%0
yayan yapıldak	6	%75
yayvan yapıldak	1	%12.5
yavan yapıldak	1	%12.5
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	8	%100
Toplam	8	%100

DLT'de *yabıtak* “üzerinde eyer ve örtü olmayan at” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014); YTS'de *yapıldak* (yapıldak) “çıplak, teçhizatsız”; DS-XI'de *yabıldak* (yabıldak, yapıldak, yapıldak “yalın ayak, yaya”; DS-XII'de *yabırdak* “yalın ayak” biçimleriyle yer alan *yapıldak* kelimesinin, TUD'da bağımsız kullanımına hiç rastlanmamıştır.

Kelimenin; Mukaddimetü'l-Edeb'deki “*yabuldağ* mündi atğa” (Yüce 1993) ifadesinde ve aşağıdaki örnek cümlelerdeki kullanımlarından hareketle, daha çok at binmekle ilgili olduğu söylenebilir. *Yapıldak*, günümüz Türkçesinde, %100'lük bir oranda yakın anlamlı sözlükbirimlerden oluşan *yayan yapıldak*, *yavan yapıldak* gibi ikilemelerde fosilleşmiştir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Er atın yabıtak mündi¹³” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014).
- (2) “Yapıldaklar ne at var ne gyesi / Acıkıp ne içesi ne yiyesi” (Hurşid ü Feraşşâd, akt. TS-VI).

YORDAM

yordam: 1. Yatkınlık, alışkanlık, yeti, meleke. 2. Kılavuz, yardımcı. 3. Çalım. 4. Çeviklik, çabukluk 5. Yöntem (TDK 2011).

yol yordam: Uygun olan davranış biçimi, adap, adap erkân (TDK2011).

el yordamıyla: 1. Görmeden, elle yoklayarak. 2. Fazla bilgi olmadan, deneme yanılma yoluyla (TDK 2011).

göz yordamıyla: Dokunmadan, bakışlarla inceleme, gözden geçirme.

Sözler	Sayı	Oran
yordam	24	%11.3
yol yordam	93	%43.9
el yordamıyla	89	%42
göz yordamıyla	4	%1.9
yön yordam	2	%0.9
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	188	%88.7
Toplam	212	%100

TUD'da daha çok “yol, yöntem” anlamıyla %11.3 oranında bağımsız bir birim olarak yer alan *yordam*; LO'da “Türkîde

13 Adam atına çıplak bindi; üzerinde ne eyer ne de keçe vardır (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 422).

yıldam. Sûrat, hareket, çabukluk. Hâlen eda, avurt, ulvân"; KT'de "1. Çabukluk, sûrat-i hareket, çalagelen. 2. Edâ, ulvân, avurt. 3. Debdebe, tantana, âlâyîş" anlamlarıyla yer almaktadır. Günümüz Türkçesinde rastlanmayan "çalım, eda, övünme, gösteriş" anlamını; Enderunlu Vâsıf Divan'ındaki "Hay bari yürü *yordamına* güleyim biraz / Tırp şıkayım zarâfetüne fos çoğa bu nâz" (Gürel 1999) beytinde görmek mümkündür.

Yordam, günümüz Türkçesinde kalıplaşmış söz birliklerinde %88.7 oranında fosilleşmiş bir görünüm sunmaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) "Bu kavramsal çerçeveye, yani çabaya göre ödüllendirmeye dayanan iktisadi adalet ilkesine ve iktisadi özyönetim anlamına gelen demokrasi ilkesine en uygun planlama *yordamı* nedir?" (TUD 2009a).
- (2) "Colette, edebiyatın ve doğallığın *yordamına* güvenmiştir" (TUD 2003c).

2.8.4. Deyimlerdeki Fosil Kelimeler

Bu bölümde *apışıp kal-*, *asabı bozul-* gibi birleşik fiil; *iki bük-lüm*, *sittinsene* gibi sıfat tamlaması; *fî tarihinde*, *hilkat garibesi* gibi isim tamlaması; *lök gibi*, *sırım gibi* örneklerinde olduğu üzere edat grubu ve *hem kel hem fodul* gibi bağlama grubu yapısındaki deyimlerde yer alan fosil kelimeler değerlendirilmiştir. İçerik analizi sonucunda 108 kelimeden 33'ünün tamamen, 75'inin ise %76'ının üzerinde deyimlerde fosilleşme aşaması sergilediği görülmektedir.

AHKÂM

ahkâm: Ar. *ahkâm* Hükümler, kanunlar, emirler, buyruklar (Ayverdi 2010).

ahkâm kesmek: 1. Çekinmeden kesin yargılarda bulunmak. 2. Bilir bilmez konuşmak (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
ahkâm	16	%10.1
ahkâm kes-	141	%88.7
ahkâm çıkar-	1	%0.6
ahkâm yürüt-	1	%0.6
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	143	%89.9
Toplam	159	%100

Yaklaşık %89 oranında *ahkâm kes-* deyimini içinde yer alan *ahkâm*; TUD'da bağımsız bir birim olarak yaklaşık %10 oranında yer almakla birlikte kelimenin içinde geçtiği cümleler, büyük oranda dinî metinlere aittir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Tevrat ve İncil’deki tahrif edilmiş veyahut İslâm’la nesh edilmiş ahkâmları Kuranın ahkâmına tercih ettikleri müddetçe müşriktirler” (TUD 1995b).
- (2) “Aynı şekilde parlamentonun kabul ettiği kanunların din âlimlerinden oluşan istişare bir kurula arz edilerek bu kanunların İslam ahkâmıyla uyuşup uyuşmadığı sorulabilir” (TUD 1997f).

AKAMET

akamet: Ar. ‘*akāmet* esk. 1. Kısırlık, verimsizlik. 2. Başarısızlık, sonuçsuzluk (TDK 2011).

akamete uğramak: Başarısız olmak, sonuçsuz kalmak (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
akamet	1	%4.5
akamete uğra-	21	%95.5
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	21	%95.5
Toplam	22	%100

Akamet, “başarısızlık, sonuçsuzluk” anlamıyla bağımsız bir birim olarak TUD’da bir kez kullanılmıştır. Kelime, kalıplaşmış

söz birliklerinden sadece *akamete uğra-* deyimini içinde fosilleşmiş bir görünüm arz etmektedir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Görüşmeler, Türkiye’nin tam üyeliğiyle sonuçlanabileceği gibi, tam tersi, bizim için akamete de sonuçlanabilirdi” (TUD 2008a).
- (2) “Tasavvurunun akametinden münfail olan vâli bile şahsıma karşı insaf ile davranarak istifâma muhik bir karar nazarı ile bakıyor” (Hâlit Z. Uşaklıgil, akt. Ayverdi 2010).

ALLEM

allem: *Ar. ‘allâm* 1. Her şeyi bilen, çok bilgili. 2. Her şeyi bilen, Allah (Çağbayır 2007).

allem kallem etmek: Bir işi istediği duruma getirmek için her türlü kurnazca çareye başvurmak (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
allem	–	%0
allem kallem et-	19	%95
ellem güllem yap-	1	%5
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	20	%100
Toplam	20	%100

İncelenen günümüz Türkçe sözlüklerinde *allem* kelimesi hakkında “allem etmek, kallem etmek sözünde geçer” dışında bir açıklamaya rastlanmamıştır, fakat TUD’daki (2008b) “İlâhi vahyin son halkası olan Kur’an’ın ilk seslenişinde ‘ilim’ kelimesinin geçmesi konumuzun önemini dikkatlerimize açıyor. ‘Ellezi *alleme bil galem*’ ‘kalemle öğreten O’dur’. Ayette geçen ‘alleme’ ‘öğreten’ kelimesi öğretenin kim ve öğrenilmesi gerekenin ne olması gerektiğini gayet net bir şekilde ortaya koymaktadır.” metninde yan yana kullanılan *alleme bil galem* ifadesi, kelimeye dair önemli bir ipucu olabilir. Bu veriden hareketle “birisini ikna etmek için *ilme* ve *kalem* üstatlığına başvurarak ilmî bilgilerle karşıdakini istediği noktaya çekmek” gibi bir anlam tasavvuruna gitmek; bu yolla *allem* kelimesinin, *allâm/*

allâme “her şeyi bilen, çok bilgili” kelimesinden ses değişikliğine uğrayarak *allem etmek kalem et-* deyiminde kalıplaştığını söylemek mümkün görünmektedir.

Kalem ile oluşturulan *kalemi kuvvetli* “etkili ve güzel yazan”; *kaleminden kan damla-* “yazdığı şeyler çok etkili ve dokunaklı olmak” gibi kelime gruplarında *kalem*, “güç, etkileme” gibi anlamları ile dikkat çekmektedir. Bu veriler göz önüne alındığında, deyim “bilgi ve dili kullanma gücüyle karşıdakini etkilemek, ikna etmek, her türlü söz ustalığı ile istediği noktaya çekmek” açıklaması mantıklı görünmektedir.

Deyim içindeki *allem* için anlamsız denemeyeceği gibi daha derinlemesine çalışmalarla kelimenin etimolojik gelişimi tespit edilebilir. Günümüz Türkçesindeki kullanımı açısından *allem*, deyim içinde tamamen fosilleşmiştir. Kelimenin bağımsız bir birim olarak kullanımlarına Türkçenin farklı tarihî dönemlerinde rastlanmaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Allâm ü hakîmsin olmuş / Her zerrede münceî meâlin” (Recâizâde M. Ekrem, akt. Ayverdi 2010).
- (2) “Hâfız-ı kelâm-ı mu’ciz-nizam-ı melik-i ‘allâm ve sâlik-i târik-i ‘ulemâ-yı enâm olan şu’arâdandır.” (Kınalızâde Hasan Çelebi 2009/1585).

AMUT

amut: Ar. ‘*amûd* 1. Sütun, direk. 2. Dikine (Doğan 2014).

amuda kalkmak: İki eli üstüne dayanarak bacaklarını havada dikey tutmak (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
amut	–	%0
amuda kalk-	23	%95.8
amut kur-	1	%4.2
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	24	%100
Toplam	24	%100

TUD'da bağımsız bir birim olarak kullanımı bulunmayan *amut*, yaklaşık %96 oranında *amuda kalk-* sözü içine sıkışmıştır.

Kelime aynı zamanda standart Türkçede pek kullanılmayan *amut kur-* fiilinde bir kez yer almıştır. 1990 öncesi metinlerde, kelimenin bağımsız bir birim olarak kullanımlarına rastlanmaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Kollarında birer amûd-ı ziyâ” (Cenap Şahâbeddin, akt. Ayverdi 2010).
- (2) “Ayaktayım işte / Asfalta amut” (Câhit S. Tarancı, akt. Ayverdi 2010).

APIŞMAK

apışmak: 1. (Hayvan için) Yorgunluktan bacaklarını açarak çöküvermek. **2.** (İnsan için) Bacaklarını gerip bir yerde dikilip kalmak. **3.** Bir işin üstesinden gelememek, âciz kalmak, şaşırmak (Ayverdi 2010).

apışıp kalmak: Ne yapacağını bilemez durumda şaşıp kalmak, kımıldayamaz, bir şey yapamaz olmak (Ayverdi 2010).

Sözler	Sayı	Oran
apış-	1	%2.9
apışıp kal-	33	%97.1
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	33	%97.1
Toplam	34	%100

Bağımsız bir birim olarak kullanımına TUD'da bir kez rastlanan *apış-*; günümüz Türkçesinde, kalıplaşmış söz birliklerinden *apışıp kal-* deyiimi içinde fosilleştir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “1986'da aldıkları seçim kararı karşısında muhalefet için, 'apıştılar' nitelemesi gibi...” (TUD 1992a).
- (2) “Âtiyi karanlık görüvermekle apıştın / Esbâbı elinden atarak ye'se kapıştın” (Mehmet Âkif, akt. Ayverdi 2010).

ASAP

asap: *Ar. a'sāb* Sinir (TDK 2011).

asabı bozulmak: Sinirlenmek, tedirgin ve huzursuz olmak (Ayverdi 2010).

asap(ını) bozmak: Sinirlendirmek, tedirgin ve huzursuz etmek.

asabını oynatmak: Sinirlendirmek (Ayverdi 2010).

Sözler	Sayı	Oran
asap	8	%8.8
asabı bozul-	55	%60.4
asap(ını) boz-	22	%24.2
asabı(nı) oyna(t)-	4	%4.4
asabı köpür-	1	%1.1
asabı dingilde-	1	%1.1
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	83	%91.2
Toplam	91	%100

Yaklaşık %85 oranında *asabı bozul-* ve *asabını boz-* deyimleri içinde fosilleşmiş olan *asap*, %8.8'lik bir oranda TUD'da bağımsız bir birim olarak kullanılmıştır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Öyle bir karışıklık yaratıyordu ki bu, Kıbrıslı Türke asap namına, huzur namına bir şey bırakmıyordu” (TUD 2004b).
- (2) “Asabım, fikrim çok perişan...” (TUD 1998b).

AYYUK

ayyuk: *Ar. 'ayyūk* 1. Göğün en yüksek yeri. 2. Göğün kuzey yarım küresinde bulunan bir takımyıldızın en parlak yıldızı (TDK 2011).

ayyuka çıkmak: 1. Ses yükselmek. 2. Dedikodu herkesçe duyulmak, yayılmak (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
ayyuk	3	%3.3
ayyuka çık-	88	%95.7
ayyuka yüksel-	1	%1.1
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	89	%96.7
Toplam	92	%100

Yaklaşık %96 oranında *ayyuka çık-* deymi içinde varlık gösteren *ayyuk*, TUD'daki yaklaşık %3'lük bağımsız kullanım oranıyla günümüz Türkçesinde fosil kelime durumuna geçmiştir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) "Bütün köyle birlikte nihayet mutlu sonuca bağlanan heyecanlı bir serüven yaşadık. Dedikodusu hâlâ *ayyukta*" (TUD 1992b).
- (2) "Kültürlerin dokusuna işleyen *Ayyuk*, yani Capella yıldızı da var" (TUD 2008e).

BEİS

beis: *Ar. be's* 1. Engel, uymazlık. 2. Kötülük, zarar (TDK 2011).

beis görmemek: Sakınca, zarar görmemek (TDK 2011).

beis yok: "Zararı yok, önemi yok" anlamında kullanılan bir söz (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
beis	2	%2.8
beis görme-	64	%88.9
beis yok	4	%5.6
beis duyma-	2	%2.8
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	70	%97.2
Toplam	72	%100

TUD'da yaklaşık %89 oranında *beis görme-* deymi içinde rastlanan *beis* sözlükbirimi, *beis yok* ve *beis duyma-* gibi kalıplaşmış

söz birlikleri içinde de yer almaktadır. Kelime %2.8'lik bağımsız kullanımıyla günümüz Türkçesinde fosilleşmiştir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Anadolu Türkçesi, bir başka deyişle Yeni Türkçeden söz ediyorum sözcük almakta bir beis var mı?” (TUD 2006c).
- (2) “Kömür gözlüm, seninle çok mektuplaştık. Ki artık hayatımızdaki tek farklılık, ‘görölmüştür’ damgalı mektuplar almayacak olmamız. Beis değil” (TUD 2004c).

BEL

bel (<bön): Ahmak, saf, budala (Kara 2011).

bel bel bakmak: Aptalca, anlamsızca, donuk bir biçimde bakmak (TDK 2011).

mel mel bakmak: Aptal aptal, boş boş bakmak (Öztürk 2008).

Sözler	Sayı	Oran
bel	-	%0
bel bel bak-	10	%71.4
mel mel bak-	4	%28.6
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	14	%100
Toplam	14	%100

Bel kelimesinin günümüz Türkçe sözlüklerinde ya da etimolojik sözlüklerde yeterli bir açıklaması olmamakla birlikte Tietze (2002); *bel bel* madde başında bu ikilemenin, (*gözleri*) *bel bel belert-* birleşik fiilinin, fiil unsurunu pekiştiren (predicate intensifier) bir yapı olabileceğini ileri sürmektedir. Bu konuda en ikna edici etimolojik değerlendirme Kara’ya (2011) aittir. Yazar, *bön* “budala, saf” kelimesindeki düzleşme ve *n > l* dönüşümü ile *bel*; *b > m* değişimi ile de *mel* kelimesinin oluştuğunu belirtmektedir.

Bel sözlükbirimine daha ayrıntılı etimolojik açıklama getirmek için DS’nin farklı ciltlerindeki *beldir beldir* “manasız, aptal aptal bakma”; *belikleme* “aptallaşma”; *ebelebel* “bön bön, aptalca

bakış”; *mel mel* “aptal aptal, bön bön”; *pel pel* (per per) “aptal aptal, şaşkın şaşkın, saf saf” gibi madde başlarına bakılabilir.

TUD’da *bak-* fiili ile deyim oluşturan *bel bel* ve *mel mel* ikilemelerinde kullanılmış olan *bel*, günümüzde fosil durumdadır. Kelimenin bağımsız bir birim olarak kullanımına taranan diğer kaynaklarda da rastlanmamıştır.

BOZARMAK

bozarmak: 1. Boz renge girmek. 2. Renk değiştirmek, rengi atmak (TDK 2011).

kızarıp bozarmak: Utanç, öfke vb. duyguların etkisiyle yüzü renkten renge girmek (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
bozar-	3	%6.8
kızarıp bozar-	41	%93.2
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	41	%93.2
Toplam	44	%100

TUD’da %93.2 oranında deyim içinde fosilleştiği görülen *bozar-* kelimesi, %6.8’lik bağımsız kullanım oranı ile fosil bir portre sunmaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Bakıp eteklerinden tepelerine doğru bozaran dağlarla doyurdu tinini” (TUD 1997b).
- (2) “Yeşilin koynundan doğar apak... Kimileyin yaprak bozarmalarından” (TUD 1998c).

BÜKLÜM

büklüm: 1. Kıvrılmış, bükülmüş bir şeyin meydana getirdiği halka, kıvrım. 2. Kıvrılmış, bükülmüş bir şeyin her katı (Ayverdi 2010).

iki büklüm: 1. Yorgunluk, hastalık, yaşlılık vb. nedenlerle beli bükülmek, öne doğru eğilmek. 2. Riyakârlık, dalkavukluk, gerçek olmayan saygı vb. nedenlerle iki kat olup öne eğilmek (TDK 2011).

iki büküm olmak: 1. Saygıdan dolayı eğilmek. 2. Yaşlılık ve hastalık gibi sebeplerle beli bükülmek. 3. Ezilmek (Çağbayır 2007).

büküm büküm: Halka halka, kıvrım kıvrım (Ayverdi 2010).

Sözler	Sayı	Oran
büküm	18	%6.1
iki büküm	162	%54.9
iki büküm ol-	90	%30.5
büküm büküm	23	%7.8
kıvrım büküm	2	%0.7
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	277	%93.9
Toplam	295	%100

TUD'da bağımsız bir birim olarak %6.1 oranında kullanılan *büküm* kelimesi, *iki büküm* başta olmak üzere dört farklı kalıplaşmış söz birliğinde %93.9 oranında fosilleşmiş görünmektedir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Gördüğüm, bükümler çizerek de olsa, kumulların içinde yarı yarıya gömük duran geniş kemerli yapıya doğru gittikleri, oraya ulaşmak üzereyken de, patlayan balonlar gibi gözden yiti verdikleri...” (TUD 1994a).
- (2) “Halide Edip Hanım, gözleri dalgın, alını düşünceli; sigarasından bir nefes aldı; dudakları arasından bıraktığı duman, ağır ve kalın bükümler halinde, yükseliyor” (TUD 2002e).

CAKA

caka: *İt. giacca* Gösteriş, çalım, kabadayılık, fiyaka (TDK 2011).

caka satmak: Gösteriş yapmak, çalım satmak (TDK 2011).

caka yapmak: Gösterişli davranmak, fiyakalı durumda olmak (TDK 2011).

cakasını bozmak: Çalımına engel olmak, böbürlenmesini boşa çıkarmak (TDK 2011).

cakasından geçilmemek: Her zaman ve her yerde gösteriş yapmak (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
caka	16	%22.2
caka sat-	42	%58.3
caka yap-	4	%5.5
cakasını boz-	3	%4.2
cakasından geçilme-	3	%4.2
caka at-	2	%2.8
cakası yerinde	2	%2.8
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	56	%77.8
Toplam	72	%100

%77.8 oranında deyimler içinde fosilleşmiş olan *caka* kelimesinin, TUD'da bağımsız bir birim olarak kullanımına %22.2 oranında rastlanmaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “İki küçük küreli sağlık bileziğini caka ile kolumuza takıyoruz” (TUD 1995c).
- (2) “VIII. Henry gibi hükümranlılığını ve krallığın cakasını en pervasızca, en şımarıkça yaşamış bir kral bile...” (TUD 2001b).

CEREME

cereme: *Ar. cerīme* Başkası tarafından yapılan veya kaza sonucu ortaya çıkan zararı ödeme (TDK 2011).

ceremesini çekmek: Başkasının yol açtığı zararı ödemek (TDK 2011).

ceremesini ödemek: Başkasının yol açtığı zararın bedelini karşılamak.

Sözler	Sayı	Oran
cereme	5	%18.5
ceremesini çek-	16	%59.3
ceremesini öde-	4	%14.8
ceremesini çıkar-	2	%7.4
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	22	%81.5
Toplam	27	%100

TUD'daki bağımsız kullanımı %18.5 olan *cereme* kelimesinin, %81.5 oranında deyimler içinde fosilleştiği görülmektedir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Ne yani?... Onca ceremenin bunca semeresi...” (TUD 1997c).
- (2) “Ettiğimiz hataların ve işlediğimiz günahların, haltların ceremesini yine o Kahhar'ın Cemil ve Rahman isimlerine sığnarak affettirmekten başka hangi yol vardı kurtuluşa...” (TUD 2005b).

CEVAZ

cevaz: *Ar. cevâz* İzin, müsaade (TDK 2011).

cevaz vermek: Hoş görmek, uygun bulmak (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
cevaz	3	%4.2
cevaz ver(me)-	69	%95.8
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	69	%95.8
Toplam	72	%100

TUD'da bağımsız kullanım oranı %4.2 olan *cevaz*, %95.8 oranında *cevaz ver-* deyiminin olumlu ve olumsuz biçimlerinde fosilleşmiştir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Meslek ahlakı açısından bu ‘cevaz’ın sınırları nedir?” (TUD 1999b).
- (2) “Tıpta organ nakli mümkün hale gelince organ nakli ve tüp bebeğin cevazı gibi konular ortaya çıkmıştır” (TUD 2007e).

CICIK

cıcık: 1. Soğanın içi, göbeği 2. İç organlar 3. Derisi soyulmuş et. (MEB 1995).

ıçığını cıçığını çıkarmak: İncelenmemiş, elden geçirilmemiş hiçbir yerini bırakmamak, en küçük ayrıntısına kadar incelemek, didik didik etmek (TDK 2011).

ıçığını cıçığını sormak: Bir kimsenin soyunu sopunu, huyunu suyunu iyice öğrenmek için araştırmak (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
cıcık	–	%0
ıcığını cıcığını çıkar-	5	%41.7
ıcığını cıcığını sor-	3	%25
ıcığını cıcığını kurcala-	1	%8.3
ıcığını cıcığını irdele-	1	%8.3
ıncığını cıncığı	2	%16.7
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	12	%100
Toplam	12	%100

Cıcık kelimesinin içinde yer aldığı deyimlerin ve TDKTS’de açıklanan *ıcığı cıcığı* “içi dışı, hepsi” ikilemesinin anlamlarından hareketle; kelimenin ikinci sırada verilen “iç organlar” anlamının, kalıplaşmış söz birliklerindeki somutlaştırmaya kaynak olduğu söylenebilir. Günümüz Türkçesinde “iç organlar” anlamını ifade etmese de “1. Tomurcuk. 2. Soğan, marul vb. katmerli bitkilerin en iç bölümü.” gibi anlamları taşıyan (TDK 2011) *cücük* sözlükbirimi ile *cıcık* ilgili görünmektedir.

İncelenen kaynaklarda ve TUD’da bağımsız bir birim olarak kullanımına rastlanmayan *cıcık*, büyük ihtimalle ağızlardan standart Türkçeye kalıplaşmış söz birlikleri içinde geçmiştir.

ÇAKIR

çakır: Şarap, içki (Ayverdi 2010).

çakırkeyif: İçkinin etkisiyle yarı sarhoş olmuş kimse (Çağbayır 2007).

çakırkeyif olmak: Alkollü içkinin etkisiyle hafif sarhoş olmak.

Sözler	Sayı	Oran
çakır	0	%0
çakırkeyif	50	%71.4
çakırkeyif ol-	20	%28.6
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	70	%100
Toplam	70	%100

DLT’de *çağır* “meyve ve sebze suyu, şarap” anlamlarıyla yer alan (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014) *çakır* sözlükbirimi; Türkçenin tarihî dönemlerinde ve halk ağızlarında *çağır*, *çahır*, *çakır* “içki, şarap” gibi farklı şekillerde kullanılmıştır (Tietze 2002). KTS’de kelimenin *şagır* “şıra, şarap” (Toparlı vd. 2003) biçimine de rastlanmaktadır.

TUD’da “içki, şarap” anlamıyla bağımsız kullanımı bulunmayan *çakır*, kalıplaşmış söz birliklerinde tamamen fosilleşmiştir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Ol *çağır* çuwsattı¹⁴” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014).
- (2) “Dil kebab oldu vü yaşım *çağır* u gözüm câm / Meğer ol yâr hayâli bize mihmâna gelür” (Kadı Burhâneddin, akt. Ayverdi 2010).

ÇALA

çala: Vurarak, vurma yoluyla, üstünkörü, çabucak (Gülensoy 2011).

çalakalem: Gelişigüzel, düşünmeden ve çabucak (yazmak) (Ayverdi 2010).

çalakaşık: Devamlı yiyerek, aralıksız kaşıklayarak (Doğan 2014).

Sözler	Sayı	Oran
çala	2	%6.1
çalakalem	26	%78.8
çalakaşık	3	%9.1
çalakürek	1	%3
çalakırbaç	1	%3
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	31	%93.9
Toplam	33	%100

Çal- “vurmak, yere atmak” ”filine¹⁵ –a zarf-fiil ekinin gelmesiyle oluşan *çala*; günümüz Türkçesinde *çalakalem*, *çalakaşık*,

14 “Adam vb. meyve suyunu ekşitti” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014).

15 *Çal-* “vurmak” fiili, günümüzde “gayret etmek, çabalamak” anlamındaki *çalış-* fiilinin de köküdür ve söz konusu türev; en azından 16. yüzyıla kadar “vuruşmak, dövüşmek” anlamında da kullanılmıştır (Öner 2013).

çalakürek gibi deyimlerde, isim unsurundan önce gelerek isimle ilgili “çabukluk, süreklilik, dikkatsizlik” anlamı taşımaktadır (Gülensoy 2011).

Mukaddimetü'l-Edeb'deki “Bekçi *çala* bişürdi büryännı”, “*Çala* bişürdi etni” ifadelerinde görüldüğü gibi kelimenin “yanım yamalak” (Yüce 1993); LÇTO'da tanımlandığı üzere “nısf, buçuk, yanım” anlamlarına da Türkçenin tarihî dönemlerinde rastlanmaktadır.

Çalakalem başta olmak üzere kalıplaşmış söz birliklerinde yaklaşık %94 oranında fosilleşmiş olan *çala* kelimesinin bağımsız bir birim olarak kullanımına TUD'da iki kez rastlanmıştır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Ne var ki, eldeki bu metnin, büyük düzyazı ustasının ünüyle ve yeteneğiyle bağdaşmayacak ölçüde bir çala çeviri olduğunu da söylemek gerekiyor” (TUD 1996c).
- (2) “Üstelik yazar olduğum için, yazma uzmanı olmayan, çala laptop yazanlarla pek ilgilenmem” (TUD 2005f).

ÇARÇUR

çarçur: 1. Abur cubur (Gülensoy 2011). 2. Boş yere yapılan harcama (MEB 1995).

çarçur etmek: Gereksiz yerlere harcıyıp tüketmek (TDK 2011).

çarçur olmak: Gereksiz yere harcanmak, ziyan olmak (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
çarçur	–	%0
çarçur et-	17	%77.3
çarçur ol-	5	%22.7
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	22	%100
Toplam	22	%100

Clauson (1972) *çar* kelimesinin Türkiye Türkçesinde yaşayan *çar çur et-* filinde bulunduğunu ve yansıma bir sese dayandığını belirterek DLT'den *çar çur yi-* “bulduğu her şeyi yemek, hiçbir

şey bırakmamak” örneğini verir. Zira kelime DLT’de “yağmurun şiddetli ve gürültülü yağarken çıkardığı ses. Ses çıkaran her sıvı için de aynıdır.” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014) şeklinde açıklanmaktadır. Gülensoy’un (2011) ifade ettiği üzere Orta Türkçede kelime “abur cubur” anlamını kazanmıştır. Yalayıp yutarcasına önüne her geleni yerken çıkan ses, zamanla bir sesi temsil etmekten çıkarak anlamlı bir sözlükbirime dönüşmüş görünmektedir. Çarçur yiyen birinin yiyecek ayırt etmediği, lezzet ve yararlılık gözetmediği mantığıyla, yenen şeyin önemli, özenle hazırlanmış, doyurucu değil abur cubur olduğu gibi bir anlam geçişi yaşanmış olabilir. Aynı mantıksal dönüşümü Zülfikar’ın (1995) yansıma kelimeler listesine aldığı ve “1. Sırası, tadı, yararlılığı gözetilmeksizin rast gele yemeyi anlatır. 2. Saçma sapan.” anlamlarıyla açıkladığı *abur cubur* örneğinde de görmek mümkündür.

Kelimeye dair az sayıda veri olsa da Kâşgarlı Mahmud’un “Ses çıkaran her sıvı için de aynıdır.” izahı önemlidir. Bu ifade, kelimenin sadece *ye-* eylemi ile sınırlı olmadığını, dökülüp saçılan sıvılara dair bir çağrışıma sahip olduğunu düşündürmektedir. Dolayısıyla *çarçur et-* deyiminin “gereksiz yere harcayıp tüketmek” açıklaması ile “döküp saçmak, değersiz muamelesi yapmak” ifadeleri aynı kavram alanına girmektedir. Bu doğrultuda yeterli bir veri elimizde olmasa da *çarçur* kelimesi “değersiz, niteliksiz, gereksiz şey” gibi anlamlara sahiptir, denebilir.

Ayrıca Karahan’ın (2011), yansıma kelimelerle yapılan ve /A/ ... /U/ ses düzenini içeren (cak cuk, cart curt) tekrarların; “düzensizliği, rahatsız ediciliği” ifade ettiğine dair tespitiyle *çarçur* sözlükbirimindeki ses düzeni ve anlam düzeyi uyushmaktadır.

KT’de kelimenin *çor-çar* “beyhude sarf olunan, zâyî’, telef, heder, yazık” biçimine de rastlanmaktadır. TUD’daki taramada tamamen fosilleştiği görülen *çarçur*, 1990 öncesi metinlerde nadiren de olsa bulunmaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Bu nedenle de demokratik düzen içinde emekçi sınıflarının yalana ve çarçura karşı etken bir kontrol görevi üstlenmelerini istemeyeceklerdir” (Altan 1976).

- (2) “Çarçura ‘dur’ demek yerine, işçiye daha fazla külfet hedef alan sözüm ona islâhat tedbirleri arasında en gülünç olanı; şüphesiz, prim ödeme süresinin 5 binden 9 bine çıkarılmasıdır” (Sönmezsoy 1978).

ÇIĞIR

çığır: 1. Çıgın kar üzerinde açtığı iz. 2. Patika. 3. İz. 4. Yeni bir biçim, yöntem veya yol (TDK 2011).

çığır açmak: Bir alanda yeni bir yol, yöntem başlatmak (TDK 2011).

çığırından çıkmak: Doğru ve alışılmış gidişini bozmak, düzeltilmesi güç bir durum almak, yolundan çıkmak (Ayverdi 2010).

Sözler	Sayı	Oran
çığır	34	%14.7
çığır aç-	124	%53.7
çığırından çık-	73	%31.6
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	197	%85.3
Toplam	231	%100

TDKTS’de dört ayrı anlamı verilen *çığır*, %85.3 oranında *çığır aç-* ve *çığırından çık-* deyimlerinde fosilleşmiştir ve her iki deyimde sözlükbirimin 4. sıradaki anlamı kaynaklık etmiş görünmektedir. Bağımsız kullanım oranı yaklaşık %15 olan kelime, büyük ölçüde deyimler içinde yer alması sebebiyle fosil bir görünüm ortaya koymaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Ne yandan bakılırsa bakılsın varoluşçuluk *çığırı* da bir çağdaş metafizik olmaktan kendini kurtaramıyor.” (TUD 1995d).
- (2) “Haydar, aşağı inen patikanın başından sola uzayan dar *çığırı*n sonunda bulunan, yamaçtaki eve gitmeleri için...” (TUD 2006a).

ÇİNGAR

çingar: Yun. *dzingra* Gürültü patırtı, kargaşa, kavga (Çağbayır 2007).

çingar çıkmak (kopmak): Gürültü, kavga çıkmak (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
çingar	2	%9.5
çingar çık- (kop-)	17	%81
çingar çıkar-	2	%9.5
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	19	%90.5
Toplam	21	%100

TUD'da %90.5 oranında deyimler içinde kullanılmış olan *çingar*, günümüz Türkçesinde önemli ölçüde fosilleşmiş görünmektedir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) "Bir sürü çingardan sonra adamı akrabaların da yardımıyla psikiyatri servisine yatırılıyor" (TUD 2006b).
- (2) "... dağların gıyabında düşünsem hata düşünmesem özür uluorta çingar; istersen görünür suçlu tanık..." (TUD 2000b).

ÇIRPI

çırpı: 1. Dal, budak kırpıntısı. 2. Boyalı ve gergin bir sicimi yay gibi çekip bırakarak duvara veya yere çizilen çizgi. 3. Çok zayıf (TDK 2011).

bir çırpıda: Bir ele alışta, bir davranışta, çabucak (Ayverdi 2010).

çalı çırpı: Kolayca ateş yakmaya yarayan ince ve kuru ağaç dalı, kuru ot vb. şeyler (TDK 2011).

çırpı gibi: (Kol ve bacak için) Çok ince ve zayıf (Çağbayır 2007).

Sözler	Sayı	Oran
çırpı	13	%2.4
bir çırpıda	431	%79.7
çalı çırpı	87	%16.1
çırpı gibi	6	%1.1
ilk çırpıda	2	%0.4
iki çırpıda	2	%0.4
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	528	%97.6
Toplam	541	%100

TUD'da %2.4 oranında, “dal parçası” ve “çok zayıf” anlamlarında bağımsız bir birim olarak yer alan *çırpı*, %97.6 oranında kalıplaşmış söz birliklerinde fosilleşmiştir.

Osmanlı Türkçesi dönemi sözlüklerinde kelimenin “marangoz, duvarcı, bahçıvan vb. zenaatkârların kullandığı hiza ipi” (Dankoff 2013; Redhouse 2015/1890) anlamına da yer verilmektedir. Seyahatnâmeni'nin 9. cildindeki “Cümle dırahtlar *çırpı* ile ale't-tertîb dikilmiş dıraht-ı müntehâlardır.” (Dağlı, Kahraman ve Dankoff 2007) cümlesinde olduğu gibi kelimenin söz konusu anlamda kullanıma rastlanmaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Önce ormancılar yüklendi... Sağa baktın ceza, sola baktın suç... Dağdan *çırpı* aldırmadıkları gibi, başka köylerin vukuatını da bize yüklüyorlardı...” (TUD 1998e).
- (2) “Onun yakışıklı sözleri ve çita gibi civan halleri herkesin aklını başından alır, kimini hayran kılarken kimini de öfkeden delirtirdi: insanı *çırpı* bir kuşa ya da yırtıcı bir hayvana çevirirdi” (TUD 2002d).

ÇİL

çil: Ormantavuğugillerden, eti için avlanan, ormanlarda yaşayan bir kuş, dağ tavuğu (TDK 2011).

çil yavrusu gibi dağılmak: Toplu olarak bulunan insanların her biri bir yana dağılmak (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
çil	–	%0
çil yavrusu gibi dağıl-	49	%100
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	49	%100
Toplam	49	%100

Çil sözlükbirimi, 1990 öncesine ait bazı metinlerde bağımsız bir birim olarak yer alsa da günümüzde *çil yavrusu gibi dağıl-*deyimi içinde tamamen fosilleşmiştir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Getirip keklük ü çilden kebâbı / Güvercin kanına benzer şarâbı” (Câfer Çelebi, akt. Ayverdi 2010).
- (2) “Kaplumbağa çil yumurtalarını bırakmıştı çukurun içine” (Fakir Baykurt, akt. Tietze 2002).

DUMUR

dumur: *Ar. ḍumūr* 1. (Organlar için) Kullanılmama veya beslenmeme sonucunda kuruyup kalma, körelme (Ayverdi 2010). 2. Beklenilmeyen bir olay karşısında şaşırma, hayrete düşme, ne yapacağını bilememe, öylece kalmadurumu (Çolak 2015).

dumura uğramak: 1. Körelmek (TDK 2011). Beklenilmeyen bir olay ya da durum karşısında şaşırıp kalmak, hayal kırıklığına uğramak (Çolak 2015).

dumur olmak: Umulmayan bir durum karşısında, şaşkınlıkla ne yapacağını bilemeyecek ölçüde öylece kalmak.

dumur etmek: Karşı tarafın beklemediği ve ummadığı durumlara sebep olmak.

Sözler	Sayı	Oran
dumur	10	%14.1
dumura uğra-	54	%76.1
dumur ol-	4	%5.6
dumur et-	3	%4.2
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	61	%85.9
Toplam	71	%100

Dumur kelimesi, TUD’daki on kullanımının sekizinde, Türkçe sözlüklerde bulunmayan “şaşkınlık, hayrete düşme” anlamını taşımaktadır. Bu veriden ve Çolak’ın (2015) tespitinden hareketle kelimeye ikinci bir anlam eklendiği söylenebilir.

Aynı şekilde *dumura uğra-* deyimini de Çolak’ın (2015) çalışmasında belirttiği üzere “Beklenilmeyen bir olay ya da durum karşısında şaşırıp kalmak, hayal kırıklığına uğramak” anlamını da

kazanmıştır. Bu verilere bağlı olarak *dumur*, her iki anlamı dâhil olmak üzere, TUD'da bağımsız bir birim olarak %14.1 oranında kullanılsa da deyimler içinde yaklaşık %86 oranında fosilleşmiştir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Yıllar sonra bu kitabı yazarken yaptığım çalışmalar sırasında, o dönemde Harp Okulu’nda öğrenci olan bir arkadaşım da aynı söylentiyle okullarının çalkalandığını söyleyince bir kat daha arttı dumurum” (TUD 1999e).
- (2) “Hem bir Yunan köylüsünün bu kadar derin ve değişik bakış açılarından bakarak düşünebilmesine, hem de AB ve resmi Yunan tarihi hakkındaki görüşleri nedeniyle Soner ile ben du-mur üzerine dumur yaşıyoruz” (TUD 2009c).

ESAME

esame: *Ar. esāmī* Adlar, isimler (TDK 2011).

esamesi okunmamak: Kendisine değer verilmemek, adı anılmamak (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
esame	6	%15
esamesi okun(ma)-	34	%85
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	34	%85
Toplam	40	%100

Kalıplaşmış söz birliklerinden sadece *esamesi okun-* deyiminin olumlu ve olumsuz biçimlerinde görülen *esame* kelimesine, Osmanlı Türkçesinde *esāme çal-* “yeniçeri bölüğü defterinden adını çizmek” (Dankoff 2013) birleşik fiili içinde de rastlanmaktadır. *Esame*, TUD’daki %15’lik bağımsız kullanım oranıyla günümüz Türkçesinde önemli ölçüde fosilleşmiştir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Silinmiş esamisi bir daha dönmez zamanda kurumuş toz olmuş gülün yaprağı terkedilmiş...” (TUD 2000c).

- (2) “F.Bahçe-Sivasspor maçında açıklanan esame listesinde ismi yazan Serdar Topraktepe yerine Teknik Direktör Bülent Uygun’un Gürhan Gürsoy’u oynatması...” (TUD 2007h).

FAK

fak: *Ar. fahh* Tuzak, kapan (TDK 2011).

faka basmak: Aldatılmak, tuzağa düşmek (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
fak	1	%4.5
faka bas-	21	%95.5
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	21	%95.5
Toplam	22	%100

TUD’da bağımsız kullanımına bir kez rastlanan *fak*, kalıplaşmış söz birliklerinden sadece *faka bas-* deyimini içinde yer almaktadır. Kelime günümüz Türkçesinde %95.5 oranında fosilleşmiştir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Benim için yok artık Yalan dünyanın kahpe tuzakları Ve faklar ve yağlı organlar...” (TUD 2001d).
- (2) “Karac’oğlan der ki olalım Hak’la / Felek de avlar bizi bir gün fakla” (Karacaoğlan, akt. Ayverdi 2010).

FASİT

fasit: *Ar. fâsid* 1. Kötü, bozuk. 2. Ara bozucu, fesat çıkaran (TDK 2011).

fasit daire: Dönülüp dolaşıp aynı noktaya geline ve bir sonuç vermeyen, içinden çıkılmaz düşünce veya olaylar silsilesi, kısır döngü (Ayverdi 2010).

fasit olmak: Namaz, oruç, abdest vb. bozulmak (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
fasit	2	%6.7
fasit daire	25	%83.3
fasit ol-	3	%10
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	28	%93.3
Toplam	30	%100

Fasit daire deyiminde ve *fasit ol-* birleşik fiilinde %93.3 oranında fosilleştiği görülen *fasit* kelimesinin bağımsız kullanımına, TUD'da sadece iki kez rastlanmıştır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Bu fasit kuşatmayı kırmak için fert ve devlet olarak yapılacak çok şey olduğu ortada...” (TUD 1991e).
- (2) “Nasıl ki dinimize sokulmak istenen fâsit ve bâtıl düşüncelerle savaşmak dinî bir vazife ise dilimize sokulmak istenilen uyduruk ve yabancı kelimelerle mücadele de tarihî bir vazifedir” (TUD 2005h).

Fİ

fi: *Ar. fî* 1. İsmi bulunma (-de) hâlini yapan edat. 2. İçinde. 3. Tarihlerin başlarına konulan ek (Çağbayır 2007).

fi tarihinde: Oldukça eski bir zamanda, bir zamanlar (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
fi	2	%9.1
fi tarihinde	20	%90.9
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	20	%90.9
Toplam	22	%100

Fi tarihinde ifadesi, *fi* edatının eskiden “*Fî* 10 Ramazan 1260” örneğinde olduğu gibi tarihlerin başına konmasından kaynaklanmaktadır (Ayverdi 2010). TUD'da iki kez “bilinmeyen, adı sayısı belli olmayan” anlamında bağımsız olarak kullanılmış olan ve yeni bir yan anlam kazanma sürecinde olduğu görülen *fi*, %90.9 oranında *fi tarihinde* deyimini içinde fosilleşmiştir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Burada da fi projesinin ekonomik ömrü kısa olduğu için yüksek enflasyon oranlarında daha çok tercih edilmektedir” (TUD 1992c).
- (2) “Artık benim evden çıkmam lazım. Kendinize iyi bakın. Sizi fi kere öperim” (TUD 1999f).

FİNK

fink: Şen, şakrak, açıklık (Parlatır 2012).

fink atmak: Hiçbir şeye aldırmadan gönlünce gezip eğlenmek (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
fink	–	%0
fink at-	29	%100
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	29	%100
Toplam	29	%100

Tietze (2009) *fink* için kaynağı meçhul demekle birlikte kelimenin, “küçük, atılıp insana isabet ettiği zaman çok zarar vermeyen “fink taşı” (mermi) anlamındaki *fink* olabileceğini de belirtmektedir. *Fink taşı* ile *at-* arasında anlamsal bir uygunluk olsa da deyimın anlamı ile somutlaştırmanın kaynağı ilgisiz görünmektedir.

Fink için Zülfikar’ın (1995) “sıvı maddelerin kaynamasını, yerden kaynayıp çıkmasını, bu tarzda ekşimeyi, kabarmayı, zıplamayı, oynamayı, kıpırdamayı, cilvelenmeyi anlatır” şeklindeki açıklaması; somutlaştırmanın kaynağı ile deyimın anlamı arasındaki anlamsal uyum açısından daha ikna edicidir. Zülfikar (1995) *fingirde-*, *fingirdek* gövdelerini ve *fing ur-*, *fink at-* fiillerini *fing* kelime ailesi içinde göstermektedir. Yansıma kökenli bu kelimenin, zamanla “hareketliliği, neşeyi, yerinde duramamayı” anlatan bir sözlükbirime dönüştüğü anlaşılmaktadır. Zira kelime KT’de *finek / fink* biçiminde “şetaret, şenlik, açıklık” anlamıyla yer almaktadır.

TUD’da ve taranan diğer kaynaklarda bağımsız bir birim olarak kullanımı görülmeyen *fink*, *fink at-* deyimini içinde tamamen fosilleşmiştir.

FİT

fit: *İng. fit* 1. Ödeşme. 2. Razı olma (TDK 2011).

fit olmak: Ödeşmek, razı olmak (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
fit	–	%0
fit ol-	19	%95
fit edil-	1	%5
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	20	%100
Toplam	20	%100

Fit (I) “kışkırtma”; *fit* (II) “uzunluk ölçüsü”, *fit* (III) “anlaşma, rıza, ödeşme” gibi eşseslilik yönünden üç ayrı sözlükbirim olarak Türkçe sözlüklerde bulunan *fit*, TUD’da sekiz kez de “vücut ölçüleri ideal ve sağlıklı yerinde” anlamıyla kullanılmıştır. Bu anlamıyla kelime, Türkçenin genel sözlüklerinde madde başı olarak bulunmamaktadır.

Bu çalışmada değerlendirilen “ödeşme, razı olma” anlamıyla TUD’da bağımsız bir birim olarak yer almayan *fit*, sadece deyim içinde varlık göstermektedir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Başarılı olmak buysa hazret, ben başarısızlıkların en boktanına fitim, hem çoktan!” (Atilla İlhan, akt. Tietze 2009).
- (2) “Duvak düşününün halini, vaziyetini anlattık. O da zaten evlenmeğe, gün görmeğe dünden fit” (Sermet Muhtar Alus, akt. Tietze 2009).

FODUL

fodul: *Ar. fuḍūl esk.* Üstünlük taslayan, kibirlenen (TDK 2011).

hem kel hem fodul: Kendi hâline, eksikliklerine bakmayıp da üstünlük iddiasında bulunan kimseler için kullanılır (Ayverdi 2010).

Sözler	Sayı	Oran
fodul	–	%0
hem kel hem fodul	11	%100
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	11	%100
Toplam	11	%100

Bağımsız bir kelime olarak TUD'da hiç yer almayan *fodul*, *hem kel hem fodul* deyimini içine sabitleşmiş görünmektedir. Arapçadan alıntı bu kelime, Türkçenin tarihî dönemlerinde bağımsız bir sözlükbirim işlevi taşısa da günümüzde tamamen fosilleşmiştir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Ey hankâha tâat evidir diyen fodul / Meyhâne küncün ara vü gör kim ne hânedir” (Nesimî, akt. Ayverdi 2010).
- (2) “Altına serilen yatağı rahatsız diye beğenmezse ona misâfir değil fodul denir” (Hamdi Varoğlu, akt. Ayverdi 2010).

FOL

fol: *Yun. pholi* 1. Tavuğun belirli bir yere yumurtlamasını sağlamak için o yere konulan yumurta veya yumurtaya benzeyen şey. 2. Kuş yuvası (Doğan 2014).

fol yok yumurta yok: Bir konu ile ilgili ortada hiçbir belirti olmadığı hâlde varmış gibi bir kuşkuya düşüldüğünde kullanılan bir söz (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
fol	1	%3.7
fol yok yumurta yok	24	%88.9
ne fol var ne yumurta	2	%7.4
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	26	%96.3
Toplam	27	%100

Yaklaşık %90 oranında *fol yok yumurta yok* deyimini içinde sıkışmış olan *fol*, TUD'daki %3.7'lik bağımsız kullanım oranıyla fosil bir görünüm arz etmektedir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “... yorumcuyum, folu da yumurtayı da kendim yaratırım, bulutlardan yanayım.” (TUD 2001g).
- (2) “Ğara ağacın dalında / Buldum guşun folini” (Bilâl Aziz Yanıkoğlu, akt. Tietze 2009).

FOS

fos: Çürük, temelsiz, boş, kof (TDK 2011).

fos çıkmak: Bir işin sonu gelmemek, boş çıkmak (TDK 2011).

fos fos bakmak: Boş gözlerle ve anlamsızca bakmak.

Sözler	Sayı	Oran
fos	3	%17.6
fos çık-	9	%52.9
fos fos bak-	4	%23.5
fos ol-	1	%5.9
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	14	%82.4
Toplam	17	%100

Zülfikar'da (1995) açıklandığı üzere *fos*, yansıma kökenli olsa dahi Türkçede anlamlı ayrı bir sözlükbirim durumuna gelmiştir. Fakat kelimenin ayrı bir sözlükbirim olması, onun fosil olmadığı anlamına gelmemektedir. Zira TUD'daki %82.4'lük bir oranda deyimler içinde yer alan *fos*, günümüz Türkçesinde fosil bir görünüm sunmaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) "Parer geçişleriyle fendreleri birleştirip fos ataklarla desteklediğim seriyi files yaparak bitirince yere düştü..." (TUD 2002g).
- (2) "Bu da bir başka fos efsane daha tabii ki... Daha pek çok örnek var bu konuda ama biz yine asıl başlığımıza dönelim" (TUD 1999e).

FOYA

foya: *İt. foglio*. 1. Parlaklığını arttırmak amacıyla bir elmas taşın altına konulan altın, gümüş veya bakır yaprak. 2. Aldatma, hile (Çağbayır 2007).

foyası meydana (ortaya) çıkmak: Bir olay dolayısıyla bir kimsenin kötü niteliği ortaya çıkmak. (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
foya	4	%10.3
foyası ortaya/meydana çık-	35	%89.7
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	35	%89.7
Toplam	39	%100

Foya, TUD'da bağımsız bir birim olarak üç kez “yalan, aldatma, hile”; bir kez de “ışık, parıltı” anlamıyla kullanılmıştır. Yaklaşık %90 oranında *foyası meydana (ortaya) çık-* deyimini içinde yer alan kelime, bu görünümüyle günümüz Türkçesinde önemli ölçüde fosilleşmiştir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “... bir güle bakıştaki sırsın sen kim ikrar eder gözbebeğindeki foyayı kaç vartadan geçtin, bu kaçınıcı badiren hiçbirini hatırlamak istemiyor...” (TUD 2001a).
- (2) “Öteden beri hem eroinman hem ahlâksızdı.. Adam oğlunun bu foyalarını öğrenince, Bakırköy'e yatırıp tedavi ettirmeye karar verdi” (TUD 1990b).

GADİR

gadir: Ar. *gadr* 1. Haksızlık etme, zarar verme. 2. Acımasızlık, merhametsizlik, kıyğı (TDK 2011).

gadre uğramak: Haksız davranışlarla karşı karşıya gelmek (TDK 2011).

gadretmek: Haksızlık etmek (Çağbayır 2007).

Sözler	Sayı	Oran
gadir	4	%14.3
gadre uğra-	19	%67.9
gadret(il)-	5	%17.9
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	24	%85.7
Toplam	28	%100

TUD'daki kalıplaşmış söz birlikleri içinde yaklaşık %86 oranında fosilleşmiş olan *gadir*, bağımsız bir birim olarak %14.3

oranında kullanılmıştır. Kıssa-i Yûsuf'taki (1367) “gerçi kim kardeşlerin cevri eyledi / kuyuya salmağına *gadr eyledi*” (Karahana 1994) beytinde de görüldüğü üzere kelime, Türkçenin farklı tarihî dönemlerinde *gadr eyle-* birleşik fiili içinde de yer almaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Eğer bir vilayeti kaza yapmak bir **gadir** ise bunu 30 senedir vilayet olmayan Adapazarı’nı mağduriyetiyle mukayese etmek yerinde olur” (TUD 2005d).
- (2) “Öğrenciler inin inin iniyorlar; zira kantinlerde vakit geçirmek dahil, birlikte yapılan her türlü faaliyet Kemal Alemda-roğlu’nun **gadrini** çekiyor” (TUD 2001h).

GALEBE

galebe: *Ar. galebe* **1.** Dövüşte ya da savaşta yenme, galip gelme, galibiyet. **2.** Üstün gelme, üstün olma, bastırma (Ayverdi 2010).

galebe çalmak: **1.** Yenmek. **2.** Üstün gelmek, baskın çıkmak (TDK 2011).

galebe etmek: Yenmek, üstün gelmek.

Sözler	Sayı	Oran
galebe	9	%15.8
galebe çal-	41	%71.9
galebe et-	7	%12.3
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	48	%84.2
Toplam	57	%100

%84.2 oranında kalıplaşmış söz birlikleri içine sıkışmış olan *galebe* kelimesinin bağımsız bir birim olarak kullanımı %15.8’dir. Daha çok *galebe çal-* deyimine tutunan kelime, fosil bir portre çizmektedir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Devletin Kiliseye **galebesiyle** birlikte ise, gündemi, insan-ya-pımı, pozitif, yani ‘laik’ hukuk almış” (TUD 2000d).
- (2) “Bu düşünce tarzının **galebesi** elbette Türkiye’nin çağdaş uygarlık yolunda bir aşama göstermesiydi” (TUD 1999c).

GARİBE

garibe: *Ar. ġarībe* İşitilmemiş, görülmemiş, hayret edilecek şey veya durum, acıbe (Ayverdi 2010).

hilkat garibesi: 1. Bedeninde doğuştan normal olmayan gariplikler bulunan kimse. 2. Acayip, garip, tuhaf şey (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
garibe	8	%19
hilkat garibesi	34	%81
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	34	%81
Toplam	42	%100

Kalıplaşmış söz birliklerinden sadece *hilkat garibesi* içinde fosilleşmesiyle dikkat çeken *garibe*, TUD'da %19 oranında bağımsız bir birim olarak yer almaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Bu cinaî romanlar dünyasında bütün vakalar mümkün, bütün tesadüfler olağan, bütün garibeler tabiî, bütün bilmeceler hallolunmaya ve bütün mahlûklar insan addedilmeye lâyık telâkki edilirdi” (TUD 2003c).
- (2) “Düşünün ki 100 yıl evvel özene bezene yapılmış art deko bir bina ve birkaç sene önce iki yanına yapılmış granit kaplı, stili ne olduğu belli olmayan koca garibe binalar” (TUD 2002c).

GINA

gına: *Ar. ġinā* 1. Zenginlik, bolluk. 2. Bıkma, usanma (TDK 2011).

gına gelmek: Usanmak, bıkmak (TDK 2011).

gına getirmek: Bıkmak, usanmak (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
gına	1	%2.8
gına gel-	28	%77.8
gına getir-	7	%19.4
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	35	%97.2
Toplam	36	%100

Gına gel- deyimini başta olmak üzere kalıplaşmış söz birliklerine %97.2 oranında sıkışan *gına* kelimesine, TUD'da sadece bir kez bağımsız bir birim olarak rastlanmaktadır. Kelime, bu görünümüyle fosil bir görünüm arz etmektedir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) "O'nun karşısında acz, fakr ve hiçliğini idrak ettiği ölçüde O'nun kudretiyle kadîr, gınasiyla zengin ve ezeli- ebedî varlığıyla var olur" (TUD 2001g).
- (2) "Ganilik ister isen fakr ı cânına fahr et / Ki fakr çünkü tamâm ola ol gınaya düşer" (Ahmedî, akt. Ayverdi 2010).

HALEL

halel: *Ar. ħalel* Bozukluk, eksiklik, fesat, noksan (Ayverdi 2010).

halel getirmek: Zarara uğratmak, ket vurmak (Ayverdi 2010).

halel gelmek: Bozulmak, zarara uğramak (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
halel	–	%0
halel getir-	50	%56.2
halel gel-	38	%42.7
halel ver-	1	%1.1
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	89	%100
Toplam	89	%100

Türkçenin tarihî dönemlerinde bağımsız kullanımları olmasına rağmen, TUD'da sadece deyimler içinde var olduğu görülen *halel*; günümüz Türkçesinde tamamen fosilleşmiştir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) "Etmedim dergâhına lâıyk amel / Dâimâ ettim fesâd u hem halel" (Mihri, akt. Ayverdi 2010).
- (2) "Saâdet-i âilemiz ancak bu suretle halelden masun kalabilir" (Hüseyin R. Gürpınar, akt. Ayverdi 2010).

HALLAÇ

hallaç: *Ar. hallâc* Yünü, pamuğu yay veya tokmak gibi bir araçla kabartma, ditme işini yapan kimse, atımcı (TDK 2011).

hallaç pamuğu gibi atmak: Toplu durumda bulunan kişi veya nesneleri darmadağın etmek (TDK 2011).

hallaç etmek: Karıştırmak.

Sözler	Sayı	Oran
hallaç	13	%19.1
hallaç pamuğu gibi at- (dağıt-)	48	%70.6
hallaç et-	5	%7.4
hallaç ol-	2	%2.9
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	55	%80.9
Toplam	68	%100

Hallaçlık mesleğinin zamanla ortadan kalkmasına bağlı olarak *hallaç* sözlükbiriminin, bağımsız kullanımlarının azaldığı; kalıplaşmış söz birliklerinde yaklaşık %81 oranında fosilleştiği görülmektedir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Gerçi zeki bir genç, iyi bir hallaçsın...” (TUD 1998f).
- (2) “Sonradan hallaç olduğunu tahmin ettiğim bu adamı bir daha görmedim; fakat giderken, yayını boynundan geçirip omzuna astı.” (TUD 1994c).

HAŞİR

haşır: *Ar. haşır* 1. Toplanma, bir araya gelme. 2. Kıyamet gününde ölülerin diriltilip mahşere çıkarılması (TDK 2011).

haşır neşir olmak: Kaynaşmak, bir arada bulunup uğraşmak (TDK 2011).

haşretmek: Toplamak, bir araya getirmek (Doğan 2014).

haşrolmak: 1. Toplanmak, bir araya gelmek. 2. Kıyamet gününde toplanmak (Doğan 2014).

Sözler	Sayı	Oran
haşır	26	%2.8
haşır neşir ol-	194	%85.5
haşret-	4	%1.8
haşrol-	3	%1.3
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	201	%88.5
Toplam	227	%100

Haşır, genellikle dinî metinlerde, TUD'da %11.5 oranında bağımsız bir birim olarak kullanılmıştır. "Toplanma, bir araya gelme" anlamıyla *haşır neşir ol-* deyimine %85.5 oranında sıkışmış olan kelime, dikkate değer ölçüde fosilleşmiş görünmektedir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) "Güneşin tepemize bir mil kadar yaklaştığı, herkesin kendi derdine düşüp annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçtığı haşır meydanında hâlimiz nice olur?" (TUD 2005i).
- (2) "Böylece dünya sancısı, ardından kabir, haşır, mahşer, sırat sancısı, korkusu dinsin." (TUD 2006d).

HAVL

havl: *Ar. hev1* Korkma, ürkme, korku (Çağbayır 2007).

can havliyle: Ölüm korkusundan doğan güçlü bir tepki ile (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
havl	1	%0.6
can havliyle	163	%99.4
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	163	%99.4
Toplam	164	%100

TUD'da bağımsız kullanımına bir kez rastlanan *havl*; %99.4 oranında *can havliyle* deyiminde fosilleşmiş bir görünüm arz etmektedir. Kansu Gavri Dîvânı'ndaki "Haşır u neşir ü sâ'atün an

hevlini / Varısarsın anda 'uryân tevbe kıl" (Yavuz 2002) beytinde görüldüğü üzere kelimenin *hevl* biçimini de tarihî metinlerinde görmek mümkündür.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) "Kuvvet ise iyilik kudretidir. Havl kötülüğe karşı durma kudreti..." (TUD 2006k).
- (2) "Bir hüsn-i mehib idi o manzar / Can hevlde, göz bakışta muztar" (Abdülhak Hâmit, akt. Ayverdi 2010).

HAVSALA

havsala : Ar. *ḥawṣala* 1. Kuş kursağı. 2. Mide. 3. Kalça kemikleri arasındaki boşluk, leğen. 4. Zihnî bir şeyi anlama ve kavrama yetisi, anlayış, akıl, zihin (Çağbayır 2007).

havsalasız al(ma)mak: Akli kabul etmemek (TDK 2011).

havsalasına sığmamak: 1. Akli al(ma)mak, kavrayamamak. 2. Kabul edememek (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
havsala	10	%21.7
havsala al(ma)-	25	%54.3
havsala sığma-	11	%23.9
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	36	%78.3
Toplam	46	%100

TUD'da %21.7 oranında bağımsız kullanımına rastlanan *havsala*; yer aldığı tüm cümlelerde "zihnî bir şeyi anlama ve kavrama yetisi" anlamını taşımaktadır. Bu anlamıyla bağımsız bir birim olarak kullanımı dikkate değer olmakla birlikte, kelime %78.3 gibi önemli bir oranda deyimlere sıkışmış fosil bir görünüm sunmaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) "Anıları çaklı kaldı, hafızasında olmasa dahi havsalasında." (TUD 2005j).

- (2) “Dağların atılmış renkli yünlere döneceğini ve hamile develerin korkudan doğuracağını, denizlerin kıvılcımlar çıkararak yanacağını ne güzel çiziyordu gözler önüne, hayale, akla ve havsalaya...” (TUD 2000e).

HIR

hır: Kavga, çekişme (Ayverdi 2010).

hır çıkarmak: Kavga, gürültü çıkarmak (TDK 2011).

hırgür: Kavga, gürültü, ağız kavgası, geçimsizlik (Doğan 2014).

Sözler	Sayı	Oran
hır	–	%0
hır çık(ar)-	47	%90.4
hırgür	5	%9.6
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	52	%100
Toplam	52	%100

Ses taklidine dayanan (Zülfikar 1995) *hur* kelimesine; DS- VII’de *hırboğ-* “lafa boğmak”, *hırdalaş-* “itişip kakışmak, boğuşmak” biçimlerinde rastlanmaktadır. Ayrıca Gülensoy (2011) *hurçın* kelimesinin kökünü de “kavga, dalaş” anlamındaki *hur* ismine dayandırmaktadır. Öyle görünüyor ki yansıma kökenli *hur*, söze ve bağırmaya dayalı ses aşamasından “ağız kavgası, çekişme, sözel dalaşma” gibi anlamları ifade eden bir sözlükbirim düzeyine ulaşmıştır.

Günümüz Türkçesinde *hır çıkar-* deyiminde ve *hırgür* ikilemesinde tamamen fosilleşmiş görünen *hur*, TUD’da bağımsız bir birim olarak hiç kullanılmamıştır. Taranan kaynaklarda da kelimeye kalıplaşmış söz birlikleri dışında bir kez rastlanmıştır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Bu iş çıktı çalkalı, her gün bir hır evin içinde” (Fakir Baykurt, akt. Tietze 2009).

HİLKAT

hilkat: *Ar. hilkat* Yaradılış, fıtrat (TDK 2011).

hilkat garibesi: 1. Bedeninde doğuştan normal olmayan gariplikler bulunan kimse. 2. Acayip, garip, tuhaf şey (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
hilkat	10	%22.7
hilkat garibesi	34	%77.3
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	34	%77.3
Toplam	34	%100

TUD'da bağımsız bir birim olarak %22.7 oranında kullanılan *hilkat*, %77.3 oranında *hilkat garibesi* deyimini içinde fosilleşmiş görünmektedir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Çünkü, bâtılıımızda bile hilkat ve tabiat dışı keskin bir yoldan çıkma değil, bir hakikatin unutulması yahut bilinmemesi sonucu çarpılması sözkonusudur” (TUD 2006l).
- (2) “Bu çocukların sütü çok temiz, hilkatleri çok metin olmalı ki, ileride alafranga hayat Türklüğü büsbütün sardıktan sonra, milliyetlerine bağlı kalabilsinler” (TUD 2004g).

HOR

hor: *Far. hōr* Değersiz, önemi olmayan, aşağı (TDK2011).

hor görmek: Önem vermemek, küçük görmek, aşağı ve bayağı görmek (Ayverdi 2010).

hor kullanmak: Hoyratça, dikkatsizce kullanmak, çabuk eskitmek (Ayverdi 2010).

hor bakmak: Değersiz saymak, değer vermemek (TDK 2011).

hor davranmak: Kıymetini bilmemek (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
hor	4	%1.4
hor gör-	237	%80.9
hor kullan-	27	%9.2
hor bak-	20	%6.8
hor davran-	3	%1
hor et-	1	%0.3
hor ol-	1	%0.3
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	289	%98.6
Toplam	293	%100

Hor gör-, hor kullan- ve hor bak- gibi deyimlerde önemli sayıda yer alan *hor*, TUD'da bağımsız bir birim olarak sadece %1.4 oranında kullanılmıştır.

OABKTSV'deki “‘âzizni *hor* kılar *hor*nı ‘âziz kılar” (Borovkov 2002); Gülistan Tercümesi'ndeki (GT, 1430) “... ne günah gördi ki kulları nazarında *hor* dutar?” (Özkan 1993) ve Kıssa-i Yûsuf'taki (1367) “dünya miñnet-ñānedür iy merd-gār / ni'met isteyenler olur *hōr* (*u*) *zār*” (Karahān 1994) ifadelerinde de görüldüğü üzere, Türkçenin farklı tarihî dönemlerinde bu sözlükbirim; *hor* *kıl-*, *hor* *tut-*, *hor* *u* *zār* *ol-* gibi deyimler içinde de kullanılmıştır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Bu tür levhalar o kadar eğreti ve hor duruyor ki, halk geçerken şöyle bir kaşlarını çatıktan sonra hafiften iç geçiriyorlar” (TUD 1995e).
- (2) “Elbette bugün beni öldürecek, at nalları altında hor ve hakir bir halde kanımı toprağa karıştıracaksın” (TUD 2007j).

ICIK

ıcık: Azmış yara (DS-VII).

ıçığını cıçığını çıkarmak: 1. İncelenmemiş, elden geçirilmemiş hiçbir yerini bırakmamak, didik didik etmek. 2. Bir konuyu en küçük ayrıntısına kadar incelemek, eleştirmek (TDK 2011).

ıçığını cıçığını sormak: Bir kimsenin soyunu sopunu, huyunu suyunu iyice öğrenmek için araştırmak (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
ıcık	–	%0
ıcığını cıcığını çıkar-	5	%41.7
ıcığını cıcığını sor-	3	%25
ıcığını cıcığını kurcala-	1	%8.3
ıcığını cıcığını irdele-	1	%8.3
ıcığını cıncığı	2	%16.7
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	12	%100
Toplam	12	%100

Tietze (2009) *ıcık* sözlükbiriminin mühmel (anlamsız) olduğunu ifade etse de kelimenin DS-VII’de “azmış yara” açıklaması önemli bir ipucudur. “Azmış yara” anlamındaki *ıcık* ile “iç organlar” anlamındaki *cıcık* kelimelerinin; bedene dair olmaları,deşilmelerinin uygun olmaması, irdelenmelerinin sakınca ve sıkıntı arz etmesi gibi nedenlerle anlamca bir araya gelip ikileme oluşturmaları akla yatkın görünmektedir.

Kelimenin tek başına kullanımına ne TUD’da ne de taranan diğer eserlerde rastlanmamıştır. Tıpkı *cıcık* gibi büyük ihtimalle ağızlara özgü olan *ıcık*, standart Türkçede kalıplaşmış söz birliklerine sıkışmış hâliyle varlık gösterebilmektedir.

ISKARTA

ıskarta: *İt. scarto* 1. Bazı iskambil oyunlarında kullanılması gerekmediğinden bir yana bırakılan kâğıtlar. 2. Herhangi bir nedenle değerini yitirmiş mal (TDK 2011).

ıskartaya çıkarmak: İşe yaramadığı için bir kenara atmak (Ayverdi 2010).

Sözler	Sayı	Oran
ıskarta	2	%10.5
ıskartaya çık(ar)-	16	%84.2
ıskartaya ayrıl-	1	%5.3
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	17	%89.5
Toplam	19	%100

İskarta; “herhangi bir nedenle değerini yitirmiş mal” anlamıyla” TUD’da iki kez bağımsız bir birim olarak kullanılmıştır. Kelimenin *iskartaya çıkar*- deyimini başta olmak üzere kalıplaşmış söz birliklerinde önemli ölçüde fosilleştiği görülmektedir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Çoğunlukla, pazarlanamayan, iskarta veya hasat artığı depo kökleri hayvan beslenmesi için kullanılmasına rağmen...” (TUD 2000f).
- (2) “... bu net üretimdir. Buna her ihtimale karşı %20 -30 civarında iskarta ürün ilave etmemizde yarar vardır.” (TUD 1995f).

İCABET

icabet: *Ar. icābet* **1.** Bir çağrıyı yerine getirme, bir çağrıya gitme. **2.** Bir buyruk veya isteğe uyma, kabul etme, razı olma (TDK 2011).

davete icabet etmek: **1.** Çağrılı olduğu yere gitmek (TDK 2011).

icabet etmek: **1.** Çağrı üzerine gitmek. **2.** Bir buyruğa, bir isteğe uygun olarak davranmak (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
icabet	5	%6.3
davete (çağrıya) icabet et-	50	%63.3
icabet et-	24	%30.4
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	74	%93.7
Toplam	79	%100

%93.7 oranında kalıplaşmış söz birliklerinde varlık gösteren *icabet*, TUD’da %6.3 oranında bağımsız bir birim olarak yer almaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Onursal Başkan, davete biraz erken icabetin altında, diğer liderler gelmeden Fahir Ozan’ın söyleyeceği veya ileri süreceği bazı itirazlar olacağını varsayarak beklemeye başladı” (TUD 2006f).

- (2) “Gül’ün davete icabetinin gelecekte ilişkilerimizin olumlu yöne götüreceğini düşünüyorum” (TUD 2008i).

İFLAH

iflah: *Ar. iflāḥ* Kötü, güç bir durumdan kurtulma, iyi bir duruma gelme, onma (TDK 2011).

iflah olmamak: 1. Onmamak, düzelmemek. 2. Doğru davranışta bulunmamak (TDK 2011).

iflah etmek: Kötü bir durum veya hastalıktan kurtulmak (TDK 2011).

iflahını kesmek: Gücünü tüketip karşı koyamayacak duruma getirmek (Ayverdi 2010).

iflahı kesilmek: Çaresiz kalmak (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
iflah	1	%0.5
iflah olma-	150	%75.4
iflah et-	20	%10.1
iflahını kes-	14	%7
iflahı kesil-	7	%3.5
iflah ol-	2	%1
iflahı gevre-	2	%1
iflahı tüken- (sökül-)	2	%01
iflah bul-	1	%0.5
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	198	%99.5
Toplam	199	%100

TUD’da sadece bir kez bağımsız bir birim olarak kullanılan *iflah*; kalıplaşmış söz birlikleri içinde %99.5 oranında fosilleşmiştir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “... iflahım, kadrim, katlımsın ne hesabımda bir açık kalmış sana, ne bir iştah...” (TUD 2001a).
- (2) “O adamın iflahı mümkün değildir” (Şemseddin Sami 2012/1901).

KADA

kada: *Ar. kazā'* 1. Aksilik, talihsizlik, musibet, kısmet, felâket, kaza. 2. Baht. 3. Ölüm (Doğan 2014).

kadasını almak: Birine gelecek kaza ve belayı üzerine almak (Çağbayır 2007).

Sözler	Sayı	Oran
kada	–	%0
kadasını al-	6	%85.7
kadasına belasına sun-	1	%14.3
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	7	%100
Toplam	7	%100

TUD'da bağımsız kullanımına hiç rastlanmayan *kada*; *kadasını al-* çoğunlukta olmak üzere deyimler içinde tamamen fosilleşmiştir. Beş kez *gadasını al-* biçiminde yazımı görülen kelime, DS-VI'da *gadayazımıyla* “dert, hastalık” olarak açıklanmaktadır. Büyük ihtimalle *dat* ile yazılan *kaza* sözlükbirimi, halk ağzında *gada / kada* biçimine dönüşmüştür. Kelimenin *kada* biçimiyle 1990 öncesi metinlerde bağımsız bir birim olarak kullanımlarına rastlanmaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Helâl yedirene delil bir lokmanız bin kadaya ve bin belâyâ bekçi ola” (Ali Rıza Sayman 1978).
- (2) “Paşanı da seni de Allah kurudan kadadan ve yavunculu düş-den ve aşup yordduğun yirde yaramaz işden sizi Allah saklasın” (Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi II. Kitap).

KADEM

kadem: *Ar. kadem* 1. Ayak. 2. Adım. 3. Uğur. 4. Yardanın üçte biri kadar olan, 30,48 santim veya 12 parmağa eşit İngiliz uzunluk ölçüsü, ayak (Ayverdi 2010).

sırta kadem basmak: Bir kimse ortalıktan yok olmak, kaybolmak, ortalıkta görünmemek (TDK 2011).

kadem basmak: 1. Ayak basmak, ulaşmak, varmak. 2. Ayak diremek (Doğan 2014).

sabitkadem: Sebat eden, sözünden caymayan, güvenilir (Doğan 2014).

Sözler	Sayı	Oran
kadem	8	%13.1
sırta kadem bas-	46	%75.4
kadem bas-	4	%6.6
sabitkadem	3	%4.9
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	53	%86.9
Toplam	61	%100

Sırta kadem bas- deyimini başta olmak üzere yaklaşık %87 oranında kalıplaşmış söz birliklerine sıkışmış olan *kadem*, TUD'daki %13.1'lik bağımsız kullanım oranıyla fosil bir portre sunmaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Sana karşı tavırlarımız mahvolmuş kavimlerin hâllerinden birkaç kadem daha ileri; kalbî, ruhî hastalıklarımız cüzzamdan, kanserden daha amansız; dertlerimizi dergahına açıyor...” (TUD 2001e).
- (2) “O karanlıkta, 190 kadem uzunluğundaki bu büyük kalyonda, verilen bu emri pasaparola edip tâ baş kasaraya kadar ulaştırılan vardiyaların sesleri duyuldu” (TUD 2005p).

KÂL

kâl: Ar. *qāl* Söz, lâf, söz dizisi, kavl (Doğan 2014).

kâle almak: Dikkate almak, hesaba katmak, önem vermek (Doğan 2014).

Sözler	Sayı	Oran
kal	5	%4.3
kale al(ma)-	110	%95.7
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	110	%95.7
Toplam	115	%100

TUD'da *kâl* sözlükbirimi, deyim içindeki kullanımlarında çoğunlukla *kaal* biçiminde yazılmıştır. %95.7 oranında *kâle al-* deyiminin olumlu ve olumsuz çekimlerinde fosilleşmiş olan kelime, bağımsız bir birim olarak %4.3 oranında kullanılmıştır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) "Hâl'e tutunanlar *kâl*'i de kalemi de kalpleri de peşinde sürüküyor." (TUD 2007l).
- (2) "Bu durumu "bu *kal*"de dile gelen "hal"i zevk edemeyenler, karşınıza şöyle bir sual mızrağı dikebilirler..." (TUD 1998g).

KALLEM

kalem¹⁶ : Ar. *kalem* Kalem.¹⁷

allem kalem etmek: Bir işi istediği duruma getirmek için her türlü kurnazca çareye başvurmak (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
kalem	–	%0
allem kalem et-	19	%95
ellem güllem yap-	1	%5
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	20	%100
Toplam	20	%100

Ağızlarda görülen *eşşek*, *aşşağı* gibi söyleyişteki; *ana* > *anne* ve *elig* > *elli* gibi standart Türkçedeki ikizleşme olayı; büyük ihtimalle *kalem* kelimesinde de yaşanmış; vurgudan ve *allem* kelimesindeki ikiz ünsüz ve hece düzeninden dolayı /l/ sesi ikizleşmiş ve bu sözlükbirim, *kalem* biçimine dönüşmüştür.

Kalem, bağımsız bir birim olarak Türkçede güçlü bir biçimde var olurken; *kalem* biçimi deyim içinde fosilleşmiştir. Kelimenin TUD'da ya da incelenen diğer kaynaklarda kalıplaşmış söz birlikleri haricinde kullanımına rastlanmamıştır.

16 Bu çalışmanın *allem* madde başında, *allem kalem et-* deyiminin oluşumuna dair yorum getirilmiştir.

17 *Kalem* kelimesi, Türkçede bağımsız olarak sıkça kullanılan bir sözlükbirim olduğu için *kalem* için "kalem" açıklaması yeterli görülmüştür.

KEM

kem: *Far. kem* 1. Kötü, fena, değersiz, adi. 2. Eksik, noksan, az (Ayverdi 2010).

kem göz: Baktığı şeye kötülük getiren, hasetle bakan göz (Ayverdi 2010).

kem söz: Kötü söz (Ayverdi 2010).

kem bakış: Kötü gözle bakış (Doğan 2014).

kem talih: Kötü şans ve kader.

kem gözle bakmak: (Birine karşı) Kötü niyet beslemek, kötü gözle bakmak (Ayverdi 2010).

Sözler	Sayı	Oran
kem	6	%9.7
kem göz	34	%54.8
kem söz	6	%9.7
kem bakış	6	%9.7
kem talih	5	%8.1
kem gözle bak-	5	%8.1
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	56	%90.3
Toplam	62	%100

Kem göz başta olmak üzere beş farklı kalıplaşmış söz birliğine %90.3 oranında sıkışmış olan *kem*, TUD'da bağımsız bir birim olarak %9.7 oranında bulunmaktadır. Kelime bu görünümüyle fosil bir portre sergilemektedir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) "Ama, varoluşumu izleyen ve yargılayan kem bir çevrenin varlığını görme vakti de gelmişti; kaygılanmıştım." (TUD 1995n).
- (2) "Kem kişi bellememişlerdi herhalde. Birçok insanın tedirginliğine, bir şey olur mu acaba kuşkularına karşı günün ve gecenin olaysız geçmesi sevindiriciydi." (TUD 2000j).

KERTME

kertme: 1. Kertmek işi. 2. Çentik (TDK 2011).

beşik kertme: Bebeğin daha beşikteyken bir başka bebekle anası babası tarafından nişanlanması (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
kertme	–	%0
beşik kertmesi	29	%100
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	29	%100
Toplam	29	%100

Bağımsız bir birim olarak TUD'da yer almayan *kertme*, *beşik kertmesi* ifadesinde tamamen fosilleşmiştir. 1990 yılı öncesine ait metinlerde kelimeye bağımsız bir birim olarak nadiren de olsa rastlanmaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Ön ve arka yüzün ön bölümünde kertmeler daha geniş tutulmuş ve doğal olarak çivi kullanılmıştır” (Evren 1987).
- (2) “Kapağın kenar tahtaları da gövde tahtası gibi birbirine kertme olarak çatılmıştır” (Evren 1987).

KET

ket: *Erm. geyt* Engel, mâni (Ayverdi 2010).

ket vurmak: Engel olmak, güçleştirmek (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
ket	2	%3.6
ket vur-	54	%96.4
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	54	%96.4
Toplam	56	%100

Kalıplaşmış söz birliklerinden sadece *ket vur-* deyimi içinde %96.4 oranında TUD'da yer alan *ket*; %3.6 oranında bağımsız bir

birim olarak farklı metinlerde yer alsa da günümüz Türkçesinde fosilleşmiş bir görünüm sunmaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Bire bir gündelik yaşam diyaloglarıyla sınırlı kalmayan bu tutukluk, dile vurulmuş ket halleri nasıl olduysa aynen sirayet etmiş siyaset hayatımıza ve kamusal alana.” (TUD 2005j).
- (2) “Vicdan ket değildir artık âlemlere şer saçanlara. Kapalı kapılar ardında umut bulamazsın.” (TUD 2005l).

KOLAÇAN

kolaçan: Herhangi bir amaçla çevreyi dolaşıp pek belli etmeksizin gözden geçirme (TDK 2011).

kolaçan etmek: Ne olup bittiğini anlamak için etrafı dolaşıp gözden geçirmek (Ayverdi 2010).

Sözler	Sayı	Oran
kolaçan	–	%0
kolaçan et-	110	%100
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	110	%100
Toplam	110	%100

LO’da “gezip dolaşma, bala çala arşınlama”; KT’de “çapul ve sirkat niyetiyle gezip dolaşma” olarak açıklanan *kolaçan*, 1990 öncesi metinlerde nadiren de olsa bağımsız kullanılmıştır. Günümüz Türkçesindeki *kolla-* “korumak, gözetmek”; LÇTO’daki *kola-* “bir şeye muavenet ve muhafazat eylemek”; Evliyâ Çelebi Seyehatnâmesi Okuma Sözlüğü’ndeki (EÇSOS, Dankoff 2013) *kol* “devriye”, *kol dolaş-* “devriyeye çıkmak” sözlükbirimleri de dikkate alınarak kelimenin etimolojisi ayrıntılı incelenebilir.

TUD’da sadece *kolaçan et-* deyiimi içinde rastlanan *kolaçan*, günümüz Türkçesinde tamamen fosilleşmiştir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Bu niyetle Kabataş’tan Bebek’le Azapkapısı arasında kolaça-na çıkar” (Hüseyin Rahmi Gürpınar, akt. Ayverdi 2010).

- (2) “O tarafa kolaçan ettiler, kolaçana çıktılar” (Şemseddin Sami 2012/1901).

KÜNH

küh: *Ar. küh* 1. Bir şeyin özü, iç yüzü, aslı. 2. Kök, dip, asıl (Çağbayır 2007).

kühüne varmak: Bir şeyin özünü, aslını anlamak (TDK 2011).

kühüne vakıf olmak: Bir şeyin gerçekliğini, özünü, temel niteliklerini anlamak ve bilmek.

Sözler	Sayı	Oran
küh	2	%15.4
kühüne var-	6	%46.1
kühüne vakıf ol-	3	%23.1
kühüne nüfuz et-	1	%7.7
kühünü idrak et-	1	%7.7
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	11	%84.6
Toplam	13	%100

TUD’da iki kez bağımsız bir birim olarak kullanımı görülen *küh*, %84.6 oranında deyimler içinde varlık göstermektedir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Kühünü araştırdığı halde yıldızların kaderi olan geceleri görünüp gündüzleri kaybolma özellikleri onların ilah olarak kabul edilmelerine engel oluyordu” (TUD 2007a).
- (2) “Kainatın kühüyle öpüşüp koklaşan bu İslam aydınlarının, “yetmiş iki buçuk millete hoş bak”malarının, buna bağlı olarak da, bu hoş bakışın dışında kalanları “hakikate asi” kabul etmelerinin ana sebebi budur.” (TUD 1999g).

LÖK

lök: *Far. lük* 1. Bir çeşit iri erkek deve. 2. Ağır, battal (Ayverdi 2010).

lök gibi : Bütün hantallığıyla (Çağbayır 2007).

lök gibi oturmak: Bütün ağırlığı ile bir yere çökmek (Doğan 2014).

Sözler	Sayı	Oran
lök	–	%0
lök gibi otur-	7	%35
lök gibi	7	%35
lök lök	2	%10
lök diye	2	%10
lök gibi çok-	2	%10
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	29	%100
Toplam	29	%100

TUD'da bağımsız bir birim olarak hiç bulunmayan *lök*, %100'lük bir oranla günümüz Türkçesinde fosilleşmiştir. Kelimenin bağımsız kullanımları, Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde ve yöresel halk fıkralarında görülmektedir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) "Ba'zısı piyâde elinde hışt atar gibi düşmenin urup şikâr olur gibi gözleri tâs-ı pür-hûna dönüp ağzından lök deve gibi köpükler saçarak na'ra haykırarak birbirlerine hamle ederler. (Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi X. Kitap).
- (2) "Bre hoca, gara lök öldükten sonra dini imanı nedeyn!" (Aba 2012).

MADARA

madara: *Yun. madara* 1. Kötü, seviyesi düşük, bayağı, adi. 2. Kalp, sahte para (Ayverdi 2010).

madara etmek: Yalanını, yanlışını ortaya çıkmak veya yüzüne vurmak suretiyle bir kimseyi topluluk içinde utandırmak, kötü bir duruma düşürmek (Ayverdi 2010).

madara olmak: Yalanı, yanlışını ortaya çıkmak, topluluk içinde kötü bir duruma düşmek, mahcup olmak (Ayverdi 2010).

Sözler	Sayı	Oran
madara	1	%7.7
madara et-	8	%61.5
madara ol-	4	%30.8
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	12	%92.3
Toplam	13	%100

Ayverdi (2010), *madara* kelimesinin Yunancada “saçı dö-külmüş, yolunmuş” anlamına geldiğini belirtir. Türkçede anlam değişimine uğramış olan *madara*, TUD’da bağımsız bir birim olarak sadece bir kez kullanılmıştır. Kelime, %92.3 oranında fosilleşmiş durumdadır.

1990 öncesinde yazılmış eserlerde, kelimenin bağımsız kul-lanımına rastlanmamıştır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Yıllar önce tiyatro eleştirmeni Günay Akarsu’ya ‘şu Türk Tiyatrosu ve Sineması neden bu kadar madara acaba?’ diye sorduğumda ‘Alıcısı belirliyor’ demişti” (TUD 1994e).

MADİK

madik: *Erm. madig* 1. Çocukların misketlere fiske vurmak suretiyle oy-nadıkları bir oyun, zıp zıp oyunu. 2. Düzen, dolap, hile, dalavere (Ay-verdi 2010).

madik atmak: Birini aldatıp ona oyun etmek, hile yapmak (Ayverdi 2010).

Sözler	Sayı	Oran
madik	1	%20
madik at-	4	%80
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	4	%80
Toplam	5	%100

Gerek deyim içinde gerek bağımsız bir birim olarak TUD’da önemli sayıda görülmeyen *madik*; bu görünümüyle %80 oranın-da *madik at-* deyimini içinde fosilleşmiştir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Ancak, aynı filmi profesyonel fotoğrafçılar tarafından kullan-dığında, bu mallar üretim madigine bürünürler” (TUD 2001c).
- (2) “Gazetecilerin pintiliklerinden, kitapçıların madiklerinden uzak ve serbest yaşıyorum” (Hüseyin Rahmi Gürpınar, akt. Ayverdi 2010).

MAHSUR

mahsur: *Ar. maḥṣūr* Kuşatılmış, sarılmış, çevrilmiş (TDK 2011).

mahsur kalmak: 1. Bir yerden çıkamamak. 2. Kuşatılmak, sarılmak, çevrilmek (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
mahsur	–	%0
mahsur kal-	7	%35
mahsur bırak-	7	%35
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	29	%100
Toplam	29	%100

Mahzur “sakınca, engel” ve *mazur* “mazeretli” sözlükbirimleri ile karıştırılıp 10 kez *mahsur gör-*, 29 kez *mahsuru var / yok* ve üç kez de *mahsuru ol-* biçimindeki -değerlendirmeye alınmayan- yanlış kullanımları dışında *mahsur* kelimesi; %94.8 oranında *mahsur kal-*, %1.5 oranında da *mahsur bırak-* deyimlerinde fosilleşmiş görünmektedir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Kalemin ve rengin anlatamayacağı uçucu bir cilveyle ışılda-
yan enfes çini âlemi içinde mahsur pencerenin parmaklığına
alnımı dayadım” (TUD 2006j).
- (2) “Konuşmaya ihtiyacı vardı. Oysa dört gündür bu evde mah-
surdu. “ (TUD 2003e).

MARUZ

maruz: *Ar. ma'rūz* 1. Bir olayın, bir durumun etkisinde ya da karşısında bulunan. 2. Arz edilen, sunulan, verilen (TDK 2011).

maruz kalmak: Bir olay veya durumla karşı karşıya olmak (TDK 2011).

maruz bulunmak (olmak): Bir olayın veya bir durumun etkisinde bulunmak (TDK 2011).

maruz bırakmak: Birini, bir şeyin etkisinde bırakmak veya karşısında olmasını sağlamak (Çağbayır 2007).

Sözler	Sayı	Oran
maruz	65	%2.7
maruz kal-	1721	%71.9
maruz bulun- (ol-)	420	%17.5
maruz bırak-	189	%7.9
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	2330	%97.3
Toplam	2395	%100

TUD'da %97.3 oranında deyimler içine sıkışmış olan *maruz*, sadece %2.7 oranında bağımsız kullanımı olan fosil bir kelimedir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Çapları büyük olduğundan, dışardan, düşen maddeler sebebiyle ve rüzgâr ve yağmur tesiriyle kirlenme tehlikesine mâruzdur” (TUD 1992d).
- (2) “Tabiatı koruma alanı; bilim ve eğitim bakımından önem taşıyan nadir, tehlikeye maruz veya kaybolmaya yüz tutmuş ekosistemler, türler ve tabii olayların meydana getirdiği...” (TUD 1993d).

MAT

mat: *Ar. mât* Satranç oyununda taraflardan birinin yenilgisi (TDK 2011).

mat etmek: 1. Satranç oyununda yenmek. 2. Bir tartışma sonunda karşısındakini cevap veremez duruma düşürmek (TDK 2011).

mat olmak: 1. Satranç oyununda yenilmek. 2. Bir tartışma sonunda veya benzeri durumda yenik düşmek (TDK 2011).

şah mat: Satranç oyununda yenme (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
mat	1	%2.6
mat et-	22	%56.4
mat ol-	8	%20.5
şah mat	8	%20.5
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	38	%97.4
Toplam	39	%100

Ayverdi'nin (2010), Arapça *māte* > *māt* “öldü” (*şāh mat* “şah öldü”) olarak açıkladığı *mat* kelimesinin alıntulandığı dile dair sözlüklerde ikilik bulunmaktadır. MBTS ve DBTS'de Arapça; TDKTS, ÖTS, MEBÖTS ve OTAL'de Farsça kaynaklı gösterilen *mat*, OTS'de belirtildiği gibi Arapçadan Farsçaya; Farsçadan da Türkçeye geçmiş olabilir.

Bu çalışmada kaynağı Arapça kabul edilen *mat*, %97.4 oranında kalıplaşmış söz birlikleri içinde fosilleşmiştir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Rakipleri ondan fena çekiniyor. ‘Sicilya’ ile açtığı oyunu birkaç hamlede mata kadar götürebiliyor çünkü...” (TUD 2005k).
- (2) “Artık anlaşılmıştır günün akşamılığı / Kesin mat yok” (İlhami Çiçek, akt. Doğan 2014).

MAZUR

mazur: Ar. *ma'zūr* Mazareti olan, mazaretli (TDK 2011).

mazur görmek: Kusura bakmamak, hoş görmek, bağışlamak, affetmek (TDK 2011).

mazur göstermek: Bir kişiyi ya da durumu hoş görü ve aflat karşılanacak biçimde sunmak.

Sözler	Sayı	Oran
mazur	12	%6.7
mazur gör-	111	%62
mazur göster-	55	%30.7
mazur ol-	1	%0.6
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	167	%93.3
Toplam	179	%100

Mazur gör- ve *mazur göster-* deyimleri başta olmak üzere %93.3 oranında kalıplaşmış söz birliklerinde fosilleşmiş olan *mazur*; TUD'da %6.7 oranında bağımsız bir birim olarak kullanılmıştır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) "... post-modern olarak adlandırılan çıkışlar ise, geleneksizliklerinden ötürü mazurdurlar ve umut vericidirler" (TUD 2006l).
- (2) "Böyleleri, zorunlu halleri varsa mazur sayılırlar. Yoksa günah işlemiş olurlar" (TUD 1996e).

MEDET

medet: *Ar. meded* İmdat, yardım, nusret (Doğan 2014).

medet ummak (beklemek): Birinden veya bir şeyden yardım beklemek (TDK 2011).

medet dilemek: Yardım istemek (Doğan 2014).

medet Allah: Çok güç durumda kalındığında Allah'tan yardım dileğinde bulunma sözü (Çağbayır 2007).

Sözler	Sayı	Oran
medet	21	%7.1
medet um- (bekle-)	263	%89.5
medet dile-	5	%1.7
medet Allah	5	%1.7
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	273	%92.9
Toplam	294	%100

Medet, TUD'da %7.1 oranında bağımsız bir birim olarak yer alsa da *medet um-* deymi çoğunlukta olmak üzere yaklaşık %93 oranında kalıplaşmış söz birliklerinde fosilleşmiştir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) "Son limana girdi, demirledi gemi, çıkmamak üzere, Çünkü ne rüzgârdan, ne de gün ışığından medet var artık..." (TUD 2002f).
- (2) "Arkasında bir medet arıyor insan. Bakıyor ki mazideki hayatı ve yaşadığı ömür hiçlik içine yuvarlanıyor" (TUD 2004k).

MENEM

menem: *Far. mânend* Benzer, eş, misil, mânend (Ayverdi 2010).

n e menem: Ne çeşit, ne türlü (TDK 2011).

ne mene: Ne çeşit, ne türlü, ne yaman (MEB 1995).

Sözler	Sayı	Oran
menem	–	%0
ne menem	58	%80.6
ne mene	14	%19.4
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	72	%100
Toplam	72	%100

TUD’da *ne menem*, *ne mene* deyimlerinde tamamen fosilleştiği görülen *menem* kelimesine, 1990 öncesi metinlerde *menend* biçimiyle rastlanmaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Köroğlu menendin yoktur / Köyün var şenliği yoktur” (Köroğlu, akt. Ayverdi 2010).
- (2) “Bu yerlerde onun yoktu güzellikte menendi” (Mehmet Emin-Yurdakul, akt. Ayverdi 2010).

MENENT

menent: *Far. mânend* Eş, benzer (Çağbayır 2007).

eşi menendi bulunmamak: Benzeri olmamak (TDK 2011)

eşi menendi görülmemek: Benzeri bulunmamak.

Sözler	Sayı	Oran
menent	-	%0
eşi menendi bulunma-	5	%35.7
eşi menendi görölme-	3	%21.4
eşi menendi olma-	2	%14.3
menendi olma-	2	%14.3
menendi bulunma-	1	%7.1
eşi menendi	1	%7.1
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	14	%100
Toplam	14	%100

Menent kelimesinin, TUD'da bağımsız bir birim olarak kullanımına hiç rastlanmamıştır. Bir önceki *menem* madde başında olduğu gibi Farsçadan alıntı *mānend*; *mene*, *menem*, *menent* biçimlerinde kalıplaşmış söz birliklerinde tamamen fosilleşmiştir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Anuñ gibi hūbdur ki ‘ālemdə mānendi yoqdur” (Hazai & Tietze 2006).
- (2) “Çubuğum yok yâr yoluna uzatam / Menendin yok seni kime benzetem” (Halk türküsü, akt. TDK 2011).

MERAM

meram: *Ar. merām* İstek, amaç, gaye, maksat (TDK 2011).

meramını anlatmak: İsteğini, derdini anlatmak (TDK 2011).

meram etmek: Üstüne düşmek, yapmak istemek (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
meram	21	%21
meramını anlat- (ifade et-, dile getir-)	74	%74
meram et-	5	%5
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	79	%79
Toplam	100	%100

%79 oranında kalıplaşmış söz birliklerinde varlık gösteren *meram*, TUD'da %21 oranında bağımsız bir birim olarak kullanılsa da önemli ölçüde fosilleşme derecesi arz etmektedir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Peki Yiğit Cemal, seni buralara getiren meramın nedir? Bu sorudan sonra Cemal, yaşadığı ülkeyi ve bu ülkeyi felakete sürükleyen devi uzun uzun anlatmış” (TUD 2004j).
- (2) “Yine de Gramsci'nin asıl meramı ne olursa olsun, ‘ekonomi’ye oldukça gölgede bir yer tanıdığı açıktır” (TUD 2000n).

MİRİN KIRIN

mırın kırın: Bir işi veya bir isteği açıkça reddetmeyip kaçamaklı sözler söyleme, çeşitli bahaneler ileri sürme, nazlanma (Ayverdi 2010).

mırın kırın etmek: Bir işten kurtulmak veya bir isteği yerine getirmemek için bahaneler uydurmak, nazlanmak (Ayverdi 2010).

Sözler	Sayı	Oran
mırın kırın	5	%13.9
mırın kırın et-	31	%86.1
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	31	%86.1
Toplam	36	%100

Zülfikar (1995) *mırın kırın* ikilemesini, *mır* birincil biçiminden genişletilmiş ikincil bir biçim olarak gösterirken Eren de (1988), *mırın kırın* ikilemesinin yansıma olmadığını, DS-II'deki "güçlük çıkarıp işten kaçmak" anlamındaki *burun gırın it-* ile ilgisi olabileceğini dile getirir. Gülensoy (2011) ise *mırın kırın* madde başında, ikilemenin kökenini *mırın* < *mır* 'yansıma' + (ı)n, *kırın* < *kır* 'yansıma' + (ı)n biçiminde belirtir ve daha fazla açıklama yapmaz. Bu gelişime göre isimden isim türemiştir ve /ı/ sesi yardımcı ünlüdür.

Eren'in (1988) etimolojisi; *burun kır-* fiilinin anlamı ile "bir işi veya bir isteği açıkça reddetmeyip kaçamaklı sözler söyleme, çeşitli bahaneler ileri sürme, nazlanma" anlamı taşıyan *mırın kırın* pek ilgili görünmediğinden ikna edici değildir. Üstelik ikilemenin açıklamasında yer alan "söz söylemeye, ses çıkarmaya" yönelik anlam ve DS-IX'daki *mırın kırın et-* "ileri geri konuşmak" fiili dikkate alındığında ikilemenin kaynağında "söz" unsurunun ağırlıkta olduğu görülür.

DS-IX'daki *mırır-* "oyunbozanlık etmek, döneklık etmek" fiili de bir başka ipucudur. Bu veriler ışığında; yansıma sesler olan *mır* ve *gır* kelimelerinin, önce isimden fiil yapım eki +*I-* ve sonra da fiilden isim yapım eki -*n* ile türediklerini (*mır*+ı-*n* ve *gır*+ı-*n*) söylemek mümkündür. +*I-* eki, günümüzde işlek olmasa da ses yansımaları sözlerle gelerek *tok+ı-*, *şak+ı-* örneklerinde olduğu gibi fiil türetebilmektedir.

Mırın kırın ikilemesi, TUD'da yaklaşık %86 oranında sadece *mırın kırın et-* deyiminde geçmektedir. Yaklaşık %14'lük bir oranda bağımsız bir birim olarak kullanılan *mırın kırın*, önemli ölçüde fosilleşmiştir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) "Gerçi ben bu mırın kırınlara hiç aldırmadım, isteyerek değil ha, gördüklerim karşısında sus pus olduğum için" (TUD 2002a).
- (2) "Ben yorgunum sizlerle yemeğe çıkmayacağım. Haydi siz gidin, önerisini bir iki mırın kırından sonra benimseyiverdi" (TUD 1995m).

MİAT

miat: *Ar. mî'ād* **1.** Bir şeyin yapılması için tanınan süre. **2.** Bir şeyin yerine yenisinin verilebilmesi için kabul edilmiş bulunan süre, kullanma süresi (TDK 2011).

miadı dolmak: Bir şeyin kullanım süresi bitmek, eskimek (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
miat	–	%0
miadı dol-	32	%100
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	32	%100
Toplam	32	%100

Türkçenin farklı dönemlerinde bağımsız bir birim olarak metinlerde yer alan *miat*, günümüz Türkçesinde *miadı dol-* deyiminde tamamen fosilleşmiştir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) "Fakat hissediyorduk ki o mîâdı beklemek mümkün olmayacak" (Halit Ziya Uşaklıgil, akt. Ayverdi 2010).
- (2) "Mîâd-ı visâli hiç belirmez / Zîrâ ki muğis ola sâât" (Kadı Burhâneddin, akt. Ayverdi 2010).

MİHENK

mihenk : *Ar. mihekk* 1. Altının ayarını anlamakta kullanılan taş, denek taşı. 2. Bir kimsenin değerini, ahlakını anlamaya yarar herhangi bir durum, olay vb. şey, ölçüt (Çağbayır 2007).

mihenk taşı: Değer ölçüsü, kıymet ölçüsü (Çağbayır 2007).

mihenge vurmak: Ölçmek, denemek, imtihan etmek (Ayverdi 2010).

Sözler	Sayı	Oran
mihenk	8	%8.4
mihenk taşı-	80	%84.2
mihenge vur-	5	%5.3
mihenk noktası-	2	%2.1
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	87	%91.6
Toplam	95	%100

Mihenk taşı çoğunlukta olmak üzere kalıplaşmış söz birliklerinde %91.6 oranında sabitleşmiş olan *mihenk*, TUD'da bağımsız bir birim olarak %8.4 oranında yer almaktadır. *Mihenk taşı* ifadesi, deyim anlamı dışında TUD'da sadece iki kez gerçek anlamıyla kullanılmıştır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Her şeyi bu mihengin kalıbına döküp yoğuruyorum. Süfli zevklerden, mânâsız heveslerden ayırıyor, yapmacıktan arındırıyor, masum derinliklerden sâfileştiriyorum” (TUD 1991c).
- (2) “Ahmet Cevdet Paşa’nın başkanlığını yaptığı bir komisyon tarafından hazırlanan Mecelle’yi de yürürlükteki hukukun mihengi olarak benimsemişlerdir” (TUD 2002b).

MUSALLAT

musallat: *Ar. musallaṭ* Fazlasıyla üzerine düşen, aşırı derecede taciz eden, sık sık rahatsızlık veren, sataşan (Doğan 2014).

musallat olmak: Birini sürekli rahatsız etmek, birine sataşmak, peşini hiç bırakmamak (TDK 2011).

musallat etmek: Birini bir kimsenin başına sarmak, bela etmek (Ayverdi 2010).

Sözler	Sayı	Oran
musallat	9	%4.4
musallat ol-	162	%79.4
musallat et-	33	%16.2
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	195	%95.6
Toplam	204	%100

Musallat ol- ve *musallat et-* deyimleri içinde %95.6 oranında fosilleşmiş görünen *musallat* kelimesinin TUD'daki bağımsız kullanım oranı %4.4'tür.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Bir tür miskinlik, mükemmeli arama hırsıyla başına musallat o miskinlik, kılını oynattırmadı ona” (TUD 2004i).
- (2) “Çömelik, tüttürmeye başladı bafarasını, bir yandan yer yer ağarmış sakal diplerini kaşıyor, izliyor eşekarısını incir dalına musallat” (TUD 1993f).

NAHAK

nahak: *Far. nā + Ar. ḥaqq* Haksız, gereksiz (TDK 2011).

nahak yere: Haksız, gereksiz olarak, boş yere, boşuna (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
nahak	–	%0
nahak yere	5	%100
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	5	%100
Toplam	5	%100

1990 öncesi metinlerde bağımsız kullanımlarına rastlanan *nahak* sözlükbirimi, TUD'daki tarama sonucunda *nahak yere* deyiminde tamamen fosilleşmiş görünmektedir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Bu tekdiriniz nâhaktır” (Ahmed Vefik Paşa, akt. Ayverdi 2010).
- (2) “Talihin sana bilasebep verdiği nahak bir mükâfatın kıymetini takdir edemiyorum” (Ömer Seyfettin, akt. TDK 2011).

NEVİR

nevır: *Ar. nevr* Yüzün rengi, bet beniz (TDK 2011).

nevri dönmek: Belli etmemeye çalıştığı bir öfkeye kapılmak, çok sinirlenmek (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
nevır	–	%0
nevri dön-	14	%100
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	14	%100
Toplam	14	%100

Nevır kelimesinin, içinde tamamen fosilleştiği *nevri dön-* deyiminin; Türkçe sözlüklerde çelişkili bir biçimde madde içi başlık olarak bulunduğu dikkat çekmektedir. ÖTS’de hem Arapça kökenli *nevır* hem de Yunanca kaynaklı *nevr* (névro) madde başı altında yer alan bu deyim; MBTS’de Yunanca *nevro* “sinir”, TDKTS, DDTS, MEBÖTS ve DBTS’de Arapça kökenli *nevır* “yüz rengi, bet, beniz, çehre” maddeleri içinde açıklanmaktadır.

Sinirlenme esnasında “yüz renginin değiştiği, betin benzin attığı” dikkate alınarak bu çalışmada “beniz, yüz rengi” anlamı esas kabul edilmiştir. Bu veriler doğrultusunda *nevır*, TUD’daki kullanımlar çerçevesinde tamamen fosilleşmiştir. Taranan diğer kaynaklarda da kelimenin bağımsız bir birim olarak kullanımına rastlanmamıştır.

PARSA

parsa: *Far. pārsē* 1. İzleyici önünde yapılan bir gösteriden sonra toplanan para. 2. Yağlı güreşte pehlivanlar karşılaştıktan sonra seyirci arasına dağılarak topladıkları para (Çağbayır 2007).

parsayı toplamak: Emegın karşılığını emek verenin değil başkasının aldığı anlatmak için kullanılır (Ayverdi 2010).

Sözler	Sayı	Oran
parsa	6	%16.7
parsa(yı) topla-	23	%63.9
parsa(dan) kopar-	2	%5.6
parsayı götür-	2	%5.6
parsa(yı) kap-	2	%5.6
parsayı vur-	1	%2.8
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	30	%83.3
Toplam	36	%100

TUD'da *parsa* kelimesi beş kez “emeksiz kazanç” anlamında bağımsız olarak kullanılmıştır, fakat bu anlam incelenen Türkçe sözlüklerde yer almamaktadır.

Parsayı topla- deyimini çoğunlukta olmak üzere beş farklı kalıplaşmış söz birliğinde %83.3 oranında fosilleşmiş olan *parsa*, bağımsız bir birim olarak TUD'da %16.7 oranında kullanılmıştır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Şüphesiz çabaları çok daha baskıcı ve yıldırıcı olabilirdiye de sessiz ve derinden giderek parsanın tümünü istediklerinden görüntülerinin paralelinde icraatleri de zaman zaman tartışmalara açtı” (TUD 1995m).
- (2) “... zaten hisse senetlerinin fiyatlarının hızla arttığını, tavana gideceğini, bu işlerden iyi bir parsayla çıkacağını anlatıp durdu” (TUD 2000m).

PELESENK

pelesenk: *Far. pārseng* Konuşurken gereksiz tekrarlanan söz, persenk (TDK 2011).

dile/dilde pelesenk olmak: Sürekli söylenmek, dile dolanmak.

diline pelesenk etmek: Diline dolamak, bir şeyi sürekli söyleyip durmak (Doğan 2014).

Sözler	Sayı	Oran
pelesenk	1	%2.9
dile/dilde pelesenk ol-	13	%38.2
diline pelesenk et-	12	%35.3
ağına pelesenk ol-	2	%5.9
dil pelesengi yap-	2	%5.9
dile pelesenk	2	%5.9
ağına pelesenk et-	1	%2.9
ağza pelesenk	1	%2.9
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	33	%97.1
Toplam	34	%100

LO'da *persenk* "pârsenk, vezin, müvazene, lakırdı"; KT'de *perseng* "terazinin eksliğini ikmâl için bir gözüne konulan taş; medâr-ı kelâm olmak üzere söz arasında münâsebetli münâsebetsiz îrâd ve tekrar olunan 'efendim, efendime söyleyeyim, uzatmayalım' gibi tabir" biçiminde madde başı olan *pelesenk*, fono-semantic başkalaşmaya uğramıştır.

Alıntı kelimeler; herhangi bir dilin söz varlığına dahil olurken ses değişiminin yanı sıra anlam değişimi de (fono- semantic başkalaşma) yaşayabilmektedir. *Persenk* sözlükbiriminde de sesbilimsel yönden hem ünlü türemesi hem de r > l değişmesi olurken kelime aynı zamanda günümüz Türkçesinde başka anlama geçmiştir (Kara 2011).

"Bir şeyi sürekli söylemek" anlamındaki deyimler içinde yaklaşık %97 oranında donmuş olan *pelesenk* kelimesine, TUD'da bağımsız bir birim olarak bir kez rastlanmıştır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) "Eski kuşaklar daha çok kullanıyor, yeni kuşak pek terbiyesiz bulunan bu pelesenkten kurtulmaya özen gösteriyor, cümlede yeri gelince orayı yutkunarak geçiştirmeye uğraşıyor" (TUD 2001g).
- (2) "Hamd-i Hak'tır dilimizdeki persenk / Öyle Hak'tır ki yok ana bir denk" (Ferâizcizâde Mehmed Şâkir, akt. Ayverdi 2010).

PEŞKEŞ

peşkeş: *Far. pîşkeş* Hediye, armağan, tuhfe, bahşiş (Doğan 2014).

peşkeş çekmek: 1. Başkasının malını birine bağışlamak. 2. Verilmemesi gereken bir şeyi uygunsuz bir amaçla veya yersiz olarak birine vermek (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
peşkeş	6	%4.7
peşkeş çek-	122	%95.3
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	122	%95.3
Toplam	128	%100

Bağımsız bir birim olarak %4.7 oranında TUD'da yer alan *peşkeş*, kalıplaşmış söz birliklerinden sadece *peşkeş çek-* deyişinde %95.3 oranında fosilleşmiştir. İstanbul Kadı Sicili'ndeki "Rumeli ve Anadolu Ermenileri keferesine yüz bin akçe *pîşkeş* ile patrik olup..." (İSAM 2010b) cümlesinde görüldüğü üzere kelime Osmanlı Türkçesi döneminde *pîşkeş* biçiminde de kullanılmaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) "Yemekten sonra padişaha ve beraberinde gitmiş ise Darüssade Ağa'sına ve Rikab Ağalan'na Sadrazam tarafından peşkeş ler verilirdi" (TUD 1999d).
- (2) "Böyle değerli yerleri özelleştirme adıyla yok pahasına satıyorlar. Peşkeş deyince kızıyorlar, başka nedir?" (TUD 1998k).

PEYDA

peyda: *Far. peyda* Açıkta ve meydanda olan, âşikâr, zâhir (Ayverdi 2010).

peyda olmak: Ortaya çıkmak, belirlemek, görünmek (Ayverdi 2010).

peyda etmek: Çıkarmak, oluşturmak, ortaya çıkarmak, edinmek (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
peyda	-	%0
peyda ol-	39	%78
peyda et-	11	%22
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	50	%100
Toplam	50	%100

TUD'da deyimler içinde tamamen fosilleştiği görülen *peyda*; bağımsız bir birim olarak hiç kullanılmamıştır. Kelime sonunda /h/ ünsüzünün türemesi ile Türkçede *peydah* biçimine de rastlanmaktadır, fakat *peydah* kelimesi de *peydahla-*, *peydahlan-* gibi fiillerde fosil taban durumundadır.

Kelimenin tek başına kullanım örnekleri Zehra (1896) romanından ve Ahmed Rıdvan'ın Hüsrev ü Şîrin Mesnevisi'sinden (1502) seçilmiştir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Benüm cânum benüm cânum senüñdür / Kamu peydâ vü pinhânum senüñdür” (Tavukçu 2000).
- (2) “Hem mumdan tasarruf etmek, hem geceleri vakit geçirmek için hanın altındaki kahvede oturmaya, orada ötekiyle berikiyle dostluk peydasına başlamış idi.” (Nabizâde Nâzım 1969/1896).

POT

pot: 1. Kötü dikiş sebebiyle kumaşta oluşan büzülme veya kıvrım. 2. Poker vb. iskambil oyunlarında oyuncuların tümünce ortaya sürülen eşit miktardaki para veya fiş. 3. Yanlışlık, hata, gaf (TDK 2011).

pot kırmak: Yersiz ve karşısındakine dokunacak söz söylemek, gaf yapmak (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
pot	5	%10.4
pot kır-	43	%89.6
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	43	%89.6
Toplam	48	%100

Pot kelimesinin TUD'daki beş kullanımı da “yanlışlık, hata, gaf” anlamındadır. Bu anlamıyla %10.4 oranında bağımsız kullanımı görülen *pot*, %89.6 oranında *pot kır-* deyiimi içinde fosilleşmiştir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Hayır yani, sigorta işin oldu da şekerini mi yiyoruz dedimdi, de! Kıvıramıyor da pot düzeltmesini” (TUD 1991d).
- (2) “Bu bir pot gibi. Sorulmadan ne ağzını açıyorsun, hayvan!” (TUD 1991b).

PUNT

punt: *İt. puntino* Bir şey için uygun zaman, fırsat (TDK 2011).

punduna getirmek: Bir şeyi yapmak için uygun zamanı ve yeri seçmek (TDK 2011).

pundunu bulmak: Bir şeyi yapmak için en uygun zamanı seçmek, uygun fırsatı yakalamak (MEB 1995).

Sözler	Sayı	Oran
punt	–	%0
punduna getir-	61	%93.8
pundunu bul-	4	%6.2
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	65	%100
Toplam	65	%100

Punduna getir- ve *pundunu bul-* deyimleri içinde tamamen fosilleşmiş olan *punt* kelimesine, 1990 öncesi eserlerde nadiren de olsa rastlanmaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Aç kulaklarını da beni dinle. Böylesi punt bir daha ele geçmez” (Toy 1977).
- (2) “... dostlarımız bir küçük punt bekliyorlar. Bunu ele geçirdikleri anda bizim düşüncelerimizin egemen olmasını sağlayacaklar” (Coşturoğlu 1974).

RAMAK

ramak: *Ar. ramak* 1. Ömrün kalan kısmı, nefes alacak miktarda ömür. 2. Çok kısızaman, çok az miktar, kıl payı (Doğan 2014).

ramak kalmak: Bir şeyin olmasına çok az kalmak (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
ramak	2	%1.9
ramak kal-	105	%98.1
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	105	%100
Toplam	107	%100

Kalıplaşmış söz birliklerinden sadece *ramak kal-* deyimini içinde varlık gösteren *ramak*; yaklaşık %2'lik oranda bağımsız bir birim olarak “çok az süre” anlamında kullanılmıştır. Kelimenin “nefes alacak miktarda ömür” anlamında kullanımına; “Vardum, doprağı eşdüm: ol mehrüyı doprağ altından çıkardum, gördüm *ramakı* var.” (Hazai & Tietze 2006) cümlesinde görüldüğü üzere Türkçenin tarihî dönemlerinde rastlanmaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Devlet, sürücüsü olmayan başı boş bir araba gibi hızla koşuyordu yokuş aşağı. Bir tarafa toslamasına ramak vardı” (TUD 2000i).
- (2) “Bu sahneye gelindiğinde bir ıslık, bir uğultu, alkış tufanı ki sorma gitsin; tavanın çökmesine ramak var!” (TUD 1992e).

RAST

rast: *Far. rāst* 1. Doğru, düzgün. 2. Tesadüf. 3. Atılan şey hedefi vurma (TDK 2011).

rastgele: 1. Gelişigüzel. 2. Seçmeden, iyisini kötüsünü ayırmadan, gelişigüzel, lalettayin (TDK 2011).

rast gele: İşiniz rast gitsin anlamında kullanılan bir söz (TDK 2011).

rast gelmek: 1. Düşünmediği, ummadığı hâlde karşılaşmak, rastlamak, tesadüf etmek. 2. Düşünmediği veya düşülmediği hâlde payına

düşmek. 3. Atılan şey hedefi bulmak. 4. Tesadüf etmek, denk gelmek (TDK 2011).

rast getirmek: 1. Tesadüf ettirmek. 2. Aranılan bir şeyi ansızın buluvermek. 3. Kollamak, bulmaya çalışmak. 4. (Allah) Uygun getirmek, muvaffak etmek (Doğan 2014).

rast gitmek: Uygun düşmek, istenilen biçimde gelişmek (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
rast	0	%0
rast gele / rastgele ¹⁸	629	%83.6
rast gel-	88	%11.7
rast getir-	19	%2.5
rast git-	16	%2.1
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	752	%100
Toplam	752	%100

Deyimler içinde tamamen fosilleşmiş olan *rast* kelimesinin bağımsız bir birim olarak kullanımlarını, Türkçenin farklı tarihî dönemlerinde, özellikle “doğru, düzgün, dürüst” gibi anlamlarla görmek mümkündür.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Äğär bolsadı rast ol waqıtta ‘asi bolmazdı¹⁹” (Borovkov 2002/12-13.yy).
- (2) “Râst buyurursın kim haq eydürsın kim sen zâlim degülsın...” (Karasoy 2013/13-15.yy).

REVAN

revan: *Far. revân* Giden, yürüyen (TDK 2011).

kan revan (içinde): Her yanı kana bulanmış (TDK 2011).

revan olmak: 1. Yola koyulmak, gitmek. 2. Akmak (Ayverdi 2010).

kan revan içinde kalmak: Her yanı kana bulanmak (TDK 2011).

18 TUD’daki metinlerde her iki sözün yazımı karıştırıldığı için kullanım sayıları bir arada verilmiştir.

19 “Eğer o doğru olsaydı, günahkâr olmazdı” (Borovkov 2002).

kan revan olmak: Her yanından, tarafından kanlar akmak.
aheste revan: Ağır ve yavaş bir tarzda.

Sözler	Sayı	Oran
revan	–	%0
kan revan içinde	50	%45.5
revan ol-	37	%33.6
kan revan içinde kal-	11	%10
kan revan ol-	8	%7.3
aheste revan	3	%2.7
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	110	%100
Toplam	110	%100

Büyük oranda *kan revan içinde* deyiminde sıkışmış olan *revan*, bağımsız bir birim olarak TUD'da hiç yer almamaktadır. Kalıplaşmış söz birliklerinde tamamen fosilleşmiş görünen kelimelerin bağımsız kullanımlarına Türkçenin tarihî dönemlerinde rastlanmaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Geldi bir ak kuş kanadıyle revan / Arkamı sığadı kuvvetle he-man” (Süleyman Çelebi, akt. Ayverdi 2010).
- (2) “Ekâlîm-i cihanda memleketler pâdişâhıdır / Olur her mülke anınçun revan fermân-ı İstanbul (Sürûrî, akt. Ayverdi 2010).

RÜSVA

rüsva: *Far. rusvâ* Ayıplanacak durumda olan, rezil (TDK 2011).

rezil rüsva olmak: Toplum içinde ayıplanacak bir duruma düşmek (TDK 2011).

rezil rüsva etmek: Aşağılık, utanılacak duruma düşürmek (Doğan 2014).

rüsva etmek: Rezil etmek, rezil kepaze etmek (Ayverdi 2010).

rüsva olmak: Rezil olmak (Ayverdi 2010).

Sözler	Sayı	Oran
rüşva	1	%3.2
rezil rüşva ol-	12	%38.7
rezil rüşva et-	8	%25.8
rüşva et- (eyle-)	5	%16.1
rüşva ol-	4	%12.9
rezil rüşva	1	%3.2
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	30	%96.8
Toplam	31	%100

Yaklaşık %97 oranında kalıplaşmış söz birlikleri içinde fosilleşen *rüşva*, bağımsız bir birim olarak sadece bir kez kullanılmıştır. Kelimenin bağımsız bir birim olarak kullanımlarına özellikle Osmanlı Türkçesine ait metinlerde rastlamak mümkündür.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Lunapark kül rüşva. -avuçlarımda-. Ben de ağladım Ehri-men...” (TUD 1995k).
- (2) “Taşlara döğüp başımı rüşvâ gezer oldum / Ey akl kaçıp kurtulagör derd-i derimden” (Fuzûlî, akt. Ayverdi 2010).

RÜŞT

rüşt: *Ar. rüşd* 1. Doğru yolu bulma; kendi başına karar verebilecek duruma gelme. 2. Doğru düşünme. 3. Ergin duruma gelme, bulûğa erme, erginlik. 4. *huk*. Medenî haklarını kullanabilme yeterliliğinesahip olabilmek için yasal olarak belirlenen yaşa gelmiş olma; erginlik (Çağbayır 2007).

rüşdünü ispat etmek: 1. Kanunlara göre ergin sayılacak yaşa gelmiş olmak. 2. Herhangi bir konuda yeterli seviyeye geldiğini göstermek (TDK 2011).

rüştünü kanıtlamak: Rüştünü ispat etmek.

Sözler	Sayı	Oran
rüşt	1	%2.5
rüştünü ispat et-	33	%82.5
rüştünü kanıtla-	4	%10
rüşte er-	2	%5
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	39	%97.5
Toplam	40	%100

Rüşünü ispat et- deyimini başta olmak üzere %97.5 oranında kalıplaşmış söz birlikleri içinde fosilleşmiş olan *rüş*, sadece bir kez bağımsız bir birim olarak TUD'da yer almaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Bu yeni ‘eski kimlik’ tasavvurunda Osmanlı, ‘Türk’ün cevherini baskı altında tutarak *rüşünü* engelleyen ‘heyula’ olarak algılanır” (TUD 1998h).
- (2) “Tab’ındaki *rüş* ü selâmet / Ulviyyetine iki nişandır” (Mullim Nâci, akt. Ayverdi 2010).

SALIK

salık: 1. Tavsiye. 2. Olmuş veya olacak bir olay, bir olgu ile ilgili verilen bilgi, haber (TDK 2011).

salık vermek: 1. Tavsiye etmek. 2. Haber vermek (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
salık	–	%0
salık ver-	156	%100
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	156	%100
Toplam	156	%100

Salık ver- deyimini içinde tamamen fosilleşmiş olan *salık* kelimesine, bağımsız bir birim olarak Türkçenin tarihî dönemlerinde rastlanmaktadır. KT’de belirtildiği gibi kelime, *sal-* fiilinden türemiştir. Ayrıca; bilgi, haber, tavsiye gibi kavramlar; *sal-* fiilinin “göndermek, yollamak, ulaştırmak” anlamlarıyla uyumludur.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Bilmezem ol kal’ayı kandalığın (nerede bulunduğunu) / Ya işitmedim ben onun *salığın*” (Camasbnâme, akt. Ayverdi 2010).
- (2) “Sordum deniz balığına ırak degül *salığına*” (Tatçı 1990).

SARAKA

saraka: Alay, istihza (TDK 2010).

sarakaya almak: Alay etmek, alaya almak (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
saraka	3	%14.3
sarakaya al-	18	%85.7
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	18	%85.7
Toplam	21	%100

Yaklaşık %86 oranında *sarakaya al-* deyimini içinde fosilleşmiş olan *saraka* kelimesinin bağımsız bir birim olarak TUD'daki kullanım oranı %14.3'tür.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Böylece, ırkçılık, yok etme tutkusu bir yana bırakılmak koşuluyla, saraka düzeyini de aşan bir tersine dönüşle, marksçılığın sınıf kavgasının gülünç bir öyküsüne dönüşür” (TUD 2000l).
- (2) “Duyarlıdır duvar kovukları da. Sarakalar, horatalar ve Gırgırlar gırla...” (TUD 1990e).

SEKTE

sekte: *Ar. sekte 1.* Olmakta olan bir şeyin birdenbire durarak kesilmesi, durgu. *2.* Bozukluk. *3.* Felç (TDK 2011).

sekteye uğramak: Aksamak, kesilmek, kesintiye uğramak (Ayverdi 2010).

sekte vurmak: Aksatmak, zarara uğratmak (Ayverdi 2010).

kalp sektesi: Kalbin birdenbire durması (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
sekte	5	%2.6
sekteye uğra-	152	%78.4
sekte vur-	27	%13.9
kalp sektesi	9	%4.6
sekte gel-	1	%0.5
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	189	%97.4
Toplam	194	%100

Sekteye uğra- ve sekte vur- deyimleri çoğunlukta olmak üzere %97.4 oranında kalıplaşmış söz birliklerinde fosilleşen *sekte*, TUD'da %2.6 oranında bağımsız bir birim olarak yer almaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Performans sektesinden gidebilir mi Cenk Bey?” (TUD 2003g).
- (2) “...yükselen engin bir heyecan içinde hissederler ki, zaman zaman kalbleri duracak hâle gelir. Aslında orada o sekteyi yaşıyanların sayısı hiç de az değildir” (TUD 2007k).

SIDK

sıdk: *Ar. şidk* 1. Doğruluk, gerçeklik. 2. İçten bağlılık (TDK 2011).

sıdkı sıyrılmak: 1. Birine karşı duyulan güven ve inancı yitirmek. 2. Birinden veya bir şeyden soğumak. 3. Birinden veya bir şeyden bıkmak (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
sıdk	1	%10
sıdkı sıyrıl-	9	%90
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	9	%90
Toplam	10	%100

Kalıplaşmış söz birliklerinden sadece *sıdkı sıyrıl-* deyimini içinde fosilleşmiş olan *sıdk*; Türkçenin tarihî dönemlerinde bağımsız bir birim olarak kullanılmasına rağmen TUD'da sadece bir kez geçmektedir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “... Sıdk ile dokunsan: Hızır izi Aşkla koy başını: kuş tüyü Bas bağrına: acın dinsic Kalbin taş kesilsin...” (TUD 2003a).
- (2) “Bu da nâdir bulunur âlemde / Kalmamış sıdk u vefâ âdemde” (Sünbülzâde Vehbî, akt. Ayverdi 2010).

SIRIM

sırım: Bazı işlerde sicim yerine kullanılan, ince ve uzun, esnek deri parçası (TDK 2011).

sırım gibi: İnce yapılı ve güçlü (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
sırım	5	%16.7
sırım gibi	24	%80
sırım bedenli	1	%3.3
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	25	%83.3
Toplam	30	%100

Sırım gibi deyiminde büyük oranda fosilleştiği görülen *sırım*; TUD'da %16.7 oranında bağımsız bir birim olarak kullanılmıştır. DS-XII'deki *sırı*- "1. Çarıkları sırım ile dikmek. 2. Sıkı, sağlam dikmek. 3. Yamamak" ve YTS'deki *sırı*- "sağlamca dikmek" verileri dikkate alınarak kelimeye ayrıntılı bir etimolojik açıklama getirmek mümkündür.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) "Kırbacın sırım ucu topaca dolanır, topaç yere dikey olarak konur, kırbaç hızla çekilir, ardından da kırbaçla ona vurarak dönme hızı verilir" (TUD 1993c).
- (2) "Püskülü, ipekli kumaşı, sırımı, çirişi nasıl ölçülür, nasıl ayarlanır? Bütün bunları tek tek ayarlamak, az emek isteyen iş miydi?" (TUD 2007f).

SIYGA

sıyga: Ar. *şığa* 1. Fiil çekiminde meydana gelen hâl, kip, sıyga (Doğan 2014). 2. Sorgu (Çağbayır 2007).

sıygaya çekmek: Sorguya çekmek, hesap sormak (Ayverdi 2010).

Sözler	Sayı	Oran
sıyga	-	%0
sıygaya (sigaya) çek-	10	%100
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	10	%100
Toplam	6	%100

Bağımsız bir birim olarak kullanımlarına 1990 öncesi metinlerde rastlanan *sıyga*, TUD'da *sıygaya çek-* deyimini içinde tamamen fosilleşmiştir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Her terkiphânede ayrı bir fiil zamânı veya sığasını kullanmak yâhut şahısları değiştirmek sûretiyle uzun bir manzûmede yeknesaklığa düşmeyi de önlemiş görülmektedir” (Kaya Bilgegil, akt. Ayverdi 2010).
- (2) “Yarına kadar hepiniz bilmediğiniz sıygaları, lügatleri öğrenmelisiniz” (Ömer Seyfettin, akt. TDK 2011).

SİTTİN

sittin: Ar. *sittîn* Altmış, altmışıncı (Ayverdi 2010).

sittinsene: Seneler boyunca, ömür boyu, uzun zaman (Ayverdi 2010).

sittin yıldır: Çok uzun zamandan beri.

Sözler	Sayı	Oran
sittin	–	%0
sittinsene	9	%64.3
sittin yıldır	4	%28.6
sittin zaman	1	%7.1
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	14	%100
Toplam	14	%100

TUD'daki taramada *sene*, *yıl* gibi zaman bildiren isimlerle kurulan kalıplaşmış söz birliklerinde tamamen fosilleştiği görülen *sittin* kelimesine, Türkçenin tarihî dönemlerinde bağımsız bir birim olarak rastlanmaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Sittin erişti ey dil inâbet zamanıdır / Ser-germî-i havâdan ifâkat zamânıdır” (Nâbi, akt. Ayverdi 2010).
- (2) “Ol dil-ber-i bî-mânend-i bî-misl dânişmend iken hudûd-ı sittinde murg-ı rûhî ‘âlem-i kudse tâ’ir şehbâz-ı bülend-pervâz-ı cân-ı ‘ulvîsi riyâz-ı bekâyı dâ’ir oldı” (Kınalızade 2009/1585).

SÖKÜN

sökün: 1. Aniden görünme, ortaya çıkıverme. 2. (Topluluk için) Arkası kesilmeksizin birbiri ardınca gelme (Ayverdi 2010).

sökün etmek: Art arda birbirini takip ederek gelmek (Doğan 2014).

Sözler	Sayı	Oran
sökün	–	%0
sökün et-	107	%100
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	107	%100
Toplam	107	%100

Sökün et- deyiimi dışında varlığına TUD'da rastlanmayan *sökün* kelimesinin, Türkçenin farklı dönemlerinde bağımsız bir birim olarak kullanıldığı görülmektedir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Fakat ben onları asıl Takye dağlarını akşamın kızarttığı saatlerde dinlemeyi severdim, bir de sabaha doğru şehre sebze ve meyve getiren arabaların sökünü beni uyandırdıkları zaman” (Ahmet Hamdi Tanpınar, akt. Ayverdi 2010).
- (2) “Bir bölük turnaya sökün dediler” (Pir Sultan Abdal, akt. Ayverdi 2010).

ŞİRAZE

şiraze: *Far. şîrāze* 1. Eski tarz ciltte kitap sırtına yapılan ilave formları tutan ibrişim örgü. 2. Yeni tarz ciltte süs olarak yapıştırılan bez şerit. 3. Düzen, nizam, intizam (Doğan 2014).

şirazeden çıkmak: Düzeni bozulmak, çığırından çıkmak (Doğan 2014).

şirazesini bozulmak: Düzeni, sistemi bozulmak (Doğan 2014).

şirazesini kopmak: Bağlantısız, ilgisiz, düzensiz duruma gelmek.

Sözler	Sayı	Oran
şiraze	10	%20.4
şirazeden çık-	27	%55.1
şirazesini bozul-	8	%16.3
şirazesini kop-	4	%8.2
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	39	%79.6
Toplam	49	%100

TUD'da %20.4 oranında bağımsız bir birim olarak bulunan *şiraze*, *şirazeden çık-* başta olmak üzere deyimler içinde %79.6 oranında fosilleşmiştir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Bağı kopmuş tesbih taneleri gibi darmadağınık; *şirâze*si çözülmüş bir kitabın parçaları gibi ayaklar altında...” (TUD 2009f).
- (2) “Çünkü mizanpajı olmayan, *şiraze*si kopmuş bir kitap; düzensiz, adaletsiz bir topluma benzediği gibi, dengeyi sağlayan mizanası olmayan yelkenli de, terörle çalkanan toplumlar gibi, fikir rüzgarlarına karşı sarsılır durur” (TUD 2002h).

ŞOM

şom: *Far. şüm* Uğursuz (TDK 2011).

şom ağızlı: Uğursuzluğa yol açacak şeyler söyleyen, hep kötü düşünen ve söyleyen kimse (Doğan 2014).

Sözler	Sayı	Oran
şom	–	%0
şom ağız(lı)	32	%100
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	32	%100
Toplam	32	%100

Şom ağız ve *şom ağızlı* deyimlerinde tamamen fosilleştiği görülen şom; DS-X'da *şomkadem* “uğursuz” sözlükbiriminin yapısında da bulunur. “Şol hased dedükleri, yavuz nesnedür *şūmdur*” (Hazai & Tietze 2006); “sol koldağılar nâ ol sol koldağılar *şum* yüzlüg²⁰” (Borovkov 2002) cümlelerinde görüldüğü üzere Türkçenin tarihî dönemlerinde kelimenin *şūm* biçimine de rastlanmaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “İtme fazluğdan beni mahrûm sen / Tâli'üm sa'd eyle kılma *şūm* sen” (Yılmaz 2006).

20 “Şu sol taraftakiler kimdir; onlar uğursuzdurlar” (Borovkov 2002).

- (2) “Avrupa, Bizans’ın Türkler tarafından fethi hâdisesinin üstüne şom bir etiket vurmuştur” (Sâmiha Ayverdi, akt. Ayverdi 2010).

TEBELLEŞ

tebelleş: İstenmediği hâlde, birinden veya bir yerden ayrılmayan, gitmeyen, musallat olan (TDK 2011).

tebelleş olmak: Musallat olmak, istenmediği hâlde birinin peşini bırakmayıp rahatsız edecek şekilde hep yanında olmak (Ayverdi 2010).

Sözler	Sayı	Oran
tebelleş	2	%8
tebelleş ol-	21	%84
tebelleş et-	2	%8
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	23	%92
Toplam	25	%100

KT’de “birbirine geçmiş, karışmış, karmakarış” anlamıyla verilen *tebelleş*, %92 oranında deyimlerde fosilleşmiştir. DS-X’da kelimeye *temelleş ol-*, *teberleş ol-* “yerleşmek; dadanmak, başa bela olmak” deyimleri içinde *temelleş* ve *teberleş* biçimlerinde de rastlanmaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “O gazino gecemizden sonraki birkaç ay boyunca, beni zaman zaman çok düşündüren, bi türlü kafamdan silinmeyen bu tebelleş düşüncemin etkisinden zamanla kurtuldum” (TUD 1991a).
- (2) “Meftune’yi Ali’nin başına sarmış ama sonra da pişman olmuş. Meftune Sema’ya tebelleşmiş meğer” (TUD 1998g).

TELEF

telef: Ar. *telef* 1. Hayvanı yok etme, öldürme. 2. Boş yere harcama, yıpratma (TDK 2011).

telefolmak: 1. Ölmek, mahvolmak 2. Bozulmak, yıpranmak (MEB 1995).

telef etmek: 1. Yok etmek, öldürmek. 2. Boş yere harcamak, ziyan etmek, mahvetmek. 3. Yıpranmak, yıpratmak (MEB 1995).

Sözler	Sayı	Oran
telef	3	%1.9
telef ol-	109	%69.9
telef et-	43	%27.6
telef eyle-	1	%0.6
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	153	%98.1
Toplam	156	%100

Telef ol- başta olmak üzere deyimlerde yaklaşık %98 oranında fosilleşmiş olan *telef*; %1.9 oranında bağımsız bir birim olarak TUD'da yer almaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Zaruretin gerçekleşmesi, tehlikenin mevcut ve kaçınılmaz olması, ölüme götürmeye veya bir organın telefonu sebepten dolayı, helâl yoldan giderme imkanı bulunmaması ve tehlikenin bulunduğu kesin gözle bakılması, gibi şartlara bağlıdır” (TUD 2007e).
- (2) “Yahu insan total bi danayı yirmi cümle koşturup, sevdiğine iki cümle silah doğrultur mu? On cümle kara çarşaf uçurup, ailesinin telefonu bi cümlede geçer mi?” (TUD 2005l).

TIRIS

tırıs: Atın kısa adımlarla hızlı yürüyüşü (TDK 2011).

vız gelip tırıs gitmek: Önemsememek, aldırmazlık etmek (TDK 2011).

tırıs kalkmak (geçmek): Tırıs gitmeye başlamak (TDK 2011).

tırıs gitmek: Koşmaya yakın hızlı yürümek (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
tırıs	2	%8.3
vız gelip tırıs git-	9	%37.5
tırıs kalk- (geç-)	9	%37.5
tırıs git-	4	%16.7
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	22	%91.7
Toplam	24	%100

TUD'da bağımsız kullanımına iki kez rastlanan *tırıs*, %91.7 oranında kalıplaşmış söz birliklerinde fosilleşmiştir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Aman atların teri kurumasin. Tırıs devam et. Arada bir, kaçarken veya kovalarken dörtlüye kalk” (TUD 1996b).
- (2) “Maça valesi atın yanında, attan daha at, boyu posuyla, geniş omuzları, simsiyah pırıl pırıl saçları yeleli tırıs yürüyecek” (TUD 2004h).

Tİ

tî: Bir tören sırasında, askerleri bir araya toplamak, törenin başladığını bildirmek vb. amaçlarla çalınan borazanın çıkardığı tiz ses (TDK 2011).

tiye almak: Biriyle alay etmek, eğlenmek (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
ti	3	%6.4
tiye al-	44	%93.6
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	44	%93.6
Toplam	47	%100

Kalıplaşmış söz birliklerinden sadece *tiye al-* deyiimi içinde %93.6 oranında fosilleşmiş olan *tî*; %6.4'lük bağımsız kullanımıyla fosil bir görünüm arz etmektedir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Her sabah tî sesiyle kalkan insanlar, Tiran bakışlı demir kuşları görünce içeriye kaçıyor” (TUD 2008k).
- (2) “... kansız vücutların mikroplara karşı dayanıksız kaldığından vereme yakalandıkların nota yükseldi tî borusundan” (TUD 1997h).

TONGA

tonga: Hile, düzen, tuzak (TDK 2011).

tongaya basmak (düşmek): Kendisini kötü bir duruma düşürmek için hazırlanan bir düzene uğramak, tuzağa düşmek (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
tonga	–	%0
tongaya bas- (düş-)	22	%100
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	22	%100
Toplam	22	%100

Sadece *tongaya bas-* (düş-) deymi içinde kullanımı görülen *tonga*; günümüz Türkçesinde tamamen fosilleşmiştir. DS-X'da *tonka* “pusu, tuzak”; DS-XII'de *tonga* “tuzak, çekince, tehlike” biçimleri de görülen kelime; TUD'da ve incelenen diğer kaynaklarda bağımsız bir birim olarak bulunamamıştır. Bu durum, kelimenin ağızlardan deyim içinde standart Türkçeye geçtiğini düşündürmektedir.

TUFA

tufa: Yun. 1. Vurgun, hırsızlık. 2. Hırsızlık yolu ile elde edilmiş mal ya da para vb. 3. Herhangi bir emek ve çaba harcamadan elde edilmiş çıkar, kolayca sağlanan menfaat (Çağbayır 2007).

tufaya gelmek: 1. Soyulmak. 2. Hileye aldanmak (Ayverdi 2010).

tufaya düşmek: Hileyle kandırılmak.

Sözler	Sayı	Oran
tufa	1	%9.1
tufaya gel-	6	%54.5
tufaya düş-	4	%36.4
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	10	%90.9
Toplam	11	%100

Tufa kelimesinin kökeni DBTS ve DDTs'de belirtilmemekte, ÖTS'de kökeninin bilinmediğine işaret edilmekte, TDKTS'de ise kelime, madde başı olarak bulunmamaktadır. Sadece MBTS'de kelimenin Yunanca olduğu yazılmıştır fakat orijinal yazımı gösterilmemiştir. Rumeli göçmenleri ağzında *tufana* “büyük balık ağı” (DS-X) sözünün bulunması, bu sözlükbirimin Yunanca kökenli olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Ayrıca *tufa* ile

DS-X'da "bela" anlamıyla verilen *tufak* arasında bir ilgi de olabilir. Bu veriler, kelimenin deyimlere sıkışarak ağızlardan standart Türkçeye girdiğini düşündürmektedir.

Tufaya gel- ve *tufaya düş-* deyimlerinde yaklaşık %91 oranında fosilleşmiş olan *tufa*, TUD'da sadece bir kez bağımsız bir birim olarak kullanılmıştır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) "Karısıyla bir başka uzlaşma tufasında, hafta sonu yengeyi alıp Gönen kaplıcalarına gitmek farz oldu" (TUD 2002i).
- (2) "Ama Ahmet'in bu tufalarda bulursa mutlaka aldığı, ısrarla aradığı iki mal vardır; çikolata ve Marlboro sigarası" (Servet Kabaklı, akt. Ayverdi 2010).

VARTA

varta: *Ar. varṭa* 1. Tehlike, büyük tehlike. 2. Uçurum (Doğan 2014).

vartayı atlatmak: Tehlikeli bir durumdan kurtulmak (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
varta	5	%21.7
vartayı atlat-	17	%73.9
vartadan geç-	1	%4.3
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	18	%78.3
Toplam	23	%100

Büyük ölçüde *vartayı atlat-* deyimi içine sıkışmış olan *varta*, bağımsız bir birim olarak TUD'da %21.7 oranında yer alsa da, bu görünümüyle önemli derecede fosilleşme sergilemektedir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) "Lüzumsuz olmadığını biliyordu bu acıların ve ızdırapların. Bazen vartaya yuvarlandığını, içinin bin bir kaosla sarıldığını vehmediyor..." (TUD 2004k).
- (2) "İşte o zırhın gerisinde de o ele geçirilmemiş, ele geçirilemez çocuksuluk yatacak. Nice vartalara karşın saflığını yitirmemiş bir çocuksuluk" (TUD 1995i).

VELVELE

velvele: *Ar. velvele* Gereksiz telaş, gürültü ve heyecan (TDK 2011).

velveleye vermek: Gürültüye boğmak, telaş ve heyecan uyandırmak (Ayverdi 2010).

velvele koparmak: Bağırıp çağırmak, gürültü çıkarmak (Doğan 2014).

Sözler	Sayı	Oran
velvele	12	%20.7
velveleye ver-	38	%65.5
velvele kopar-	5	%8.6
velvele ol-	2	%3.4
velveleye getir-	1	%1.7
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	46	%79.3
Toplam	58	%100

TUD'da %20.7 oranında bağımsız bir birim olarak yer alan *velvele*, %79.3 oranında deyimlerde fosilleşmiştir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Şehre varmış ki ne görsün; olanca kilise çanları veryansın çalıyor; şehir velvele içinde” (TUD 1996d).
- (2) “Akşam olunca polisler kalabalığı dağıtmaya başlar, sıralanmış arabaların velvelesi yollardaki tuhafliklar, rezaletler ayyuka çıkardı (TUD 2005m).

VOLİ

voli: *Yun. bole* 1. Balıkçı kayıklarının balıkları çevirmek için denize fırdolayı ağ salması. 2. Kısa zamanda hile ile veya fırsatçılıkla haksız yere aşırı kazanç elde etme, vurgun (Ayverdi 2010).

voli vurmak: Kolayca büyük kazanç elde etmek, vurgun vurmak (Doğan 2014).

Sözler	Sayı	Oran
voli	1	%7.1
voli vur-	12	%85.7
voli çevir-	1	%7.1
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	13	%92.9
Toplam	14	%100

Bağımsız kullanımına TUD'da bir kez rastlanan *voli*; yaklaşık %93 oranında *voli vur-* ve *voli çevir-* deyimlerinde fosilleşmiştir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Gün batarken balığa çıktı, kıyıda ağ attı, voliyle çok balık tuttu, bir çoğunu denize attı, ağa bir de büyücek kırlangıç düşmüştü, buna sevindi” (TUD 1998a).
- (1) “Bu voliden sonra bana uçlana uçlana on tane papel verdiler” (Refi C. Ulunay, akt. Ayverdi 2010).

YEKSAN

yeksan: *Far. yeksân* 1. Aynı seviyede, düz. 2. Bir, beraber, eşit, müsavi. 3. Her zaman, daima (Ayverdi 2010).

yerle yeksan etmek (olmak): Temeline kadar yok etmek (yok olmak), yıkmak (yıkılmak) (Ayverdi 2010).

hâk ile yeksan etmek: Yerle bir etmek, yıkmak (Doğan 2014).

Sözler	Sayı	Oran
yeksan	–	%0
yerle yeksan et- (ol-)	17	%77.3
hâk ile yeksan et-	4	%18.2
hâk ile yeksan ol-	1	%4.5
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	22	%100
Toplam	22	%100

Yer ve *hâk* “toprak” kelimeleri ile oluşturulan deyimler dışında kullanımına rastlanmayan *yeksan*, günümüz Türkçesinde

tamamen fosilleşmiştir. Türkçenin tarihî dönemlerinde kelimenin bağımsız bir birim olarak kullanımları bulunmaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Âşıkın yanında ölmek ölmemek yeksandır” (Şeyhülislâm Yahyâ, akt. Ayverdi 2010).
- (2) “Âlem-i vahdette yeksandır küfr ü dîn” (Leskofçalı Gâlib, akt. Ayverdi 2010).

ZEMBİL

zembil: *Ar. zinbîl* Hasırdan örülmüş saplı torba (TDK 2011).

gökten zembille inmek: 1. Kendi kendine oluvermek. 2. Kusursuz ve mükemmel olmak (Ayverdi 2010).

Sözler	Sayı	Oran
zembil	11	%23.9
gökten zembille in-	30	%65.2
gökten zembille düş-	2	%4.3
zembille in-	2	%4.3
zembil otu	1	%2.2
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	35	%76.1
Toplam	46	%100

TUD'da yaklaşık %24 oranında bağımsız kullanımı bulunan *zembil* sözlük birimi; *gökten zembille in-* deyiimi başta olmak üzere kalıplaşmış söz birlikleri içinde önemli ölçüde fosilleşmiş görünmektedir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Elimde bir çanta, nerede halı saha maçı varsa orada bitiyorum... Aynen elinde zembille köy köy dolaşıp güreş kovalayan kasaba pehlivanları gibi...” (TUD 1997d).
- (2) “Zembilli Ali Efendi gelir, sanki onları kurtarıyormuşçasına, zembiline bindirerek, kendisi de yarı ağlamaklı, eve geri götürürken, yolda, kesin bir çözüm önerir...” (TUD 1993e).

ZIVANA

zıvana: *Far. zubāne* 1. İki ucu açık küçük boru. 2. Bir kilit dilinin yerleşmesi için açılmış delik. 3. Pipo veya sigara ağızlığının sap bölümü (TDK 2011).

zıvanadan çıkmak: 1. Çok sinirlenmek, öfkelenmek. 2. Aklını yitirmek, çılgın gibi davranmak. 3. Denetlenemez duruma gelmek (TDK 2011).

zıvanadan çıkarmak: Sinirlendirmek, öfkelenlendirmek (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
zıvana	9	%14.3
zıvanadan çık-	45	%71.4
zıvanadan çıkar-	9	%14.3
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	54	%85.7
Toplam	63	%100

Kalıplaşmış söz birlikleri içinde *zıvanadan çık-* ve *zıvanadan çıkar-* deyimleri içinde yaklaşık %86 oranında fosilleşmiş olan *zıvana*, bağımsız bir birim olarak TUD'da %14.3 oranında yer almaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) "Alışkın ellerle bir cıgaralık yapıyor. Zıvanayı filan boş veriyor. Derin bir nefes çekiyor, bir daha..." (TUD 1997a).
- (2) "... incik boncuk kutusunun, saç maşalarının, zıvanalarının, solmuş yapma çiçeklerin, her gün silinen ama sinek pislikleriyle esmerleşmiş, kapağı köşelerinden dış dış yırtılmış, kopmuş kitapların saatleri hep aynı anda durmuştu" (TUD 1991e).

2.8.5. Birleşik Sözlerdeki Fosil Kelimeler

Bu bölümde isim ya da sıfat tamlaması; kısaltma, bağlama ya da edat grubu yapısında kalıplaşmış olan söz birlikleri değerlendirilmiştir. İçerik analizi sonucunda 22 kelimedenden 5'inin birleşikler içinde tamamen fosilleştiği 17'sinin de %79'un üzerinde fosilleşme aşamasında olduğu tespit edilmiştir.

Yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiiller de yapı itibarıyla birleşikler içinde yer almakla birlikte bu çalışmanın kapsamı dışında

tutulmuştur. Çünkü *elimine et-*, *entegre ol-*, *addet-*, *cezbet-* gibi *et-*, *ol-*, *eyle-*, *kıl-* gibi yardımcı fiillerle kurulan birleşikler içinde yer alan *elimine*, *entegre*, *ad*, *cezp* gibi sözlükbirimlerin; fosilleştikleri değil de yardımcı fiille kurulan birleşikler içinde sıkıştıkları söylenebilir. *Et-*, *ol-*, *eyle-* gibi yardımcı fiiller, eklendikleri adı fiil durumuna getirmekte, adları bir yapım eki gibi fiilleştirmektedir. Bu tür birleşik fiillerdeki bazı isim unsurlarının, günümüz Türkçesinde bağımsız kullanımı olmasa da onları fosil olarak adlandırmak şüphe içermektedir. Mesela *addet-* fiili TUD'da 343, *addolun-* 24 kez kullanılmışken *ad* kelimesinin bağımsız kullanımı hiç yoktur. Benzer şekilde *ekarte et-* birleşik fiiline TUD'da 49 kez rastlanırken *ekarte* kelimesinin bağımsız kullanımı sıfırdır. Bu tür sözlükbirimler bu özellikleri dolayısıyla fosil gibi görünseler de onların aslında bağımlı söz birlikleri olduğu düşünülebilir. Çünkü bunlar, sözlükbirimleri başka dillerden fiil yapısında kopyalamanın bir sonucu gibi görünmektedir. Aynı bir başlık altında farklı çalışmalarda değerlendirmeye uygun görünen bu tür birleşik fiiller, bu çalışmada değerlendirilmemiştir.

Bu ayrımın yanı sıra *et-* ve *ol-* yardımcı fiiliyle kurulsa dahi Türkçede deyimleşmiş ifadeler bu çalışmada değerlendirilmiştir. *Kolaçan et-*, *mırın kırın et-*, *çarçur et-*, *haşır neşir ol-*, *fit ol-* birer deyimken (Aksoy 1995) *modernize et-* "modernleştirmek", *parafe et-* "paraflamak" anlamında bir birleşik fiildir. Mesela *iflah olma*-yapı olarak yardımcı fiille kurulmuş birleşik fiil görünümünde olsa dahi "doğru davranışta bulunmamak" gibi deyim anlamı da kazanmıştır. Aynı şekilde *mat et-* sözü de birleşik fiil yapısında olmakla birlikte "bir tartışma sonunda karşısındakini cevap veremez duruma düşürmek" anlamıyla deyimleşmiştir.

Benzer şekilde bu yapıdaki birleşik fiiller; bazen de *berhudar ol* "iyi günler göresin anlamında kullanılan bir iyi dilek sözü" ya da "kınama ve herhangi bir durumu reddetme ediminin dilsel ifadesi" olan *teessüf ederim* örneklerinde olduğu gibi ilişki sözü durumuna geçmiştir. Dolayısıyla deyimleşmiş ya da ilişki sözü konumuna geçmiş bu tür birleşik fiiller, ilgili oldukları kalıplaşmış söz birlikleri içinde değerlendirmeye alınmıştır.

AMİYANE

amiyane: *Ar. ‘âmmî + Far. -âne* 1. Kibarca olmayan, bayağı. 2. Sıradan (TDK 2011)

amiyane tabirle: Halk ağzı ile, halk deyişle (TDK 2011).

amiyane deyişle: Genel tabirle, halk deyişle.

Sözler	Sayı	Oran
amiyane	3	%13.6
amiyane tabirle	13	%59.1
amiyane deyişle	3	%13.6
amiyane ol-	2	%9.1
amiyane deyimle	1	%4.5
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	19	%86.4
Toplam	22	%100

Amiyane tabirle çoğunlukta olmak üzere kalıplaşmış söz birliklerinde %86.4 oranında fosilleşmiş olan *amiyane*, TUD’da %13.6 oranında bağımsız bir birim olarak kullanılmıştır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Esnaf loncaları da burada eğlenirler ve öyle amiyane eğlenceler değildir” (TUD 2006i).
- (2) “Oysa ben daha yirmi beşime bastığım yıl, sevgilime -bu sevgilim sözcüğü de eski deyimle pek âmiyâne- yazdığım bir mektupta benzer sözler saçmaladığımı anımsıyorum” (TUD 1993f).

BAM

bam: *Far. bām* 1. Çatı, dam. 2. Kubbe, gökkubbe. 3. Göz kapağı. 4. Tambur gibi telli sazların en kalın teli (Ayverdi 2010).

bam teli: 1. Bazı sazlarda kalın ses veren tel veya kırıış. 2. Sakalın, alt dudağın hemen altındaki bölümü (TDK 2011).

bam teline basmak: Bir kimseyi en hassas olduğu nokta üzerine giderek sinirlendirmek, öfkелendirmek (Ayverdi 2010).

Sözler	Sayı	Oran
bam	–	%0
bam teli	16	%64
bam teline bas- (dokun-)	9	%36
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	25	%100
Toplam	25	%100

Pala (2011), sakalın dudağa en yakın kalın teline de *bem* (veya bam) denmesinden dolayı telli sazların en üstünde olan ve kalın ses veren telin de *bam teli* olarak adlandırıldığını belirtmektedir.

Türkçenin tarihî dönemlerinde farklı anlamlarıyla bağımsız kullanımlarına rastlanan *bam*; TUD'daki tarama sonucunda *bam teli* tamlamasında ve *bam teline bas-* deyiminde tamamen fosilleşmiş görünmektedir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Ne var calğuda anlamazsa bām u zîr” (Ferhengnâme-i Sa‘-dî, akt. Tietze 2002).
- (2) “Nukûşa kâbil olsa çarh-ı atlas; çıkup bāmını eylerdi mukarnes” (Kınalızâde 2009/1585).

BENGİ

bengi: Sonu olmayan, hep kalacak olan, ölümsüz, edebî (TDK 2011).

bengi su: İçenlere sonsuz hayat verdiğine inanılan ve efsanelerde geçen ölümsüz suyu; ab-ı hayat (Çağbayır 2007).

Sözler	Sayı	Oran
bengi	2	%8.3
bengisu	21	%87.5
mengüsü	1	%4.2
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	22	%91.7
Toplam	24	%100

Bengisu tamlaması içinde yaklaşık %92 oranında fosilleşmiş olan *bengi* kelimesinin, TUD'da bağımsız bir birim olarak iki kez kullanıldığı görülmektedir.

“Ötüken yış olorsar *bengü* el tuta olortaçı sen” (Ölmez 2012); “Kırkınlarımın barça pek *meñü* sakındım²¹” (Müller & Gabain 1946); “*Mengü* yaşaya Hızır gibi cavidân ola” (Dâi Divanı, akt. TS IV) ifadelerinde yer aldığı üzere Eski Türkçeden itibaren kelimeye *bengü*, *meñü*, *mengü* biçimlerinde bağımsız bir birim olarak rastlanmaktadır. TUD'da kelimenin *bengü* biçimine rastlanmadığı gibi sadece bir kez *mengü su* tamlaması kullanılmıştır. Sözlükbirimin son hecesindeki ünlünün düzleşmesi sonucunda, kelime günümüz Türkçesinde *bengi* biçimine dönüşmüştür.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Ateş olsam ocağında, harlı. Su olsam mataranda, bengi. Kara bir bulut olsam koynunda terinle ağarsam” (TUD 1993b).
- (2) “Ama deneyimlediğiniz şey düpedüz anafor duygusudur ve başınız döner, şunu da söyleyebilirim; bu anafor, bu “dönme” var ya, sürekli aynı yere, aynı noktaya gelmez. Bir tür bengi dönüş...” (TUD 2003b).

CUMHUR

cumhur: *Ar. cumhūr* 1. Halk. 2. Topluluk (TDK 2011)

cumhurbaşkanı: Cumhuriyetle yönetilen ülkelerde devlet başkanı, reisicumhur, cumhur reisi (TDK 2011).

cumhur reisi: Cumhurbaşkanı (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
cumhur	14	%0.2
cumhurbaşkanı	6795	%99.5
cumhur reisi	17	%0.2
cumhur cemaat	1	%0.0
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	6813	%99.8
Toplam	6827	%100

21 “Cariyelerimi, hep berk, ebedî sandım” (Müller & Gabain 1946).

Belirtisiz isim tamlaması yapısındaki *cumhurbaşkanı* birleşik sözü çoğunlukta olmak üzere, %99.8 oranında fosilleşmiş olan *cumhur* kelimesinin, TUD'daki bağımsız kullanım oranı sadece 0.2'dir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) "Temsili demokrasinin kurumları ve mekanizmaları ile bunların tamamlayıcısı olması gereken 'cumhur' arasında ciddi bir kopukluk söz konusu" (TUD 2008g).
- (2) "Cumhuriyet'ten sonra, cami yapılmasının önündeki engeller kaldırıldıktan sonra birkaç istisna dışında, on binlerce cami, bizzat 'cumhur' tarafından, halkın maddî katkısıyla inşa edildi" (TUD 2007c).

DÜVEL

düvel: *Ar. duvel* Devletler (TDK 2011).

yedi düvel: 1. Bütün devletler. 2. Herkes, bütün dünya (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
düvel	1	%2.1
yedi düvel	46	%95.8
yedi düvelle barışık	1	%2.1
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	47	%95.8
Toplam	48	%100

Büyük oranda *yedi düvel* tamlaması içinde fosilleşmiş olan *düvel*; TUD'da bağımsız bir birim olarak sadece bir kez kullanılmıştır. 1990 öncesi metinlerde kelimenin tek başına kullanımları bulunmaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) "Böyle sık, böyle muazzam bir orman ne duymuş, ne görmüş-tük. Semerkant'tan Ankara ovasına kadar hiçbir düvelde görmemiştik böyle ormanı" (TUD 2006m).
- (2) "Devlet de Suriye'ye satar tabii afyonu, yahut bir başka düvele" (Fakir Baykurt, akt. Tietze 2002).

İFRAT

ifrat: *Ar. ifrāt* Herhangi bir konuda çok ileri gitme, ölçüyü aşma, aşırı davranma, taşkınlık, tefrit karşıtı (TDK 2011).

ifrat ve tefrit: Birbirinin tam zıddı olan iki aşırı uç için kullanılır (Ayverdi 2010).

ifrata kaçmak: Çok ileri gitmek, aşırı davranmak (TDK 2011).

ifrata vardurmak: Bir şeyin ölçüsünü kaçırmak (TDK 2011).

ifrat tefrit: Olumlu ve olumsuz anlamda en uç noktalar (TDK 2011).

ifrat derecede: Aşırı ölçüde (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
ifrat	14	%19.4
ifrat ve (ile, veya...) tefrit	30	%41.7
ifrata kaç-	10	%13.9
ifrata vardır-	7	%9.7
ifrat tefrit	6	%8.3
ifrat derecede	5	%6.9
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	58	%80.6
Toplam	72	%100

Ifrat ve tefrit başta olmak üzere beş farklı kalıplaşmış söz birliğinde %80.6 oranında fosilleşmiş olan *ifrat*, TUD'da %19.4 oranında bağımsız bir birim olarak yer almaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) "Kendini dev aynalarında seyreden adam cinsinden değilim şükür ki. İfrat halinde mağrurlardan da değilim" (TUD 1992f).
- (2) "Devrim, genelde şiddet ve ifratı beraberinde getiren bir olgudur" (TUD 1997f).

KABİL

kabil: *Ar. kabīl* 1. Türlü, gibi, benzer. 2. Tür, cins (TDK 2011).

bu kabil: Bu gibi, bu türden (Çağbayır 2007).

Sözler	Sayı	Oran
kabil	-	%0
bu kabil	38	%100
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	38	%100
Toplam	38	%100

Kalıplaşmış söz birliklerinden sadece *bu kabil* tamlamasında tamamen fosilleşmiş olan *kabil*; bağımsız bir birim olarak 1990 öncesi metinlerde görülmektedir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Belki Zeyno’nun yazısıyla elinde tuttuğu bu kalın zarf ona, içinde çöken, boşalan yeri mucize kabilinden bir şeylerle dolduracak gibi geliyordu” (Adıvar 2015/ 1924).
- (2) “Hele arka küfecilerinden bazıları, arka taraftan küfesine pul yapıştırıldığını pekâlâ hissettiği hâlde, hiç aldırmayarak yoluna devam etmek istediği zaman pulcu küfeye sarılıp çekince ikisinin de yere yıkılmaları kabilinden olan tuhaflıklar, mümkün değil unutulamaz” (Ahmet Midhat Efendi 2010/1890).

KAHİR

kahir: *Ar. kâhir* 1. Kahreden, zorlayan. 2. Baskın gelen, ezen, ezici (TDK 2011).

kahir ekseriyet: Oylama veya taraftar bulmada ezici çoğunluk (Çağbayır 2007).

Sözler	Sayı	Oran
kahir	5	%19.2
kahir ekseriyet	19	%73.1
kahir çoğunluk	2	%7.7
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	21	%80.8
Toplam	26	%100

Kahir ekseriyet ve *kahir çoğunluk* tamlamalarında %80.8 oranında fosilleşmiş olan *kahir*, TUD’da bağımsız bir birim olarak %19.2 oranında yer almaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) "... bir daha düşmesem o kahir çukurlara, yokluk iklimine, küfür cehennemine, azgınlık ateşine, kanaatsizlik korlarının özüne, kin ve öfke sellerinin azgın sularına..." (TUD 2005b).
- (2) "Bu kahir zincir ve prangalar koluna, ayağına geçerse ondan asla kurtulamazdı insan" (TUD 2005b).

KERAHET

kerahet: *Ar. kerāhet* **1.** Bir şeyi kötü ve iğrenç bulma, tikslenme, iğrenme. **2.** Bir işi zorla, baskı ile yapma. **3.** Şeriatın kesin olarak yasaklamadığı, ancak harama yakın nitelik taşıdığı için yapılmaması gereken şeyin durumu (Çağbayır 2007).

kerahet vakti: **1.** Namaz kılmanın mekruh olduğu vakit, vaktikerahet. **2.** Akşamcılar arasında içkiye başlama zamanı (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
kerahet	1	%16.7
kerahet vakti	4	%66.7
kerahet zamanı	1	%16.7
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	5	%83.3
Toplam	6	%100

Gerek tek başına gerek kalıplaşmış söz birliklerinde sayıca fazla kullanılmadığı görülen *kerahet*; mevcut kullanımlarının %83.3'ünde fosilleşmiş görünmektedir. TUD'da bir kez bağımsız kullanımı olan kelimeye, 1990 öncesi metinlerde rastlanmaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) "... ben konuştum, kendi adıma; emeller, hevesler, hayaller adına; gündüz görülen kerahet düşleri adına konuştum" (TUD 2005o).
- (2) "Bu sadayı müteakip biraz öteden mösyönün biri ağzına henüz bir kaşık almış olduğu consommé'yi²² kerahetle yere tükürerek tabağı gazın ziyasına doğru kaldırır" (Hüseyin Rahmi Gürpınar 2009/1889).

LAHZA

lahza: *Ar. laḥẓa* Zamanın bölünemeyecek kadar kısa bir parçası, an (TDK 2011).

bir lahza: Kısa bir süre (TDK 2011).

her lahza: Her zaman, daima.

Sözler	Sayı	Oran
lahza	6	%10.9
bir lahza	32	%58.2
her lahza	15	%27.3
o lahza	2	%3.6
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	49	%89.1
Toplam	55	%100

Bağımsız bir birim olarak TUD'da yaklaşık %11 oranında kullanılan *lahza*, sıfat tamlaması biçimindeki kalıplaşmış söz birliklerinde yaklaşık %89 oranında fosilleşmiştir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) "O Latince ad'ın, laboratuvardaki beyaz gömlekli, sterilize edilen uzmanlardan, elektronik mikroskoplara kadar uzayan karmakarışık çağrışım gücü, çiçeğin büyüğü albenisini lahza-da yerle bir etmişti sanki!" (TUD 1991f).
- (2) "Yardımlar tek lahzada yapılmıyor. Ödemeler film çekimi başladığında, çekim bittiğinde, laboratuvarından kopya çıktığında, film gösterime girdiğinde ödenmek üzere dört ayrı safhada yapılıyor" (TUD 1997e).

LOP

lop: Yumuşak, yuvarlak ve irice (TDK 2011).

lop yumurta: Suda çok kaynatılmış kabuklu yumurta, katı yumurta (TDK 2011).

lop et: Yağsız, iyi pişmiş, iri parça et (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
lop	1	%5.9
lop yumurta	7	%41.1
lop et	6	%35.3
lop lop	2	%11.8
lop incir	1	%5.9
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	16	%94.1
Toplam	17	%100

TUD'da bağımsız bir birim olarak bir kez yer alan *lop*, dört farklı kalıplaşmış söz birliğinde yaklaşık %94 oranında fosilleşmiş görünmektedir. Fransızcadan alıntı *lop* (lobe) "bir organın yuvarlak ve birbirinden ayrılmış parçalarından her biri" ile bu çalışmada değerlendirilen *lop* "yumuşak, yuvarlak, iri parça" (TDK 2011) ayrı sözlük birimlerdir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) "Bak *lop* suratlı civciv evladım karıştırma arkadaşlarının kafasını yoksa sana iş vermem..." (TUD 2004d).
- (2) "... biri düşük kaşlı, çökük yüzü, öbürü *lop* çehreli iki kişi konuşuyordu" (Yesâri 1974/1933).

MEYAN

meyan: *Far. miyân* 1. Orta, ara, miyan. 2. Ortalama. 3. Aralık. 4. Bel. 5. Kıvam (reçel, helva vb.). 6. Şarkıların geçki parçaları, üçüncü mısraları (Doğan 2014).

bu meyanda: Bu arada (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
meyan	9	%8.4
bu meyanda	96	%89.7
o meyanda	2	%1.9
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	98	%91.6
Toplam	107	%100

Bu ve *o* sıfatları ile kurulmuş tamlamalarda %91.6 oranında fosilleşmiş olan *meyan* kelimesinin bağımsız kullanımlarına, TUD'da %8.4 oranında rastlanmaktadır. "O şâh hüsne ki oldum kul *miyân*ına toladum kol / Göñül mülkini Nazmî ol idübdür ser-be-ser yagma" (Üst 2012) beytinde de görüldüğü gibi kelimenin *miyân* biçimi ve "bel" anlamındaki kullanımları da Osmanlı Türkçesinde görülmektedir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) "Çaylak Tefvîk'in dinlediklerine veya tanık olduğu vak'alara dayanarak anlattığına bakılırsa mesirelere özgü âlem ve cümbüşler meyanında "köçek rezaleti" genç erkekleri oynatma eğlencesi eksik olmazmış" (TUD 2005m).
- (2) "... meyancılık ayrı bir meslek değil, adı üstünde pazarın me-yanını tayin edenler, hem de keyifle, bütün alıcı ve satıcılar duruma göre meyancı olabilirler" (TUD 2000e).

MÜCBİR

mücbir: *Ar. mucbir* Zorlayan, zorlayıcı, icbareddici (Ayverdi 2010).

mücbir sebep: Verilen bir sözün yerine getirilmemesi hâlinde gösterilen ve önceden tahmin edilip önüne geçilemeyen durum (Doğan 2014).

Sözler	Sayı	Oran
mücbir	1	%2.8
mücbir sebep (neden)	35	%97.2
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	35	%97.2
Toplam	36	%100

%97.2 oranında *sebeup* ve *neden* kelimelerinin sıfatı görevinde fosilleşmiş olan *mücbir* kelimesine, TUD'da bağımsız bir birim olarak bir kez rastlanmaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) "Ankaragücü ve Gençlerbirliği 19 Mayıs'ta rakiplerini ağırlıyorlar, 'Mücbir' durumlarda, Cebeci çayırlığına inşa edilen ve

stad mimarisi açısından “hilkat garibesı” özelliklerini taşıyan Cebeci İnönü Stadyumu’nu kullanıyorlar” (TUD 2000a).

- (2) “Sabra elbette verir fâsıla Mevlâ-yı sabûr / Mücbirin emrini in-fâza değildim mecbûr” (Abdülhak Hâmit, akt. Ayverdi 2010).

MÜSEMMA

müsemma: *Ar. musemmâ* Ad verilmiş, adı olan (TDK 2011).

İsmiyle müsemma: Fiziksel yapısıyla veya karakteriyle adı örtüşen (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
müsemma	3	%10.7
ismiyle (adıyl, soyadıyl, soy ismiyle) müsemma	25	%89.3
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	25	%89.3
Toplam	28	%100

Müsemma, kalıplaşmış söz birliklerinde %89.3 oranında fosilleşmiş ve bağımsız bir birim olarak TUD’da %10.7 oranında kullanılmıştır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Ta başından itibaren bir nevi ‘yoldan çıkma’ ile eş, ‘türüne ihanet etmekle’ müsemmadır aşk” (TUD 2005j).
- (2) “Tamamiyle müsemma bir insan mısınız? Adım Farsça, bir iane, eşsiz ve tekil yaratılmış demek” (TUD 1997g).

NEBZE

nebze: *Ar. nebẓ* Az, az miktar, bir parça (Doğan 2014).

bir nebze: Bir parça, biraz, birazcık (Çağbayır 2007).

Sözler	Sayı	Oran
nebze	–	%0
bir nebze	253	%100
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	253	%100
Toplam	253	%100

Bir nebze tamlaması dışında TUD'da hiç bulunmayan *nebze*; günümüz Türkçesinde tamamen fosilleşmiş bir tablo sunmaktadır. Taranan diğer kaynaklarda bağımsız bir birim olarak nadiren de olsa kelimeye rastlanmaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) "Paralı olsa, bende aydın pırıltısı, devrimci parlaklığı yoktu. Bende pırıltının, kendini açığa vurmuş pırıltının nebzesi yoktu" (Ağaoğlu 1981/1979).
- (2) "Aristonun mantığında zerresi yoktur / Fisagorda Eflâtunda nebzesi yoktur" (Atsız 1932).

NEVİ

nevi: *Ar. nev'* 1. Cins, tür. 2. Sınıf. 3. Türlü (Ayverdi 2010).

bir nevi: Bir çeşit (TDK 2011).

her nevi: Her çeşit.

bu nevi: Bu çeşit.

nevi şahsına münhasır: Kendine özgü, kişisel (Çağbayır 2007).

Sözler	Sayı	Oran
nev (nevi)	29	%2.9
bir nevi	845	%84.2
her nevi	56	%5.6
bu nevi	40	%4
nevi şahsına münhasır	31	%3.1
nevi şahsına mahsus	2	%0.2
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	974	%97.1
Toplam	1003	%100

Bir nevi tamlaması çoğunlukta olmak üzere beş farklı kalıplaşmış söz birliğinde, %97.1 oranında fosilleştiği görülen *nevi*; bağımsız bir birim olarak TUD'da %2.9 oranında bulunmaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Şayet kayda nazaran noksan eşya çıkarsa, noksan görülenlerin nevi ve kıymeti, düzenleme şekli aşağıda izah edilecek tutanağa bağlı müfredatlı bir cetvele yazılarak...” (TUD 1998d).
- (2) “Bunun gibi yenilecek yiyeceklerin nevi, onların temini ve hazırlanması kültürün tamamlayıcı unsurları arasındadır” (TUD 2006h).

POS

pos: *Far. pôst* (Bıyık için) Gür ve uzun (Çağbayır 2007).

pos bıyık: Uzun ve gür bıyık (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
pos	–	%0
pos bıyık	90	%100
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	90	%100
Toplam	90	%100

Bağımsız kullanımına TUD’da rastlanmayan *pos* sözlükbiri-mini Çağbayır (2007), temel anlamı “memeli hayvanların tüylü derisi” olan *post* kelimesi ile ilgi kurarak tanımlamaktadır. DS-IV’te *dos* “dost” madde başında görüldüğü gibi ağızlarda ya da Ar. *misk* > *mis* örneğinde olduğu gibi standart Türkçede kelime sonunda ünsüz düşmesi olağan bir ses olayıdır.

Kelimenin *pos* biçimi ve aktarmaya dayanan “gür ve uzun” anlamı, *bıyık* ile oluşan tamlama içinde tamamen fosilleşmiştir. Kelimenin *pos* biçimindeki kullanımına, TUD’da ve taranan diğer kaynaklarda bağımsız bir birim olarak rastlanmamıştır.

SUNTURLU

sunturlu: *Far. sentür + Türk. +lu* Şiddetli, yaman, dehşetli, berbat (Ayverdi 2010).

sunturlu küfür: Çok kötü, berbat, ağza alınmaz söz (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
sunturlu	4	%20
sunturlu küfür	16	%80
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	16	%80
Toplam	20	%100

Çağbayır (2007), kelimenin kökenini Farsça *sentür* “tokmakla çalınan bir telli çalgı” sözlükbirimine bağlamaktadır. Parlatır’daki (2012) *sentür* “santur, kanun biçiminde tokmaklarla çalınan telli bir çalgı”; *suntur* “1. Kiriş yerine tel ile çalınır kanun. 2. Gürültü, patırtı, şaşaa, debdebe”; *sunturlu* “gürültülü, patırtılı, müdebdeb” madde başları da bu görüşü desteklemektedir.

Bağımsız bir birim olarak TUD’da %20 oranında kullanılmış olan *sunturlu*, %80 oranında *sunturlu küfür* tamlamasında fosilleşmiştir.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “İki asker ocağının birbirine düşürülmesi, o sunturlu ihanet düşünülecek olursa yine kibar konuşuyor sayılır bu adam” (TUD 2008d).
- (2) “Biz seni sevdiğimiz ve başına bir daha böyle sunturlu bir iftira gelmesini istemediğimiz için söylüyoruz” (TUD 1993a).

ŞAYAN

şayan: *Far. šāyān* Uygun, yaraşır, değer, layık (TDK 2011).

takdire şayan: Takdire değer, övgüye layık (Doğan 2014).

dikkate şayan: Üzerinde durulmaya, ilgilenmeye değer (Ayverdi 2010).

kabule şayan: Kabul edilebilir (Doğan 2014).

tercihe şayan: Tercih etmeye uygun ve layık.

hayrete şayan: Şaşkınlık uyandırıcı, hayrete düşürücü (Doğan 2014).

Sözler	Sayı	Oran
şayan	21	%20.8
takdire şayan	42	%41.6
dikkate şayan	14	%13.9
kabule şayan	11	%10.9
tercihe şayan	7	%6.9
hayrete şayan	5	%5
şayan ol-	1	%1
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	80	%79.2
Toplam	101	%100

Yönelme yapısındaki beş farklı kısaltma grubunda yaklaşık %79 oranında fosilleşmiş olan *şayan*; TUD'da %20.8 oranında bağımsız bir birim olarak kullanılmış gibi görünse de, bu kullanımlar *alkışa*, *hürmete*, *hizmete*, *saygıya*, *giptaya şayan* gibi yine kısaltma grubu biçimindeki yapılardır. Bu veriler göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu kelimenin sadece kısaltma grubuna sıkışarak hayatta kaldığını söylemek mümkündür. Sünbül-zâde Vehbî Dîvânı'ndaki "Şâ'ire vasfîñla şâyândır mübâhât eylemek" (Yenikale 2012) ya da KT'deki "Bu size *şayan* değildir" ifadelerinde olduğu gibi sözlükbirimin Türkçenin tarihî dönemlerinde kısaltma grubu yapısı dışında da kullanıldığını görebilmekteyiz.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) "Bazen 'ötekinden' oluşan bir ailede mahremiyet nasıl oluşabilir ki? Mahrem güzeldir, özeldir, saygıya şayandır" (TUD 2008h).
- (2) "Üniversiteden iki defa ayrılmış, inandığı Marksist fikirlere samimiyetle bağlı olan ve bunlardan vazgeçmeyen ve bu bakımdan da hürmete şayan bir adam" (TUD 1997e).

TEFRİT

tefrîr: *Ar. tefrîr* Herhangi bir konuda geride kalma, yeterli ölçüde olma durumu (TDK 2011).

ifrat ve tefrîr: Birbirinin tam zıddı olan iki aşırı uç için kullanılır (Ayverdi 2010).

ifrat tefrîr: Olumlu ve olumsuz anlamda en uç noktalar (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
tefrit	1	%2.7
ifrat ve (ile, veya...) tefrit	30	%81.1
ifrat tefrit	6	%16.2
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	36	%97.3
Toplam	37	%100

İfrat ile oluşturduğu bağlama ve tekrar gruplarında %97.3 oranında fosilleştiği görülen *tefrit*, TUD'da bağımsız bir birim olarak sadece bir kez kullanılmıştır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Bu yüzden, ifrata kaçanları tenkit ederken tefrite düşmemek gerekir” (TUD 1995j).
- (2) “Kiminde mâni-i tefrit yok, ne müşkül derd” (Muallim Nâci, akt. Ayverdi 2010).

YAD

yad: Yabancı (TDK 2011).

yad el: Yabancı yer, gurbet (TDK 2011).

Sözler	Sayı	Oran
yad	6	%20
yad el	24	%80
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	24	%80
Toplam	30	%100

Kalıplaşmış söz birliklerinden sadece *yad el* tamlamasında fosilleşmiş olan *yad*, bağımsız bir birim olarak TUD'da %20 oranında kullanılmıştır.

KB'deki (1069/1070) “Adaş koldaşımda urnınc bilmedim men / kâdaş kılku *yat* teg negü teg açayı²³” (Arat 1979); GT'deki (1430)

23 “Dost ve ahbablarımda ben sadâkat bulamadım; kardeşim bana yabancı gibi duruyor, ona gönlümü nasıl açayım” (Arat 1998).

“Dostlar katında ayak zencîrde olmak yigrekdür *yad*larla bû-sitânda olmakdan” (Özkan 1993) ifadelerinde de görüldüğü üzere kelimeye, Türkçenin farklı tarihî dönemlerinde *yat*, *yad* biçimlerinde rastlanmaktadır.

Bağımsız Kullanım Örnekleri:

- (1) “Yetsindi bu *yad* ve yabancı olma hali. Kendine yabancı olma, özüne düşman kesilme hali...” (TUD 2006d).
- (2) “Arayıp sorduk soyunuzu sopunuzu biliriz *yad* değiliz ya.” (TUD 1997b).

ZIR

zır: Büsbütün, tümden (Çağbayır 2007).

zırdeli: Aklını tamamen yitirmiş kimse, çılgın (Ayverdi 2010).

Sözler	Sayı	Oran
zır	–	%0
zır deli	28	%90.3
zır cahil	1	%3.2
zır cahilce	1	%3.2
zır cahillik	1	%3.2
Kalıplaşmış Sözlerin Tümü	31	%100
Toplam	31	%100

TUD’da ya da incelenen diğer kaynaklarda bağımsız bir birim olarak kullanımına rastlanmayan *zır* kelimesi, *zır deli* çoğunlukta olmak üzere kalıplaşmış söz birliklerinde tamamen fosilleşmiş bir görünüm arz etmektedir.

DS-XI’deki *zingazık* (zıkazığ, zingazınk, zırhazık) “ağızına kadar dolu” sözlükbirimi de dikkate alınarak kelimenin daha ayrıntılı etimolojisi yapılabilir.

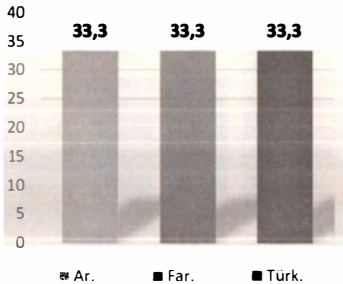
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Türkçede tamamen fosilleşmiş ya da %76'nın üstünde fosilleşme derecesi gösteren kelimeler; bu bölümde fosilleşme oranlarına göre sıralanıp değerlendirilmiş ve kökenlerine göre grafikler içinde tasnif edilmiştir.

Tablo 2. Atasözleri ve Tekerlemelerdeki Fosilleşme Oranları

Fosil Kelimeler	Kökeni	Bağımsız Kullanım Sayısı	Kalıplaşmış Söz Birliklerindeki Kullanım Sayısı	Fosilleşme Oranı (%)
uz	Türk.	0	74	100
seyran	Ar.	8	55	87,3
fent	Far.	3	13	81.2

Tablo 2'de görüldüğü üzere atasözü ve tekerleme yapısında fosilleşen kelime sayısı çok azdır. Bunlardan *uz*, tamamen fosilleşmiş bir görünüm sunmakla birlikte *seyran* ve *fent* %81'in üzerinde fosilleşme oranı göstermektedir.

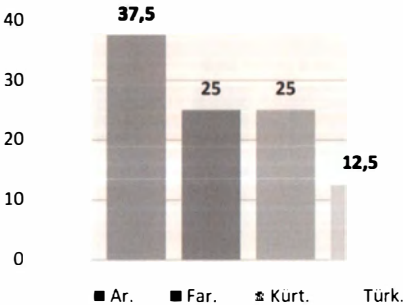
Şekil 1. Atasözleri ve Tekerlemelerdeki Fosil Kelimelerin Kökenleri

Fosil kelimeler, kökenlerine göre Arapça, Farsça ve Türkçe kökenli olmaları yönünden eşitlik arz etmektedir.

Tablo 3. İlişki Sözlerindeki Fosilleşme Oranları

Fosil Kelimeler	Kökeni	Bağımsız Kullanım Sayısı	Kalıplaşmış Söz Birliklerindeki Kullanım Sayısı	Fosilleşme Oranı (%)
herru	Kürt.	0	12	100
merru	Kürt.	0	12	100
sümme	Ar.	0	8	100
berhudar	Far.	0	7	100
gidi	Far.	1	219	99,5
sağlıcakla	Türk.	5	53	91,4
kavil	Ar.	6	28	82,4
teessüf	Ar.	7	29	81.1

İlişki sözlerindeki sekiz kelimedenden dördünün tamamen; diğerlerinin de %81'in üzerinde fosilleştiği Tablo 3'te görülmektedir. Değerlendirilen kelimelerden kalıplaşmış söz birliklerinde en fazla yer alanlar; sırasıyla *gidi*, *sağlıcakla*, *teessüf* ve *kavil* sözlükbirimleridir.

Şekil 2. İlişki Sözlerindeki Fosil Kelimelerin Kökenleri

Şekil 2'ye göre ilişki sözlerinde fosilleşen kelimelerin kökeni daha çok Arapça; en az ise Türkçe kökenlidir. Bu görünüme göre başka dillerden alıntı kelimelerin, ilişki sözlerinde daha fazla (%87,5) fosilleştiği anlaşılmaktadır.

Tablo 4. İkilemelerdeki Fosilleşme Oranları

Fosil Kelimeler	Kökeni	Bağımsız Kullanım Sayısı	Kalıplaşmış Söz Birliklerindeki Kullanım Sayısı	Fosilleşme Oranı (%)
çoluk	Türk.	0	748	100
tük	Türk.	0	341	100
toparmak	Türk.	0	329	100
didik	Türk.	0	272	100
çeki/çeke	Türk.	0	253	100
allak	Türk.	0	250	100
yamalak	Türk.	0	217	100
sabuk	Türk.	0	205	100
derli	Türk.	0	177	100
pörçük	Türk.	0	119	100
büğü	Türk.	0	103	100
saba	Ar.	0	102	100
bos	Türk.	0	83	100
in	Ar.	0	60	100
süklüm	Türk.	0	60	100
püklüm	Türk.	0	59	100
bet (I)	Türk.	0	57	100
burgacık	Türk.	0	54	100
kargacık	Türk.	0	54	100
ferli	Far+ Türk.	0	47	100
kerli	Far+Türk.	0	47	100

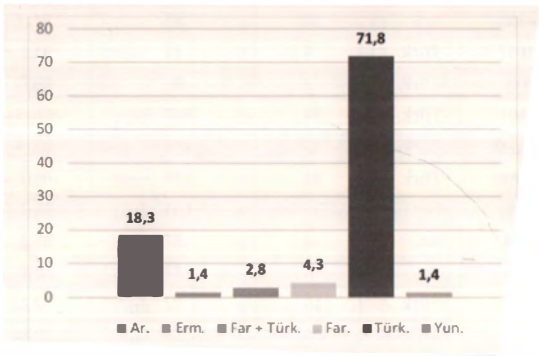
Fosil Kelimeler	Kökeni	Bağımsız Kullanım Sayısı	Kalıplaşmış Söz Birliklerindeki Kullanım Sayısı	Fasilleşme Oranı (%)
fıki	Türk.	0	47	100
karman	Türk.	0	42	100
çorman	Türk.	0	40	100
pılı	Türk.	0	40	100
afra	Ar.	0	32	100
ılgıt	Türk.	0	28	100
incik	Türk.	0	26	100
kacak	Türk.	0	13	100
badi	Erm.	0	12	100
sepken	Türk.	0	12	100
püsür	Yun.	0	12	100
alavere	Türk.	0	8	100
yapıldak	Türk.	0	8	100
hurda	Ar.	0	7	100
bet (II)	Türk.	0	7	100
sepelek	Türk.	0	6	100
aşna	Far.	0	5	100
abidik	Türk.	0	5	100
fişne	Türk.	0	5	100
kubidik	Türk.	0	5	100
tefek	Türk.	1	652	99,8
tıklım	Türk.	2	457	99,6
bullak/bulak	Türk.	1	250	99,6
argın	Türk.	1	134	99,3
lime	Far.	1	130	99,2
sop	Ar.	1	76	98,7
bark	Türk.	1	71	98,6

Fosil Kelimeler	Kökeni	Bağımsız Kullanım Sayısı	Kalıplaşmış Söz Birliklerindeki Kullanım Sayısı	Fasilleşme Oranı (%)
börtü	Türk.	1	51	98,1
aparmak	Türk.	8	330	97,6
dolan	Türk.	2	73	97,3
kuşam	Türk.	9	291	97
cümbür	Ar.	1	28	96,6
aval	Türk.	4	90	95,7
biçki	Türk.	1	21	95,5
gıdım	Türk.	3	46	93,9
pırtık	Türk.	4	56	93,3
edevat	Ar.	6	68	91,9
pırtı	Türk.	4	41	91,1
şakrak	Türk.	11	96	89,7
abuk	Türk.	24	207	89,6
pusmak	Türk.	13	103	88,8
yordam	Türk.	24	188	88,7
kös	Far.	14	104	88,1
paytak	Ar.	4	27	87,1
meşk	Ar.	16	77	82,8
bön	Türk.	15	72	82,8
şemail	Ar.	5	24	82,8
tafra	Ar.	10	40	80
memat	Ar.	5	19	79,2
hırlı	Ar.	4	15	78,9

İkilemeler içinde yer alan 71 kelimedenden 41'inin tamamen; 18'inin %90'nın üzerinde ve 13'ünde %78,9-%90 aralığında fosilleştiği Tablo 4'te görülmektedir. Tamamen fosilleşmenin en fazla olduğu kalıplaşmış söz birliği çeşidi, ikilemelerdir. Tamamen fosilleşmelerine rağmen kalıplaşmış söz birliklerinde en çok

yer alan ve 100'den fazla kullanılanlar, sırasıyla *çoluk* (748), *tük* (341), *topar-* (329), *didik* (272), *çeki* (253), *allak* (250), *yamalak* (217), *sabuk* (205), *derli* (177), *pörçük* (119), *büğrü* (103) ve *saba* (102) kelimeleridir. Bu sayılar; fosillerin içinde geçtiği *çoluk çocuk*, *tek түк*, *apar topar*, *çeki düzen*, *allak bullak*, *yarım yamalak*, *abuk sabuk*, *derli toplu*, *bölük pörçük*, *eğri büğrü* ve *kaba saba* ikilemelerinin, bir unsurları fosil olsa da günümüz Türkçesinde gayet yaygın ve kabullenilmiş olduğunu göstermektedir.

Bir unsuru tamamen fosilleşmiş ikilemelerin yanı sıra %85'in üzerinde fosilleşmiş olan *tefek*, *tıklım*, *bullak*, *argın*, *apar-*, *kuşam*, *abuk*, *yordam* gibi kelimelerle kurulmuş olan *ufak tefek*, *tıklım tıklım*, *allak bullak*, *yorgun argın*, *apar topar*, *giyim kuşam*, *abuk sabuk*, *yol yordam* gibi ikilemelere de TUD'da sıkça rastlanmaktadır.

Şekil 3. İkilemelerdeki Fosil Kelimelerin Kökenleri

İkilemeler, Türkçe kökenli fosil kelimelerin ve tamamen fosilleşmenin en fazla olduğu gruptur. %71,8 gibi ciddi bir orana sahip bu kelimelerin çoğu da *çoluk*, *tük*, *topar-*, *allak*, *yamalak*, *büğrü*, *bos*, *burgacık*, *kargacık*, *çorman*, *yapıldak*, *argın*, *bullak*, *bark* gibi geçmişi, Türkçenin eski dönemlerine dayanan ya da bazıları Eski Türkçede fosilleşmeye başlayan sözlükbirimlerdir. Bu açıdan tamamen fosil duruma düşmeleri makul görünmektedir.

İkinci dikkat çekici durum da fosillerin *abidik, kubidik, badi, didik, pılı, sabuk, sepken* gibi ağızlara özgü kelimeler olmalarıdır. İkileme içinde standart Türkçeye geçmiş olan bu birimlerin, bağımsız kullanımlarına TUD'da rastlanmaması doğal görünmektedir.

Tablo 5. Deyimlerdeki Fosilleşme Oranları

Fosil Kelimeler	Kökeni	Bağımsız Kullanım Sayısı	Kalıplaşmış Söz Birliklerindeki Kullanım Sayısı	Fosilleşme Oranı (%)
rast	Far.	0	752	100
salık	Türk.	0	156	100
revan	Far.	0	110	100
kolaçan	Türk.	0	110	100
sökün	Türk.	0	107	100
halel	Ar.	0	89	100
menem	Far.	0	72	100
çakır	Türk.	0	70	100
punt	İt.	0	65	100
hır	Türk.	0	52	100
peyda	Far.	0	50	100
çil	Türk.	0	49	100
miat	Ar.	0	32	100
şom	Far.	0	32	100
fink	Türk.	0	29	100
kertme	Türk.	0	29	100
amut	Ar.	0	24	100
yeksan	Far.	0	22	100
çarçur	Türk.	0	22	100
tonga	Türk.	0	22	100
allem	Ar.	0	20	100
kallem	Ar.	0	20	100

Fosil Kelimeler	Kökeni	Bağımsız Kullanım Sayısı	Kalıplaşmış Söz Birliklerindeki Kullanım Sayısı	Fasilleşme Oranı (%)
lök	Far.	0	20	100
fit	İng.	0	20	100
nevir	Ar.	0	14	100
sittin	Ar.	0	14	100
menent	Far.	0	14	100
bel	Türk.	0	14	100
cıcık	Türk.	0	12	100
ıcık	Türk.	0	12	100
fodul	Ar.	0	11	100
sıyga	Ar.	0	10	100
kada	Ar.	0	7	100
nahak	Far. + Ar.	0	5	100
iflah	Ar.	1	198	99,5
havl	Ar.	1	163	99,4
hor	Far.	4	289	98,6
telef	Ar.	3	153	98,1
ramak	Ar.	2	105	98,1
çırpı	Türk.	13	528	97,6
rüş	Ar.	1	39	97,5
sekte	Ar.	5	189	97,4
mat	Ar.	1	38	97,4
maruz	Ar.	65	2330	97,3
beis	Ar.	2	70	97,2
gına	Ar.	1	35	97,2
pelesenk	Far.	1	33	97,1
apışmak	Türk.	1	33	97,1
şom	Far.	1	32	97

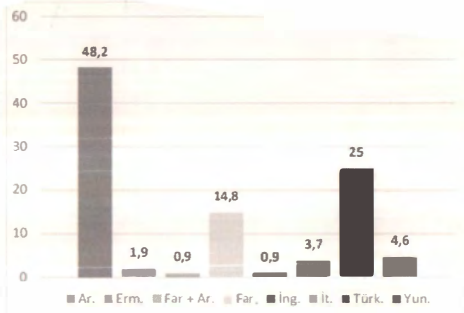
Fosil Kelimeler	Kökeni	Bağımsız Kullanım Sayısı	Kalıplaşmış Söz Birliklerindeki Kullanım Sayısı	Fasilleşme Oranı (%)
rüsva	Far.	1	30	96,8
ayyuk	Ar.	3	89	96,7
ket	Erm.	2	54	96,4
mahsur	Ar.	5	129	96,3
fol	Yun.	1	26	96,3
cevaz	Ar.	3	69	95,8
kâl	Ar.	5	110	95,7
musallat	Ar.	9	195	95,6
akamet	Ar.	1	21	95,5
fak	Ar.	1	21	95,5
peşkeş	Far.	6	122	95,3
büklüm	Türk.	18	277	93,9
çala	Türk.	2	31	93,9
icabet	Ar.	5	74	93,7
ti	Türk.	3	44	93,6
mazur	Ar.	12	167	93,3
fasit	Ar.	2	28	93,3
bozar-	Türk.	3	41	93,2
medet	Ar.	21	273	92,9
voli	Yun.	1	13	92,9
madara	Yun.	1	12	92,3
tebelleş	Türk.	2	23	92
tırıs	Türk.	2	22	91,7
mihenk	Ar.	8	87	91,6
asap	Ar.	8	83	91,2
fi	Ar.	2	20	90,9
tufa	Yun.	1	10	90,9

Fosil Kelimeler	Kökeni	Bağımsız Kullanım Sayısı	Kalıplaşmış Söz Birliklerindeki Kullanım Sayısı	Fasilleşme Oranı (%)
çingar	Yun.	2	19	90,5
kem	Far.	6	56	90,3
sıdk	Ar.	1	9	90
ahkâm	Ar.	16	143	89,9
foya	İt.	4	35	89,7
pot	Türk.	5	43	89,6
ıskarta	İt.	2	17	89,5
haşır	Ar.	26	201	88,5
kadem	Ar.	8	53	86,9
mırın / kırın	Türk.	5	31	86,1
dumur	Ar.	10	61	85,9
zıvana	Far.	9	54	85,7
gadir	Ar.	4	24	85,7
saraka	Türk.	3	18	85,7
çıgır	Türk.	34	197	85,3
esame	Ar.	6	34	85
künh	Ar.	2	11	84,6
galebe	Ar.	9	48	84,2
parsa	Far.	6	30	83,3
sırım	Türk.	5	25	83,3
fos	Türk.	3	14	82,4
cereme	Ar.	5	22	81,5
garibe	Ar.	8	34	81
hallaç	Ar.	13	55	80,9
madik	Erm.	1	4	80
şiraze	Far.	10	39	79,6
velvele	Ar.	12	46	79,3

Fosil Kelimeler	Kökeni	Bağımsız Kullanım Sayısı	Kalıplaşmış Söz Birliklerindeki Kullanım Sayısı	Fasilleşme Oranı (%)
meram	Ar.	21	79	79
havsala	Ar.	10	36	78,3
varta	Ar.	5	18	78,3
caka	İt.	16	56	77,8
hilkat	Ar.	10	34	77,3
zembil	Ar.	11	35	76,1

Deyimler grubunda 108 kelimedenden 33'ünün tamamen; 26'sının %95'in üzerinde; 19'unun %90-%93,9; 13'ünün %89,9-%85; 9'unun %84-6-%80 ve 8'inin de %79,6-%76,1 aralığında fosilleştiği görülmektedir.

Tablo 5'e göre değerlendirilen kelimelerin 78'i %90'nın üzerinde fosilleşmiştir. Bir unsuru tamamen fosilleşmesine rağmen *rastgele, rastgel-, salık ver-, kolaçan et-, sökün et-, halel getir- (gel-), çakırkeyif, ne menem, punduna getir-*; bir unsuru %85'in üzerinde fosilleşmiş olan *maruz kal-, hor gör-, bir çırpıda, musallat ol-, iki büklüm (ol-), medet um- (bekle-), haşır neşir ol-, çığır aç-* gibi deyimlerin TUD'daki kullanımları oldukça yaygındır.

Şekil 4. Deyimlerdeki Fosil Kelimelerin Kökenleri

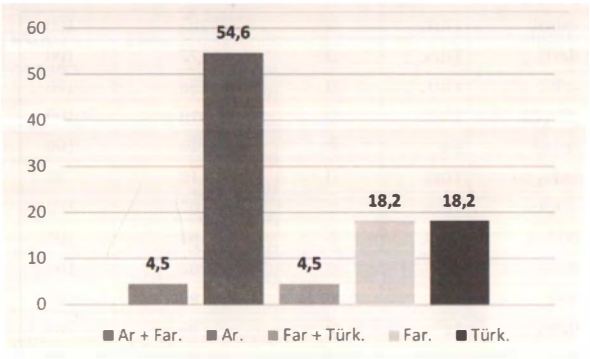
Şekil 4'te dikkat çektiği üzere deyimler içindeki fosillerin daha çok Arapça kökenli kelime olduğu (%48,2) görülmektedir. Bunu %25 oranıyla Türkçe, %14,8 ile Farsça kökenli kelimeler izlemektedir. Kökeni Türkçe olmayan kelimelerin toplam oranının %75 olması dikkat çekicidir. Bu durum, başka dillerden alıntı kelimelerin, Türkçeye bağımsız bir birim olarak sağlam yerleşemeseler de deyimler içinde kolay tutunduklarını göstermektedir.

Tablo 6. Birleşik Sözlerdeki Fosilleşme Oranları

Fosil Kelimeler	Kökeni	Bağımsız Kullanım Sayısı	Kalıplaşmış Söz Birliklerindeki Kullanım Sayısı	Fasilleşme Oranı (%)
nebze	Ar.	0	253	100
pos	Far.	0	90	100
kabil	Ar.	0	38	100
zır	Türk.	0	31	100
bam	Far.	0	25	100
cumhur	Ar.	14	6813	99,8
tefrit	Ar.	1	36	97,3
mücbir	Ar.	1	35	97,2
nev (nevi)	Ar.	29	974	97,1
düvel	Ar.	1	47	95,8
lop	Türk.	1	16	94,1
bengi	Türk.	2	22	91,7
meyan	Far.	9	98	91,6
müsemma	Ar.	3	25	89,3
lahza	Ar.	6	49	89,1
amiyane	Ar + Far.	3	19	86,4
kerahet	Ar.	1	5	83,3
kahir	Ar.	5	21	80,8

Fosil Kelimeler	Kökeni	Bağımsız Kullanım Sayısı	Kalıplaşmış Söz Birliklerindeki Kullanım Sayısı	Fasilleşme Oranı (%)
ifrat	Ar.	14	58	80,6
yad	Türk.	6	24	80
sunturlu	Far + Türk.	4	16	80
şayan	Far.	21	80	79,2

Birleşikler içinde değerlendirilen 22 kelimeden 5'i tamamen; 8'i %99,8 - %91,6 ve 9'u %89,3 - 79,2 aralığında fosilleşmiştir. Tablo 6'da kalıplaşmış söz birliklerinde en fazla yer alan fosillerin *cumhur*, *nevi*, *nebze*, *meyan*, *pos*, *şayan* olduğu görülmektedir.

Şekil 5. Birleşik Sözlerdeki Fosil Kelimelerin Kökenleri

Şekil 5'te birleşikler içinde fosilleşme oranı en yüksek olan kelimelerin, tıpkı deyimlerde olduğu gibi Arapça kökenli olduğu dikkat çekmektedir. Farsça ve Türkçe kökenli kelimeler oran yönünden aynı olmakla birlikte, başka dillerden alıntı kelimelerin toplam oranı %81,8'dir.

Tablo 7. Kalıplaşmış Söz Birliklerinde Fosilleşme Oranları

Fosil Kelimeler	Kökeni	Bağımsız Kullanım Sayısı	Kalıplaşmış Söz Birliklerindeki Kullanım Sayısı	Fosilleşme Oranı (%)
rast	Far.	0	752	100
çoluk	Türk.	0	748	100
tük	Türk.	0	341	100
toparmak	Türk.	0	329	100
didik	Türk.	0	272	100
nebze	Ar.	0	253	100
çeki/çeke	Türk.	0	253	100
allak	Türk.	0	250	100
yamalak	Türk.	0	217	100
sabuk	Türk.	0	205	100
derli	Türk.	0	177	100
salık	Türk.	0	156	100
pörçük	Türk.	0	119	100
revan	Far.	0	110	100
kolaçan	Türk.	0	110	100
sökün	Türk.	0	107	100
büğrü	Türk.	0	103	100
saba	Ar.	0	102	100
pos	Far.	0	90	100
halel	Ar.	0	89	100
bos	Türk.	0	83	100
uz	Türk.	0	74	100
menem	Far.	0	72	100
çakır	Türk.	0	70	100
punt	İt.	0	65	100
in	Ar.	0	60	100
süklüm	Türk.	0	60	100

Fosil Kelimeler	Kökeni	Bağımsız Kullanım Sayısı	Kalıplaşmış Söz Birliklerindeki Kullanım Sayısı	Fasilleşme Oranı (%)
püklüm	Türk.	0	59	100
bet (I)	Türk.	0	57	100
burgacık	Türk.	0	54	100
kargacık	Türk.	0	54	100
hır	Türk.	0	52	100
peyda	Far.	0	50	100
çil	Türk.	0	49	100
ferli	Far. + Türk.	0	47	100
kerli	Far. + Türk.	0	47	100
fıkı	Türk.	0	47	100
karman	Türk.	0	42	100
çorman	Türk.	0	40	100
pılı	Türk.	0	40	100
kabil	Ar.	0	38	100
miat	Ar.	0	32	100
şom	Far.	0	32	100
afra	Ar.	0	32	100
zır	Türk.	0	31	100
fink	Türk.	0	29	100
kertme	Türk.	0	29	100
ılgıt	Türk.	0	28	100
incik	Türk.	0	26	100
bam	Far.	0	25	100
amut	Ar.	0	24	100
yeksan	Far.	0	22	100
çarçur	Türk.	0	22	100
tonga	Türk.	0	22	100
allem	Ar.	0	20	100

Fosil Kelimeler	Kökeni	Bağımsız Kullanım Sayısı	Kalıplaşmış Söz Birliklerindeki Kullanım Sayısı	Fasilleşme Oranı (%)
kalem	Ar.	0	20	100
lök	Far.	0	20	100
fit	İng.	0	20	100
nevir	Ar.	0	14	100
sittin	Ar.	0	14	100
menent	Far.	0	14	100
bel	Türk.	0	14	100
kacak	Türk.	0	13	100
cıcık	Türk.	0	12	100
ıcık	Türk.	0	12	100
badi	Erm.	0	12	100
sepken	Türk.	0	12	100
püsür	Yun.	0	12	100
herru	Kürt.	0	12	100
merru	Kürt.	0	12	100
fodul	Ar.	0	11	100
sıyga	Ar.	0	10	100
alavere	Türk.	0	8	100
yapıldak	Türk.	0	8	100
sümme	Ar.	0	8	100
kada	Ar.	0	7	100
hurda	Ar.	0	7	100
bet (II)	Türk.	0	7	100
berhudar	Far.	0	7	100
sepelek	Türk.	0	6	100
nahak	Far + Ar.	0	5	100
aşna	Far.	0	5	100

Fosil Kelimeler	Kökeni	Bağımsız Kullanım Sayısı	Kalıplaşmış Söz Birliklerindeki Kullanım Sayısı	Fasilleşme Oranı (%)
abidik	Türk.	0	5	100
fişne	Türk.	0	5	100
kubidik	Türk.	0	5	100
cumhur	Ar.	14	6813	99,8
tefek	Türk.	1	652	99,8
tıklım	Türk.	2	457	99,6
bullak/bulak	Türk.	1	250	99,6
gidi	Far.	1	219	99,5
iflah	Ar.	1	198	99,5
havl	Ar.	1	163	99,4
argın	Türk.	1	134	99,3
lime	Far.	1	130	99,2
sop	Ar.	1	77	98,7
hor	Far.	4	289	98,6
bark	Türk.	1	71	98,6
telef	Ar.	3	153	98,1
ramak	Ar.	2	105	98,1
börtü	Türk.	1	51	98,1
çırpı	Türk.	13	528	97,6
apar	Türk.	8	330	97,6
rüş	Ar.	1	39	97,5
sekte	Ar.	5	189	97,4
mat	Ar.	1	38	97,4
maruz	Ar.	65	2330	97,3
dolan	Türk.	2	73	97,3
tefrit	Ar.	1	36	97,3
beis	Ar.	2	70	97,2

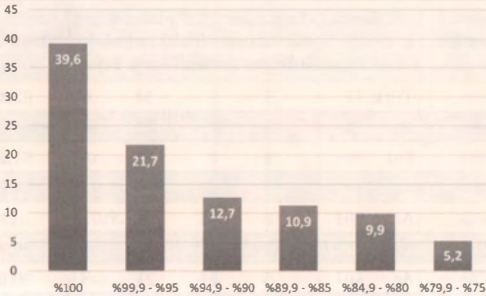
Fosil Kelimeler	Kökeni	Bağımsız Kullanım Sayısı	Kalıplaşmış Söz Birliklerindeki Kullanım Sayısı	Fasilleşme Oranı (%)
mücbir	Ar.	1	35	97,2
gına	Ar.	1	35	97,2
nev(nevi)	Ar.	29	974	97,1
pelesenk	Far.	1	33	97,1
apışmak	Türk.	1	33	97,1
kuşam	Türk.	9	291	97
rüsva	Far.	1	30	96,8
ayyuk	Ar.	3	89	96,7
cümbür	Ar.	1	28	96,6
ket	Erm.	2	54	96,4
mahsur	Ar.	5	129	96,3
fol	Yun.	1	26	96,3
cevaz	Ar.	3	69	95,8
düvel	Ar.	1	47	95,8
kâl	Ar.	5	110	95,7
aval	Türk.	4	90	95,7
musallat	Ar.	9	195	95,6
akamet	Ar.	1	21	95,5
fak	Ar.	1	21	95,5
blçkl	Türk.	1	21	95,5
peşkeş	Far.	6	122	95,3
lop	Türk.	1	16	94,1
büklüm	Türk.	18	277	93,9
gıdım	Türk.	3	46	93,9
çala	Türk.	2	31	93,9
icabet	Ar.	5	74	93,7

Fosil Kelimeler	Kökeni	Bağımsız Kullanım Sayısı	Kalıplaşmış Söz Birliklerindeki Kullanım Sayısı	Fasilleşme Oranı (%)
ti	Türk.	3	44	93,6
mazur	Ar.	12	167	93,3
pırtık	Türk.	4	56	93,3
fasit	Ar.	2	28	93,3
bozar-	Türk.	3	41	93,2
medet	Ar.	21	273	92,9
voli	Yun.	1	13	92,9
madara	Yun.	1	12	92,3
tebelleş	Türk.	2	23	92
edevat	Ar.	6	68	91,9
bengi	Türk.	2	22	91,7
tırıs	Türk.	2	22	91,7
meyan	Far.	9	98	91,6
mihenk	Ar.	8	87	91,6
sağlıcakla	Türk.	5	53	91,4
asap	Ar.	8	83	91,2
pırtı	Türk.	4	41	91,1
fi	Ar.	2	20	90,9
tufa	Yun.	1	10	90,9
çingar	Yun.	2	19	90,5
kem	Far.	6	56	90,3
sıdk	Ar.	1	9	90
ahkâm	Ar.	16	143	89,9
şakrak	Türk.	11	96	89,7
foya	İt.	4	35	89,7
abuk	Türk.	24	207	89,6
pot	Türk.	5	43	89,6

Fosil Kelimeler	Kökeni	Bağımsız Kullanım Sayısı	Kalıplaşmış Söz Birliklerindeki Kullanım Sayısı	Fasilleşme Oranı (%)
ıskarta	İt.	2	17	89,5
müsemma	Ar.	3	25	89,3
lahza	Ar.	6	49	89,1
pusmak	Türk.	13	103	88,8
yordam	Türk.	24	188	88,7
haşır	Ar.	26	201	88,5
kös	Far.	14	104	88,1
seyran	Ar.	8	55	87,3
paytak	Ar.	4	27	87,1
kadem	Ar.	8	53	86,9
amiyane	Ar + Far.	3	19	86,4
mırın / kırın	Türk.	5	31	86,1
dumur	Ar.	10	61	85,9
zıvana	Far.	9	54	85,7
gadir	Ar.	4	24	85,7
saraka	Türk.	3	18	85,7
çığır	Türk.	34	197	85,3
esame	Ar.	6	34	85
küh	Ar.	2	11	84,6
galebe	Ar.	9	48	84,2
parsa	Far.	6	30	83,3
sırım	Türk.	5	25	83,3
kerahet	Ar.	1	5	83,3
meşk	Ar.	16	77	82,8
bön	Türk.	15	72	82,8
şemail	Ar.	5	24	82,8
kavil	Ar.	6	28	82,4

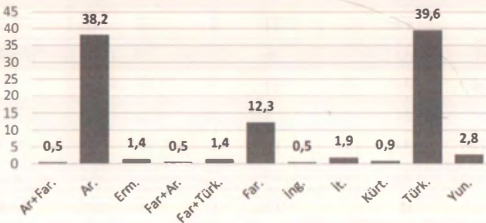
Fosil Kelimeler	Kökeni	Bağımsız Kullanım Sayısı	Kalıplaşmış Söz Birliklerindeki Kullanım Sayısı	Fasilleşme Oranı (%)
fos	Türk.	3	14	82,4
cereme	Ar.	5	22	81,5
fent	Far.	3	13	81,2
teessüf	Ar.	7	29	81,1
garibe	Ar.	8	34	81
hallaç	Ar.	13	55	80,9
kahir	Ar.	5	21	80,8
ifrat	Ar.	14	58	80,6
tafra	Ar.	10	40	80
yad	Türk.	6	24	80
sunturlu	Far + Türk.	4	16	80
madik	Erm.	1	4	80
şiraze	Far.	10	39	79,6
velvele	Ar.	12	46	79,3
şayan	Far.	21	80	79,2
memat	Ar.	5	19	79,2
meram	Ar.	21	79	79
hırlı	Ar.	4	15	78,9
havsala	Ar.	10	36	78,3
varta	Ar.	5	18	78,3
caka	İt.	16	56	77,8
hilkat	Ar.	10	34	77,3
zembil	Ar.	11	35	76,1

Tablo 7’de bu çalışmada farklı gruplarda değerlendirilen kelimelerin tümü, fosilleşme oranlarına göre toplu gösterilmektedir. Şekil 6’da görsel temsili sunulduğu şekilde 212 kelimenin %39,6’sı kalıplaşmış söz birliklerinde tamamen fosilleşmiştir.

Şekil 6. Bütün Kelimelerin Fosilleşme Grafiği

Kelimelerin %21,7'si %99,9 - %95; %12,7'si %94,9 - %90; %10,9'u %89,9 - %85; %9,9'u %84,9 - %80 ve %5,2'si de %79,9 - %75 aralığında fosilleşmiştir. Bir başka yorumla kalıplaşmış söz birliklerinde %73,6 oranında %90'ın üzerinde fosilleşme görülmektedir.

Şekil 7. Kalıplaşmış Söz Birliklerindeki Tüm Fosil Kelimelerin Kökenleri

Fosil kelimelerin kökenlerine göre dağılımında Türkçe ve Arapçanın birbirine yakın değerler taşıdığı, ardından Farsçanın geldiği görülmektedir. Türkçe kökenli kelimelerin ikilemelerde; Arapça kökenlilerin ise özellikle birleşikler ve deyimler içinde diğer dillere göre fazla bir oran göstermesi, bu tablonun ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Aynı zamanda Şekil 7; Türkçedeki

alıntı kelimelerin kökenini gösteren Tablo 8 ile de paralellik göstermektedir. Fosil kelimelerin kökenleri olan diller incelendiğinde, bu dillerden Arapça ve Farsça ile Türkçenin ilişkisi diğerlerine göre daha eskilere dayanmaktadır. Dolayısıyla Arapça ve Farsçadan Türkçeye girip de bağımsız kullanımı azalan ya da yok olan sözlükbirimlerin fosilleşmesi normaldir. İkincisi Türkçede en fazla alıntı kelime Arapça, Fransızca ve Farsça kaynaklıdır. 1839 Tanzimat Fermanı'ndan sonra Fransa ile yaşanan kültürel yakınlaşma neticesinde, birçok Fransızca kelime Türkçeye girse de Arapça ve Farsça ile karşılaştırıldığında Fransızca ile dil ilişkileri daha yenidir. Alıntı kelimelerin; bilgi, deneyim, dilsel ve kültürel açıdan işlenmişlik gerektiren kalıplaşmış söz birliklerinde kendine yer edinmesi uzun bir süreç gerektirmektedir. Üstelik Fransızcadan birçok kelime; *elimine*, *entegre*, *enterese* örneklerinde olduğu gibi *et-* ve *ol-* yardımcı fiillerine bağımlı olarak Türkçede yer bulmuştur. Bu durumda Fransızca hariç, Tablo 8 ile Şekil 7 arasında, kelimelerin kökeni açısından uyum vardır.

Tablo 8. Türkçedeki Alıntı Kelimeler²⁴

Diller	Kelime Sayısı
Arapça	6.512
Fransızca	5.537
Farsça	1.375
İtalyanca	606
İngilizce	513
Rumca	447
Almanca	105
Latince	68
Rusça	39
Yunanca	35
İspanyolca	31

Kaynak: (Akalın 2013)

24 Türkçeye 30'un üzerindeki kelime vermiş diller ve bunların sayısı tabloda gösterilmiştir.

Tablo ve şekillere dayanan genel değerlendirme neticesinde bu araştırma varsayımlarının, aşağıdaki sonuç maddelerinde belirtildiği gibi doğrulandığı görülmektedir:

- 1) Değerlendirilen 212 kelimenin 84'ü, kalıplaşmış söz birlikleri dışında bağımsız kullanımı hiç bulunmadığı için tamamen fosilleşmiştir.
- 2) Değerlendirilen 212 kelimenin 46'sı %99,9 - %95 ve 27'si %94,9 - %90 aralığında, toplamda 73'ü %90'ın üzerinde fosilleşmiştir.
- 3) Değerlendirilen 212 kelimenin 23'ü %89,9 - %85; 21'i %84,9 - %80 ve 11'i %79,9 - %76,1 aralığında dikkate değer oranda fosilleşme göstermektedir.
- 4) Türkçenin çeşitli ağızlarında standart Türkçeden farklı telaffuz biçimleriyle ya da farklı bir sözlükbirim olarak var olan *abidik, badi, cıcık, didik, fişne, ıcık, kada, kubidik, pılı, pırtık, sabuk, sağlıcakla, sepken, tefek, tonga, tufa* gibi kelimeler, sadece kalıplaşmış söz birlikleri içinde standart Türkçede varlık göstermektedir.
- 5) Arapça ve sonrasında Farsça başta olmak üzere diğer dillerden alıntı kelimelerin; birleşik sözlerde %81,8; deyimlerde %75 ve ilişki sözlerinde %87,5 oranında fosil unsur olarak yer aldığı görülmektedir. Bu durum, alıntı kelimelerin; sosyal, siyasal ve kültürel değişimler sonucunda Türkçedeki bağımsız bir birim olarak kullanımları kaybolursa ya da zayıflarsa da kalıplaşmış söz birliklerine sıkıştıkları için Türkçenin sözvarlığında bir şekilde izleri kalır, varsayımını doğrulamaktadır.

Türkçedeki fosil kelimeleri TUD bağlamında değerlendirip inceleyen bu çalışmanın verileri; artzamanlı yöntemle ve yazılı, sözlü derlemelere bağlı araştırmalarla elbette geliştirilip farklı açılardan değerlendirilebilir. Fakat bu çalışmanın kapsam ve sınırlılıkları doğrultusunda günümüz Türkçesinde 212 kelimeden bir kısmının tamamen fosilleştiği ve diğerlerinin de önemli ölçüde fosilleşme süreci yaşadığı söylenebilir.

KAYNAKLAR

GENEL KAYNAKLAR

- Akalın, Halûk Şükrü (2013). Geçmişten Geleceğe Türkçe. *Yeni Türkiye / Türkçe Özel Sayısı* (55), 53-64.
- Aksan, Doğan (1978). *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi (Ana Çizgileriyle)*. Ankara: Erol Ofset Matbaacılık.
- Aksan, Doğan (2004). *Türkçenin Sözcük Varlığı* (3. Basım). Ankara: Engin Yayınevi.
- Bengtson, John (2011). The Basque Language: History and Origin. *International Journal of Anthropology* (4): 43-59.
- Caferoğlu, Ahmet (1972). Yunus Emre'de Arhaik Unsurlar. *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 20, 2-10.
- Coffey, Stephen J. (2013). Lexical Fossils in Present-Day English: Describing and Delimiting the Phenomenon. In R. W. McConchie et al. (Ed.), *Selected Proceedings of the 2012 Symposium on New Approaches in English Historical Lexis* (47-53). Somerville, MA: Cascadilla Proceedings Project.
- Crystal, David (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics* (Sixth Edition). USA: Blackwell Publishing.
- Çağatay, Saadet (1978). Uygurca'da Hendiadyoinlar. *Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Yıllık Çalışmalar Dergisi*, (1), 97-144.
- Çebi, İhsan Sabri (1997). Yabancı Kökenli Bazı Kelimelerdeki Ses Değişimleri Üzerine. *Türk Dili*, 547, 15-17.
- Çolak – Bostancı, Gülcan (2015). Türkçe Sözlük Birimlerinin Kazandığı Yeni Yan Anlamlar. *Dil Araştırmaları*, (16), 133-161.
- Dobrovol'skij, Dmitrij & Piirainen, Elisabeth (2005). *Figurative Language: Cross Cultural and Cross-linguistic Perspectives*. Amsterdam: Elsevier.
- Durgut, Hüseyin (2004). Türkiye Türkçesinde İkişimlerde Kalan Arkaik Kelimeler. *V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı, 1*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Eren, Hasan (1988). Mırın Kırın Etmek. *Türk Dili*, (439), 25-28.
- Gledhill, Chris & Frath, Pierre (2005). A Reference-based Theory of Phraseological Units. In P. Danielson & M. Wagenmakers (Ed.), *Proceedings from the Corpus Linguistics Conference Series 1*(1), 14-17 July 2005, UK: University of Birmingham.
- Gökdayı, Hürriyet (2011). *Türkçede Kalıp Sözcükler*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- Gülsevin, Gürer (2015). Arkaik-Periferik Kavramı ve Bu Kavramın Tarihî Batı Rumeli Türkçesi Ağzlarının Tespitindeki Önemi. *The Journal of Academic Social Science Studies* (32), 1-12.
- İmer, Kâmile, Kocaman, Ahmet ve Özsoy, A. Sumru (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Kara, Mehmet (2011). *Ayrı Düşmüş Kelimeler* (2. Baskı). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karaağaç, Günay (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karahan, Leyla (2001). Tekrar Gruplarında Ünlü Düzeni-Anlam İlişkisi Üzerine Düşünceler. *Türk Dili Üzerine İncelemeler* (263-270). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karahan, Leyla (2009). *Türkçede Söz Dizimi* (14. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Malmkjær, Kirsten (2002). *The Linguistics Encyclopedia* (Second Edition). New York: Routledge.
- Marret, Carine (2005). Idioms. In Philipp Strazny (Ed.), *Encyclopedia of Linguistics*, 1. New York: Fitzroy Dearborn.
- Okrent, Arita (2013). *12 Old Words that Survived by Getting Fossilized in Idioms*. 22.02.2014, <http://mentalfloss.com/article>.
- Öner, Mustafa (2013). Türkçede Çalışmak Kavramı ve Söz Kökeni Üzerine Bir İnceleme. *Geçmişten Geleceğe Türkçe, Elginkan Vakfı I. Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri* (111-115). İstanbul: Kitabevi.
- Ölmez, Mehmet (2003). Çağataycadaki Eskiçil Öğeler Üzerine. *Mustafa Canpolat Armağanı* (Haz. Aysu Ata ve Mehmet Ölmez), 135-142.
- Özdemir, Emin (1995). *Açıklamalı Atasözleri Sözlüğü* (5. Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Öztürk, Deniz (2008). *Türkiye Türkçesinde Anlamca Kaynaşmış Deyimleşmiş Birleşik Fiiller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sarı, Mustafa (2001). Türkiye Türkçesinin Söz Varlığında Sözcüklerin Tek Biçimler Hâlinde Yaşamaları. *Türk Dili*, (591), 300-312.
- Sev, Gülsel (2001). *Etmek Fiiliyle Yapılan Birleşik Fiiller ve Tamlayıcılarla Kullanışı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şen, Serkan (2005). Standart Türkiye Türkçesinde İkilemelerle Yaşayan Tarihi Sözcükler. *Şinasi Tekin'in Anısına Uygurlardan Osmanlı'ya* (685-704). İstanbul: Simurg Yayınları.
- Şen, Serkan (2008). Standart Türkiye Türkçesinde Deyimlerle Yaşayan Tarihi Sözcükler. *Türk Dili*, (681), 255-263.
- Taş, İbrahim (2009). *Süheyl ü Nev-bahâr'da Eskiçil Öğeler*. Konya: Palet Yayınları.
- Tuna, Osman Nedim (1949). Türkçede Tekrarlar. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, III (3-4), (Kowalski Özel Sayısı), 429-477.
- Tuna, Osman Nedim (1986). *Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi (TDAY Belleten, 1982-1983, Ankara 1986: 163-228).
- Uzun, Leyla (1991). Deyimleşme ve Türkçede Deyimleşme Dereceleri, *Dilbilim Araştırmaları*, (29-39). Ankara: Hitit Yayınevi.
- Üşenmez, Emek (2014). *Eski Anadolu Türkçesinde Arkaik (Eski) Öğeler*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Vardar, Berke (1998). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: ABC Kitabevi..
- Wray, Alison (2005). *Formulaic Language and the Lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Yüce, Nuri (1998). İkilemelerde İlginç Problemler, *Bahşi Ögdisi* 60. *Doğum Yılı Dolayısıyla Klaus Röhrborn Armağanı*, 419-427. Freiburg-İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Zülfikar, Hamza (1995). *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

İÇERİK ANALİZİ KAYNAKLARI

- Aba, Veli (2012). *Yörükler ve Saçıkara Aşireti*. Adana: Sezen.
- Adıvar, Halide Edip (2015/ 1924). *Kalp Ağrısı* (7. Basım). İstanbul: Can Yayınları.
- Ağaoğlu, Adalet (1981/1979). *Bir Düğün Gecesi* (5. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ahmed Midhat Efendi (2010/1890). *Müşahedat* (4.Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Altan, Çetin (1976). *Kahrolsun Komünizm Diye Diye*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Arat, Reşid Rahmeti (1998). *Kutadgu Bilig II Çeviri* (7. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arat, Reşid Rahmeti (1979). *Kutadgu Bilig I Metin* (2. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, Aysu (1998). *Nehcü'l-Feradis (Uşmağların Açık Yolu-Cennetlerin Açık Yolu), III: Dizin-Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atâî (1851). *Şakayık Zeyli* (Tıpkıbasım). İstanbul. 17.06.2015, <http://acikerisim.tbmm.gov.tr/>.
- Ateş, Yusuf (1976). *Kırım Kıyım Kıtık*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Atsız, Hüseyin Nihal (1932). Toprak-Mazi. *Atsız Mecmua*, 2 (14).
- Borovkov, A. K. (2002). *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII. – XIII. Yüzyıllar)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Caferoğlu, Ahmet (1971). Ali Hüseyinzade, XIX. Asrın İkinci Yarısında Azerbaycan Tarihşünaslığı. *Türkiyat Mecmuası*, 16, 169-172.
- Coşturoğlu, Mustafa (1974). *Sosyal Şizofreni ve Atatürkçülük Üzerindeki Baskısı*. Ankara: Arı Matbaası.
- Eckmann, Janos (1976). *Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation*. Budapest: Akademiai Kiado.
- Eckmann, Janos (2004). *Nehcü'l-Ferâdis (Uşmağların Açık Yolu-Cennetlerin Açık Yolu), I-Metin / II-Tıpkıbasım* (3.Baskı). (Yay. Semih Tezcan, Hamza Zülfikar). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, Muharrem (2011). *Dede Korkut Kitabı* (8. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî (1998). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini IV. Kitap*, (Haz. Zekeriya Kurşun - Seyit Ali Kahraman – Yücel Dağlı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî (2000). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini IV. Kitap*, (Haz. Yücel Dağlı - Seyit Ali Kahraman). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî (2001). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini V. Kitap*, (Haz. Yücel Dağlı - Seyit Ali Kahraman - İbrahim Sezgin). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî (2002). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini VI. Kitap*, (Haz. Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî (2003). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini VII. Kitap*, (Haz. Yücel Dağlı - Seyit Ali Kahraman - Robert Dankoff). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî (2003). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini VIII. Kitap*, (Haz. Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı - Robert Dankoff). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî (2005). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Bağdat 306, Süleymaniye Pertev Paşa 462, Süleymaniye Hacı Beşir Ağa 452 Numaralı Yazmaların Mukayeseli Transkripsiyonu-Dizini IX. Kitap*, (Haz. Yücel Dağlı - Seyit Ali Kahraman - Robert Dankoff). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî (2007). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Bağdat 306 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini X. Kitap*, (Haz. Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı - Robert Dankoff). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Evren, Adil (1987). Tire'den Üç Çeyiz Sandığı, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, (36-37), 16-19.
- Göymen, Korel (1983). *Bir Yerel Yönetim Öyküsü: 1977-1980 Ankara Belediyesi Deneyimi*. Ankara: Özgün Matbaacılık.
- Gülenç, Halil (2010). *Ferhengnâme-i Sadi / İnceleme-Metin*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güntekin, Reşat Nuri (2015/1922). *Çalıkluşu*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

- Gürel, Raḥşan (1999). *Enderunlu Vâsıf Divanı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi (1972/1933). *Namusla Açlık Meselesi*. İstanbul: Atlas Kitabevi.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi (2009/1889). *Şık - Tutuşmuş Gönüller*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Hazai, György & Tietze, Andreas (2006). *Ferec bád eş-şidde* (Ein frühosmanisches Geschichtenbuch), 1. Band, Text. Berlin: Klaus Schwarz Verlag.
- İSAM (2011). *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 19 Numaralı Sicil (H. 1027 - 1030 / M. 1618)*. (Haz. Y. Karaca ve R. Erol). İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi.
- İSAM (2010a). *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil (H. 970-971 - 1030 / M. 1562-1563)*. (Haz. R. Günalan). İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi.
- İSAM (2010b). *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1028 - 1030 / M. 1619 - 1620)*. (Haz. Y.Karaca, R. Erol, S. Kahriman, F. Recep, S. Atay, H. Kılıç). İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Karahan, Leyla (1994). *Erzurumlu Darîr Kissa-i Yûsuf (Yûsuf u Züleyha: İnceleme-Metin-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karasoy, Yakup (2013/13-15.yy). *Sirâcü'l-Kulûb: Gönüllerin Işığ*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kartal, Numan (1969). *Üç Haylaz Masalı, Türk Folklor Araştırmaları*, 12 (235), 5215-5216.
- Kaya, Ceval (1994). *Uygurca Altun Yaruk (Giriş-Metin ve Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kayhan, Hasan (1977). *Uyanmak*. Ankara: Töre Devlet Yayınları.
- Kınalızâde Hasan Çelebi (2009/1585). *Tezkiretü'ş-şu'ara, Tenkitli Metin*. (Haz. Aysun Sungurhan-Eyduran). 12.06.2015, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/>.
- Müller, F. W. K. & Gabain, A. von (1946). *Uygurca Üç Hikâye* (Çev. S. Himran). İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.
- Nabizâde Nâzım (1969/1896). *Zehra* (2. Baskı) İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ölmez, Mehmet (2012). *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları (Metin-Çeviri-Sözlük)*. Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Özkan, Mustafa (1993). *Mahmud b. Kâdî-i Manyas, Gülistan Tercümesi (Giriş-İnceleme, Metin – Sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Sayman, Ali Rıza Sayman (1978). *Tarihin Getirdikleri*. İstanbul: Gençlik Basımevi.
- Sönmezsoy, Refik (1978). *Darbe – 12 Mart Döneminde Türk İşçi Hareketi*. İstanbul: Umur Yayınları.
- Şirin-User, Hatice (2010). *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları: Söz Varlığı İncelemesi* (2. Baskı). Konya: Kömen Yayınları.
- Taş, İbrahim (2010). *Yûsuf ve Zelihâ*. 18.03.2017. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/>.
- Tatçı, Mustafa (1990). *Yunus Emre Divânı II (Tenkitli Metin)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tavukçu, Orhan Kemâl (2000). *Ahmed Rıdvân Hüsrev ü Şîrin (İnceleme-Metin)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tekin, Talat (2010). *Orhon Yazıtları* (4. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, Recep (1992). *İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtîn*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, Recep; Vural, Hanifi ve Karaatlı, Recep (2003). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toy, Erol (1977). *İğrip*. İstanbul: May Yayınları.
- Tübençokrak, Öznur (2007). *Keyfiyet-i Rusiyye'nin Transkripsiyon ve Tahlili (H. 1206 / M. 1791 – 1792)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Üst, Sibel (2012). *Edirneli Nazmî Dîvânı*. 11.03.2017, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/>.
- Yenikale, Ahmet (2012). *Sünbül-zâde Vehbî Dîvânı*. 06.08.2015, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/>.
- Yesâri, Mahmut (1974/1933). *Tipi Dindi*. İstanbul: Toker Yayınları.
- Yılmaz, Nebi (2006). *Ahmed-i Rıdvân Rıdvânîyye (İnceleme-Metin-Dizin)*. 11.03.2017, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/>.
- Yavuz, Orhan (2002). *Kansu Gavri'nin Türkçe Dîvânı*. Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Yılmaz, Emine; DEMİR, Nurettin ve KÜÇÜK, Murat (2013). *Kısas-ı Enbiya (Metin-Sözlük-Dizin, Notlar)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yüce, Nuri (1993). *Mukaddimetü'l-Edeb: Hvârizm Türkçesi ile Tercüme-i Şuşter Nüshası* (Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks, 2. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

SÖZLÜKLER

- Ahmed Vefik Paşa. (2000/1876), *Lehce-i Osmânî* (Haz: Recep Toparlı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksoy, Ömer Asım (1995). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II*. Ankara: İnkılâp Kitabevi.
- Akyalçın, Necmi (2007). *Türkçe İkilemeler Sözlüğü/Tanıklı*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Ayverdi, İlhan (2010). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük (Kubbealtı Lugatı)*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı Yayıncılık.
- Clauson, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Çağbayır, Yaşar (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük: Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı* (5 Cilt). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Dankoff, Robert (2013). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Okuma Sözlüğü* (2. Baskı, Katkılarla İngilizceden Çeviren: Semih Tezcan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- DD (2012). *Türkçe Sözlük* (3. Baskı). Ankara: Dil Derneği Yayınları.
- Derleme Sözlüğü I-XII (1963-1982). *I. Cilt (1963). II. Cilt (1965). III. Cilt (1968). IV. Cilt (1969). V. Cilt (1972). VI. Cilt (1972). VII. Cilt (1974). VIII. Cilt (1975). IX. Cilt (1977). X. Cilt (1978). XI. Cilt (1979). XII. Cilt (1982)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Devellioğlu, Ferit (2000). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (17.Baskı). Ankara: Aydın Kitabevi.
- Doğan, D. Mehmet (2014). *Doğan Büyük Türkçe Sözlük* (23. Basım). Ankara: Yazar Yayınları.
- Durgut, Hüseyin (1995/1882). *Şeyh Süleyman Efendi-i Buhari Lugat-ı Çağatay ve Türki-i Osmânî (Cild-i Evvel) Adlı Eserin Transkripsiyonu*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ercilasun, Ahmet ve Akkoyunlu, Ziyat (2014). *Dîvânu Lugâtî't- Türk (Giriş – Metin – Çeviri – Notlar – Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, Tuncer (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözlüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I-II* (2. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MEB (1995). *Örnekleriyle Türkçe Sözlük 1-2*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

- MEB (1996). *Örnekleriyle Türkçe Sözlük 3-4*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Mutçalı, Serdar (2012). *Arapça-Türkçe Sözlük* (3. Baskı). İstanbul: Dağarcık Yayınları.
- Nişanyan, Sevan (2009). *Sözlerin Soyağacı – Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü* (4. Baskı). İstanbul: Everest Yayınları.
- Parigi, Bernardo da (2015/1661). *Söz Kitabı Türkçe-İtalyanca Sözlük* (Haz. Yavuz Kartallıoğlu). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Parlatır, İsmail (2012). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü* (5. Baskı). Ankara: Yargı Yayınevi.
- Redhouse, Sir James W. (2015/1890). *Turkish and English Lexicon: Shewing in English the Significations of the Turkish Terms* (5. Baskı). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Şemseddin Sami (2015/1901). *Kamus-ı Türkî* (2. Baskı). (Haz. Paşa Yavuzarslan). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şemseddin Sami (2012/1901). *Kâmûs-ı Türkî (Latin Harfleriyle)*. (Haz. Raşit Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel ve Ebul Faruk Önal). İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Tarama Sözlüğü I-IV-V-VII (1965-1972). *I. Cilt (1988, 2. Baskı), IV. Cilt (1969), 1971 (V. Cilt), 1974 (VII. Cilt)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TDK (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. (Düz. Cem Dilçin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TDK (2011). *Türkçe Sözlük* (11. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tietze, Andreas (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati (A-E)*. İstanbul: Simurg.
- Tietze, Andreas (2009). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati (F-J)*. Wien: OAW.
- Tulum, Mertol (2011). *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TÜRKÇE ULUSAL DERLEMİ KAYNAKLARI

- TUD (1990a). *Ağır Roman*. CA16B2A-0159.
- TUD (1990b). *Ayıp Uşakları*. CA16B3A-1003.
- TUD (1990c). *Kendi Dilinden Son Peygamber*. CH42A3A-0766.
- TUD (1990d). *Yıl Sıfır Darbe Hazır*. CA16B3A-0577.

- TUD (1990e). *Dinago Tiorsu*. CA15B1A-2633.
- TUD (1991a). *Aşkım Dinimdir*. DA16B2A-1719.
- TUD (1991b). *Romanımla Sana Bir Ses*. DA16B3A-1494.
- TUD (1991c). *Sızıntı*. DE39E1B-3023.
- TUD (1991d). *Bay Muannit Sahtegi'nin Notları*. DA16B2A-0111.
- TUD (1991e). *Lağım-laranası Ya da Beyoğlu*. DA16B2A-1325.
- TUD (1991f). *Mavisakal Haklı*. DG37C4A-1364.
- TUD (1992a). *Frak'tan T-Shirt'e*. EI36C4A-0468.
- TUD (1992b). *Gün Olur Devran Döner*. EA16B4A-0383.
- TUD (1992c). *Enflasyon Koşullarında Yatırım Projelerinin Değerlendirilmesi*. EE05A1B-3444.
- TUD (1992d). *Su Temini ve Çevre Sağlığı*. EC06A2A-1968.
- TUD (1992e). *Sırt Çantamda Coğrafyalar*. EI37C2A-0681.
- TUD (1992f). *Gaib Romans*. EA16B2A-1145.
- TUD (1993a). *6-7 Eylül Olayları*. FI39C3A-2958.
- TUD (1993b). *Adam 1993 Şiir Yıllığı*. FA15B1A-1728.
- TUD (1993c). *Çocuk Oyunları*. FD36C2A-0564.
- TUD (1993d). *Çevre-bilim*. FC06A3A-1058.
- TUD (1993e). *Postmodern Bir Kız Sevdim*. FA16B2A-1369.
- TUD (1993f). *Siyah-Beyaz*. FA16B4A-0005.
- TUD (1994a). *Narla İncire Gazel*. GA16B4A-1239.
- TUD (1994b). *Terspektifler*. GA16B3A-0789.
- TUD (1994c). *Ahdım Var*. GA16B2A-0606.
- TUD (1994d). *Ruhsar Hanım*. GG09C2A-0377.
- TUD (1994e). *Yeşiller Partisinin Olmayan Tarihi*. GE39C2A-1367.
- TUD (1994f). *Adam 1994 Şiir Yıllığı*. GA15B1A-1722.
- TUD (1994g). *Gönül Doktoru*. GA16B3A-1009.
- TUD (1994h). *Denge Oyunu*. GE05A3A-1907.
- TUD (1995a). *Civciv Kutusu*. HA16B2A-0792.
- TUD (1995b). *Geri Tepen Kurşunlar*. HH42C3A-0418.
- TUD (1995c). *Eğitimden İzlenimler*. HE39C4A-0475.
- TUD (1995d). *Türk Şiirinde Tanrıya Kafa Tutanlar*. HG03A4A-3317.
- TUD (1995e). *Aksiyon*. HE39E1B-2836.
- TUD (1995f). *Mantar Yetiştiriciliği*. HC06A2A-2006.
- TUD (1995g). *Tanya Dudu*. HA16B2A-1304.
- TUD (1995h). *Aşk İşaretleri*. HA16B2A-0077.
- TUD (1995i). *Tanışma Günleri/Anları*. HG22C3A-0029.

- TUD (1995j). *Sızıntı*. HE39E1B-3027.
- TUD (1995k). *Dedem Beni Korkuttu Hikayeleri*. HA16B1A-1341.
- TUD (1995l). *Lise Defterleri*. HA16B2A-1938.
- TUD (1995m). *Yalnız Bir Defa*. HA16B2A-1293.
- TUD (1995n). *Kaos GL*. HI37E1B-3052.
- TUD (1996a). *Menekşe İstasyonu*. IA16B4A-0793.
- TUD (1996b). *Genç Bir İşadamına*. II22C3A-0566.
- TUD (1996c). *Bin Dokuz Yüz'e Veda*. II37C3A-1945.
- TUD (1996d). *Geçmiş Bilmek*. IE39C2A-0676.
- TUD (1996e). *İslam'ı Anlamaya Doğru*. IH42A2A-1345.
- TUD (1996f). *Hasret*. IA16B2A-0996.
- TUD (1997a). *Gölge Kokusu*. JA16B4A-1747.
- TUD (1997b). *Adı Güllücük*. JA16B4A-1093.
- TUD (1997c). *Sızıntı*. JE39E1B-3029.
- TUD (1997d). *Suçumuz Mükemmel Olmak*. JI22C3A-0861.
- TUD (1997e). *Aksiyon*. JE39E1B-2838.
- TUD (1997f). *Sudan İslam Projesi*. JE05A2A-2610.
- TUD (1997g). *Üzümünü Ye Bağını Sor*. JI39C2A-0646.
- TUD (1997h). *Adı Aylin*. JA09B2A-0042.
- TUD (1998a). *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana*. KA16B4A-0121.
- TUD (1998b). *Çukurova Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluşu*. KE39C2A-2617.
- TUD (1998c). *Yağmur*. KG37E1B-3039.
- TUD (1998d). *Ayniyat Yönetmeliği Açıklaması*. KF05A3A-1172.
- TUD (1998e). *Öğretmeniz Acıya Sürgün*. KA16B3A-0706.
- TUD (1998f). *Garip ile Senem*. KA16B1A-0722.
- TUD (1998g). *Yağmur Hüznü*. KA36B2A-0085.
- TUD (1998h). *75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru*. KD02A4A-1911.
- TUD (1998i). *Benim Adım Kırmızı*. KA16B2A-0056.
- TUD (1998j). *Hayal Tabirleri*. KA16B1A-0546.
- TUD (1998k). *Milliyet*. KF25D1B-2150.
- TUD (1999a). *Bildir*. LA15B1A-1761.
- TUD (1999b). *Tırmık'a Tırmık*. LE39C3A-0067.
- TUD (1999c). *Sarışın Güzel Kadın*. LE09C4A-0465.
- TUD (1999d). *Türk Kültüründe Avcılığın Temel Dayanakları*. LD02A1B-4494.
- TUD (1999e). *Şehir Efsaneleri*. LE41C2A-1360.
- TUD (1999f). *İsim Şehir Hayvan Bitki*. LI41C3A-1361.

- TUD (1999g). *Yağmur*. LG37E1B-3040.
- TUD (2000a). *Yıkılmayan İmparatorluk Futbol*. MI41C3A-0395.
- TUD (2000b). *Adam 2000 Şiir Yıllığı*. MA15B1A-1726.
- TUD (2000c). *Ben Gidersem Ay Sendeler*. MA16B1A-0163.
- TUD (2000d). *Türkiye’de Laikliğin Tarihi Dinamikleri*. MD02A1B- 4502.
- TUD (2000e). *Turna ve Gayda*. MG37C4A-1285.
- TUD (2000f). *Nişasta ve Şeker Bitkileri*. MC06A2A-2000.
- TUD (2000g). *Nedir Hayat*. MA16B1A-0459.
- TUD (2000h). *Mahrem*. MA16B4A-0126.
- TUD (2000i). *Füreye*. MA16B3A-0039.
- TUD (2000j). *Yediveren*. MA16B3A-0379.
- TUD (2000k). *Cumhuriyet*. MG24D1B-2285.
- TUD (2000l). *Salaklık Üstüne Deneme*. MG37C3A-0006.
- TUD (2000m). *Media - İstanbul Dörtlüsü 4*. MA16B4A-0150.
- TUD (2000n). *Solda “Sivil Toplum” Söylemi: Gerçekler ve Yanılsamalar*. ME05A1A-2616.
- TUD (2001a). *Adam 2001 Şiir Yıllığı*. NA15B1A-1727.
- TUD (2001b). *Kristal Denizaltı*. NH13C2A-3330.
- TUD (2001c). *Genel İşletme*. NF10A2A-1648.
- TUD (2001d). *Paramız Yoksa da Haysiyetimiz Var*. NA16B1A-0521.
- TUD (2001e). *Sızıntı*. NE39E1B-3033.
- TUD (2001g). *Kalemimin Sapını Gülle Donattım*. NI09C3A-0034.
- TUD (2001f). *Yeni ve Sert Öyküler*. NA16B3A-1752.
- TUD (2001g). *Kalem Kalbin Taşmasından Yazar*. NH42C2A-1324.
- TUD (2001h). *Radikal*. NI27D1B-2462.
- TUD (2002a). *Transit Yolcular*. OA16B3A-0109.
- TUD (2002e). *Allahın Süngüleri*. OA16B3A-0415.
- TUD (2002b). *Belediyeciliğin Doğuşu Sürecinde Osmanlı Mirası*. OD02A1B-4526.
- TUD (2002f). *Sarmaşık*. OA16B2A-0095.
- TUD (2002c). *Milliyet*. OG24D1B-3361.
- TUD (2002d). *Hergele Aşıklar*. OA16B3A-0501.
- TUD (2002e). *Fi*. OA16B2A-0572.
- TUD (2002f). *İki Genç Kızın Romanı*. OA16B3A-0033.
- TUD (2002g). *Akrep ve Semender*. OA16B4A-0167.
- TUD (2002h). *Sevgi Kavramı*. OH42C3A-0757.
- TUD (2002i). *Rum Memet*. OA16B4A-0061.

- TUD (2003a). *2002 Şiir Yıllığı*. PA15B1A-1665.
- TUD (2003b). *Hilmi Yavuz ile Doğu'ya ve Batı'ya Yolculuk*. PG37C3A-1420.
- TUD (2003c). *Uzak Hep Uzak*. PI09C4A-4727.
- TUD (2003d). *Ağlama Dolabı*. PA16B4A-1043.
- TUD (2003e). *Mavi-Beyaz Rapsodi*. PA16B2A-0692.
- TUD (2003f). *Patenli Kız*. PA16B4A-1247.
- TUD (2003g). *Müebbet Muhabbet*. PI43C1A-0522.
- TUD (2004a). *Dilden Düşünüşe Uzun Koşu*. QG36C4A-0452.
- TUD (2004b). *Birikim*. QD36E1B-2859.
- TUD (2004c). *Tavır*. QG37E1B-2933.
- TUD (2004d). *Amca Size İnsan Diyebilir Miyim?*. QA14B1A-4729.
- TUD (2004e). *Günaydın Gece*. QI22C2A-0670.
- TUD (2004f). *Bırakın Genç Olsunlar*. QD37C2A-0506. 250
- TUD (2004g). *Şebnem*. QI42E1B-2939.
- TUD (2004h). *30 Şubat*. QA16B2A-1314.
- TUD (2004i). *Cehennemde Bir Şehit*. QA16B1A-0713.
- TUD (2004j). *Kuyu Şehri*. QA16B1A-1198.
- TUD (2004k). *Golyat'ın Ölümü*. QA16B1A-0674.
- TUD (2005a). *Kaçılın Türkler Geliyor*. RA16B1A-1073.
- TUD (2005b). *Sisler Dağınca*. RA16B2A-0675.
- TUD (2005c). *Gece Tutsakları*. RA16B4A-1296.
- TUD (2005d). *Osman Bölükbaşı*. RE39C3A-0882.
- TUD (2005e). *Dün Korkusu*. RA16B4A-0901.
- TUD (2005f). *Eşegin Fikri*. RA16B2A-0062.
- TUD (2005g). *İstanbul'un iç yüzü ve Üç İstanbul romanlarında insan, mekan ve siyaset*. RG03A1B-3270.
- TUD (2005h). *İlk Adım*. RH42E1B-2918.
- TUD (2005i). *Sabah Namazına Nasıl Kalkılır*. RH42A1A-0708.
- TUD (2005j). *Med-Cezir*. RG22C4A-0022.
- TUD (2005k). *Aktüel*. RE36E1B-3293.
- TUD (2005l). *Har*. RA16B4A-1265.
- TUD (2005m). *Surların Öte Yanı Zeytinburnu*. RD02C4A-0245.
- TUD (2005n). *Türkiye'de Devletçi Gelenek ve Müzik*. RD03A2A-1380.
- TUD (2005o). *Firuze Cama Vuran Kelebek*. RA16B2A-0846.
- TUD (2005p). *Amat*. RA16B2A-0087.

- TUD (2005q). *Günlerden Bir Gün*. RA16B2A-0624.
- TUD (2006a). *Nişantaş'ın Arka Bahçesi*. SA16B2A-1070.
- TUD (2006b). *Kerem*. SI21F1D-4703.
- TUD (2006c). *Bir Dil Yaratmak*. SH43C4A-3321.
- TUD (2006d). *Denizin Sesi*. SI22C2A-0830.
- TUD (2006e). *Aktüel*. SE36E1B-3352.
- TUD (2006f). *İktidar Merdiveni*. SA16B3A-1144.
- TUD (2006g). *Yeni Dünya Eski Jandarma*. SE39C3A-0543.
- TUD (2006h). *Toplumsal Yapı ve Sağlık-Hastalık Sistemi*. SC01A2A-0754.
- TUD (2006i). *Osmanlıyı Yeniden Keşfetmek*. SE02A2A-1165.
- TUD (2006j). *Edebiyatımızda Ramazan*. SG37C2A-0821.
- TUD (2006k). *Şebnem*. SI42E1B-2941.
- TUD (2006l). *Hançerimizdeki Harita*. SI22C4A-0822.
- TUD (2006m). *Şaşkın Cengaver*. SA14B1A-1585.
- TUD (2006n). *Zerafet'in Fal Çiçekleri*. SA16B4A-1492.
- TUD (2006o). *Cumhuriyet*. SB29D1B-2797.
- TUD (2007a). *Sıra Gecesi Yazıları*. TI09C3A-1086.
- TUD (2007b). *Kaptan Müsait Yerde*. TI41C2A-1175.
- TUD (2007c). *Devlet Sözlük Yazar mı*. TH37C3A-1151.
- TUD (2007d). *Aratos*. TD36E1B-2844.
- TUD (2007e). *Din-Kültür ve Çağdaşlık*. TD03A3A-0523.
- TUD (2007f). *Ayten de Yok Artık*. TA16B1A-0835.
- TUD (2007g). *Şebnem*. TI42E1B-2942.
- TUD (2007h). *Zaman*. TI31D1B-2432.
- TUD (2007i). *Fotoritim*. TG37E1B-3067.
- TUD (2007j). *Aşkname*. TA16B2A-1143.
- TUD (2007k). *Yağmur*. TG37E1B-3048.
- TUD (2007l). *Gök Mavi Yer Masal*. TI22C4A-0825.
- TUD (2007m). *Ağlayan Dağ Susan Nehir*. TA16B2A-0325.
- TUD (2008a). *Rehin Ülke*. UE05A3A-2590.
- TUD (2008b). *İlk Adım*. UH42E1B-2921.
- TUD (2008c). *Son Ada*. UA16B3A-1132.
- TUD (2008d). *Kösem Sultan*. UA14B1A-1595.
- TUD (2008e). *Yalnız Ruhlara Elma Şekeri*. UA16B2A-1163.
- TUD (2008f). *Kankurutan*. UA16B4A-0909.
- TUD (2008g). *Gelenek*. UE39E1B-2906.
- TUD (2008h). *İnternet Ağında Çocuğum*. UD39C2A-2647.

- TUD (2008i). *Aktüel*. UE36E1B-3296.
- TUD (2008j). *Şehrin Eylül Tarafı*. UI22C4A-0820.
- TUD (2008k). *Benim Nasrettin Hocam*. UA16B1A-1233.
- TUD (2009a). *Gelenek*. VE39E1B-2907.
- TUD (2009b). *İlköğretim Türkçe 7 Ders Kitabı*. VI19E1A-4050.
- TUD (2009c). *James*. VI22F1D-4074.
- TUD (2009d). *Meltem Esintileri*. VA15B1A-2636.
- TUD (2009e). *Bere ile Puşı*. VE39C2A-2589.
- TUD (2009f). *Yağmur*. VG37E1B-3050.

FOSİL KELİMELER DİZİNİ

A

abidik 49, 86, 87, 216, 219, 229, 236
abuk 25, 26, 49, 50, 97, 98, 217, 218, 231
afra 51, 103, 216, 227
ahkâm 110, 111, 222, 231
akamet 111, 221, 230
alavere 22, 24, 51, 52, 216, 228
allak 22, 23, 52, 53, 54, 64, 65, 215, 218, 226
allem 112, 113, 152, 219, 227
amiyane 196, 224, 232
amut 22, 24, 34, 113, 114, 219, 227
aparmak 54, 217
apışmak 114, 220, 230
argın 19, 25, 26, 27, 55, 216, 218, 229
asap 115, 221, 231
aşna 56, 76, 77, 216, 228
aval 56, 57, 217, 230
ayyuk 115, 116, 221, 230

B

badi 57, 58, 216, 219, 228, 236
bam 196, 197, 224, 227
bark 13, 19, 25, 26, 27, 58, 59, 216, 218, 229
beis 116, 117, 220, 229
bel 26, 37, 61, 117, 118, 205, 220, 228

bengi 197, 198, 224, 231
berhudar 43, 195, 214, 228
bet (I) 37, 59, 215, 227
bet (II) 37, 60, 216, 228
biçki 61, 62, 217, 230
bön 56, 63, 117, 118, 217, 232
börtü 25, 27, 64, 217, 229
bos 25, 27, 35, 62, 63, 215, 218, 226
bozar- 118, 221, 231
büğrü 26, 27, 65, 67, 83, 215, 218, 226
büklüm 26, 96, 101, 110, 118, 119, 221, 223, 230
bullak/bulak 65, 216, 229
burgacık 26, 65, 66, 83, 84, 215, 218, 227

C

caka 51, 119, 120, 223, 233
cereme 22, 23, 120, 121, 222, 233
cevaz 121, 221, 230
cıcık 121, 122, 147, 220, 228, 236
cümbür 68, 217, 230
cumhur 32, 34, 68, 198, 199, 224, 225, 229

Ç

çakır 35, 36, 122, 123, 219, 226
çala 19, 123, 124, 155, 221, 230
çarçur 124, 125, 195, 219, 227
çeki/çeke 69, 215, 226

çil 128, 129, 219, 227
 çığır 126, 222, 223, 232
 çingar 22, 23, 126, 127, 222, 231
 çırpı 127, 128, 220, 229
 çoluk 26, 27, 58, 70, 215, 218, 226
 çorman 7, 19, 71, 84, 85, 216, 218,
 227

D
 derli 72, 215, 218, 226
 didik 72, 73, 121, 146, 215, 218,
 219, 226, 236
 dolan 51, 73, 74, 79, 217, 229
 dumur 129, 130, 222, 232
 düvel 199, 224, 230

E
 edevat 74, 217, 231
 esame 22, 25, 35, 130, 131, 222,
 232

F
 fak 7, 131, 221, 230
 fasit 131, 132, 221, 231
 fent 40, 213, 233
 ferli 75, 85, 215, 227
 fi 36, 48, 110, 132, 221, 231
 fink 133, 219, 227
 fişne 56, 76, 77, 216, 229, 236
 fit 133, 134, 195, 220, 228
 fıkı 75, 76, 216, 227
 fodul 19, 22, 25, 27, 37, 110, 134,
 135, 220, 228
 fol 135, 221, 230
 fos 33, 50, 110, 136, 222, 233
 foya 52, 136, 137, 222, 231

G
 gadir 137, 138, 222, 232
 galebe 138, 222, 232

garibe 139, 222, 233
 gidi 43, 44, 214, 229
 gıdım 77, 78, 217, 230
 gına 19, 27, 139, 140, 220, 230

H
 hael 140, 219, 223, 226
 hallaç 22, 24, 141, 222, 233
 haşır 35, 141, 142, 222, 223, 232
 havl 142, 220, 229
 havsala 22, 25, 35, 143, 223, 233
 herru 44, 45, 46, 214, 228
 hilkat 56, 110, 139, 145, 206, 223,
 233
 hır 19, 36, 144, 219, 227
 hırlı 78, 217, 233
 hor 36, 145, 146, 220, 223, 229
 hurda 79, 216, 228

I-İ
 ıcık 146, 147, 220, 228, 236
 ılğıt 80, 216, 227
 ıskarta 22, 23, 147, 148, 222, 232
 icabet 148, 221, 230
 iflah 149, 195, 220, 229
 ifrat 200, 210, 211, 225, 233
 in 17, 18, 19, 35, 40, 49, 54, 80, 81,
 101, 165, 190, 193, 205, 213, 214,
 215, 218, 223, 226, 237, 238, 239,
 245, 250
 incik 81, 82, 194, 216, 227

K
 kabil 200, 201, 224, 227
 kakak 26, 82, 83, 216, 228
 kada 150, 220, 228, 236
 kadem 150, 151, 222, 232
 kahir 201, 202, 224, 233
 kâl 151, 152, 221, 230

kallem 112, 113, 152, 219, 228
 kargacık 26, 65, 66, 83, 84, 215,
 218, 227
 karman 7, 19, 71, 84, 85, 216, 227
 kavil 45, 214, 232
 kem 38, 153, 222, 231
 kerahet 202, 224, 232
 kerli 75, 85, 215, 227
 kertme 154, 219, 227
 ket 140, 154, 155, 221, 230
 kolaçan 155, 156, 219, 223, 226
 kös 22, 24, 34, 86, 217, 232
 kubidik 49, 86, 87, 216, 219, 229,
 236
 küh 156, 222, 232
 kuşam 87, 88, 217, 218, 230

L

lahza 38, 203, 224, 232
 lime 88, 89, 216, 229
 lök 110, 156, 157, 220, 228
 lop 203, 204, 224, 230

M

madara 157, 158, 221, 231
 madik 158, 222, 233
 mahsur 36, 159, 221, 230
 maruz 159, 160, 220, 223, 229
 mat 36, 160, 161, 195, 220, 229
 mazur 159, 161, 162, 221, 231
 medet 37, 162, 221, 223, 231
 memat 89, 217, 233
 menem 13, 163, 164, 219, 223, 226
 menent 7, 13, 163, 164, 220, 228
 meram 164, 223, 233
 merru 44, 45, 46, 214, 228
 meşk 90, 217, 232
 meyan 204, 205, 224, 225, 231

miat 22, 23, 166, 219, 227
 mihenk 167, 221, 231
 mırın kırın 165, 166, 195
 mücbir 205, 224, 230
 musallat 167, 168, 186, 221, 223,
 230
 müsemma 206, 224, 232

N

nahak 168, 220, 228
 nebze 19, 206, 207, 224, 225, 226
 nevir 7, 169, 220, 228
 nev(nevi) 230

P

parsa 169, 170, 222, 232
 paytak 91, 217, 232
 pelesenk 22, 25, 170, 171, 220, 230
 peşkeş 22, 24, 172, 221, 230
 peyda 172, 173, 219, 227
 pılı 37, 91, 92, 216, 219, 227, 236
 pırtı 37, 91, 92, 93, 217, 231
 pırtık 26, 93, 94, 217, 231, 236
 pörçük 16, 19, 25, 94, 215, 218, 226
 pos 22, 25, 35, 62, 208, 224, 225,
 226
 pot 62, 173, 174, 222, 231
 püklüm 16, 26, 95, 96, 100, 101,
 215, 227
 punt 19, 22, 25, 174, 219, 226
 pusmak 95, 217, 232
 püsür 96, 216, 228

R

ramak 22, 23, 175, 220, 229
 rast 125, 175, 176, 219, 223, 226
 revan 33, 176, 177, 219, 226
 rüş 178, 179, 220, 229
 rüsva 177, 178, 221, 230

S

saba 7, 97, 215, 218, 226
 sabuk 25, 26, 49, 50, 97, 98, 215,
 218, 219, 226, 236
 sağlıcakla 46, 47, 214, 231, 236
 salık 19, 26, 179, 219, 223, 226
 saraka 179, 180, 222, 232
 sekte 22, 23, 180, 181, 220, 229
 sepelek 98, 99, 216, 228
 sepken 99, 216, 219, 228, 236
 seyran 41, 213, 232
 sittin 183, 220, 228
 sıdk 181, 222, 231
 sıırım 110, 181, 182, 222, 232
 sıyga 182, 220, 228
 sökün 184, 219, 223, 226
 sop 7, 22, 25, 26, 100, 216, 229
 süklüm 16, 26, 95, 96, 100, 101,
 215, 226
 sümme 47, 48, 214, 228
 sunturlu 208, 209, 225, 233

Ş

şakrak 34, 101, 102, 133, 217, 231
 şayan 33, 209, 210, 225, 233
 şemail 35, 102, 217, 232
 şiraze 184, 185, 222, 233
 şom 22, 24, 185, 186, 219, 220, 227

T

tafra 51, 103, 217, 233
 tebelleş 186, 221, 231
 teessüf 48, 195, 214, 233

tefek 16, 81, 92, 104, 216, 218, 229,
 236
 tefrit 200, 210, 211, 224, 229
 telef 125, 186, 187, 220, 229
 ti 44, 188, 221, 231
 tıklım 105, 106, 216, 218, 229
 tırıs 187, 188, 221, 231
 tonga 13, 188, 189, 219, 227, 236
 toparmak 106, 215, 226
 tufa 13, 22, 25, 189, 190, 221, 231,
 236
 tük 36, 107, 215, 218, 226

U

uz 16, 35, 42, 107, 213, 226

V

varta 190, 223, 233
 velvele 191, 222, 233
 voli 191, 192, 221, 231

Y

yad 211, 212, 225, 233
 yamalak 53, 107, 108, 124, 215,
 218, 226
 yapıldak 19, 25, 27, 108, 109, 216,
 218, 228
 yeksan 192, 219, 227
 yordam 36, 109, 217, 218, 232

Z

zembil 193, 223, 233
 zır 19, 212, 224, 227
 zıvana 22, 24, 194, 222, 232

Fosil kavramı; dilde bir zamanlar bağımsız bir birim olarak yer alsa da günümüzde çeşitli sebeplerle artık kullanılmayan, anlamı genellikle bilinmeyen, fakat ikileme, deyim, birleşikler gibi kalıplaşmış söz birliklerine sıkıştıkları için varlıklarını devam ettirebilen eski sözlükbirimleri karşılamaktadır. Fosil kelimeler, bir dilin geçmiş dönemlerine dayanmaları açısından arkaik unsurlar gibi görünmekle birlikte bu çalışmada “kayıtlı, yazıya geçirilmiş ilk dilsel biçimler” değil; Türkçenin farklı dönemlerinde ya da ağızlarda bağımsız bir birim olarak yer almış, fakat günümüzde sadece kalıplaşmış söz birliklerinde yaşayan, bağımsız kullanımı tamamen ya da önemli ölçüde ortadan kalkmış sözlükbirimler incelenmektedir.

Hır çıkar-, in cin top oyna-, punduna getir-, salık ver- deyimlerindeki *hur, in, punt, salık; yorgun argın, karman çorman, bölük pörçük, yayan yapıldak* ikilemelerindeki *argın, çorman, pörçük, yapıldak* gibi kelimeler; günümüz Türkçesinde kalıplaşmış söz birliklerine sıkışarak var olan fosillerdir. Bu kitapta standart Türkiye Türkçesinde fosilleşmiş 212 kelime eşzamanlı değerlendirilmiştir.

ISBN: 978-605-9521-49-9

